

2(555) 2024

Kultuur ja Elu

HIND 3,50 €

140 aastane
Eesti lipp

OLEV KASAK
ebaseaduslik riigipööre
90 aastat tagasi

HILDA SABBO

kommunistlike
kurjategijate
avalikustaja

Eluakrobaat

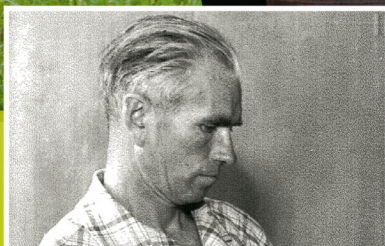
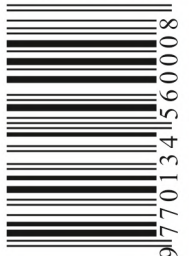
ENDEL PÄRN

Kes olid
märtsiküüditamise läbiviijad

Bronislav Vorse
ja Tartu raekoja
purskkaev

K&E

ISSN 0134-5605

Treimani kunstnik
Valter Soomre

Elust Abjas 19. saj.
esimesel poolel

Näitleja Helgi-Reet
Leissar-Mägedi

Ei slaavihordidele!

Slaavihordid ei pea saama siin hääletada ja valida Eesti omavalitsuse juhte ja volikogusid. Blatnoiriigi rahvas pole siia kunagi oodatud olnud. Siia tuldi kutsumata: venestamiseks, „vabastamaks“ meid vabadusest ning Siberisse saatmiseks.

Vene rahva käitumine naaberriikidega, kus inimesed tõsteti kodudest välja, mehed eraldi, naised ja lapsed eraldi – perekonnad lõhuti ja igaveseks katkestati peresidemed. Venemaa kolhoosides nälgutati enamus inimesi orjatööl surnuks. Venemaa vangilaagrites piinati ja hukati miljoneid. Vange mõnitati ja tapeti. Sama toimub praegu Ukrainas – sadistlik Venemaa rahvas ukrainlasi tapmas. See kõik tekitab ängi ja vastikust slaavihordide ebainimlike kaasinimeste piinamiste ja hävitamise vastu.

Meie kõrval elavad suure tapjamaa rahva esindajad! Venelaste sadism on pärit vene kultuurist ehk blatnoimentaliitidest. „Maailmas on vähe traagilisema saatusega maid kui Venemaa. Slavofiilid ja euraasianistid on küll väitnud, et

Venemaa olevat erilise tsivilisatsiooni maa. Tegelikult on see arengupeatusest tingitud hingeliste vastuolude ja komplekside pundar,“ on öelnud Mihkel Mutt.

Vene kodanikud elavad meie kõrval aga hääletavad Putini poolt ja kui taas võimalus tekib, oodatakse Venemaad tagasi. Seoses mõrtsukariigi tapatalgutega Ukraina kallal, on viimane aeg kohalikel valimistel nende valimisõigus ära lõpetada. Miks praegune valitsuskalitsioon seda ikka ei tee?

Tea Kurvits

Tea Kurvits,
ajakirja Kultuur ja Elu peatoimetaja

Ajakiri

Kultuur ja Elu tõe jäälil

Juba
66
aastat

Telli ajakiri koju

interneti teel –
veebilehelt SIRVI.EU:

<https://sirvi.eu/ajakiri/kultuur-ja-elu/>
või Eesti Posti postkontorites kohapeal.

14 € aastakäik
(4 numbrit)

www.kultuur.elu.ee

tellimisindeks 78166

SISUJUHT

4 Olev Kasak – 90 aastat tagasi Eestis toimunud ebaseaduslik riigipööre tuleb hukka mõista!

Aastate eest oli meie hulgas palju vabadussõjalaste lapsi, kes tollasest ülekohtust, küll lapsena läbielatud, jutustasid. Nende soov oli, et kord ometi tuleks tõe päevalvalgele, et eesti rahvas vaataks oma ajaloo selge pilguga ja lõpetaks tollaste diktaatorite pimesi heroiseerimise.

FOTO: MATI SAKSLADU

12 Eesti demokraatiast.

Ühe mälestusloo kajastuseks. Kas Platon eksis, kui pidas demokraatiat üheks halvimateks riigikoraks, türannia eelseks. Rahva hääl on jumala hääl – see mugandatud õõnes sentents on vist küll kõikides põhiseadustes.

15 Eesti lipp 140

17 Raamatututvustus. Pögenemine. Surm Echternachis.

Ilmunud on uus raamat Artur Sirgust.

18 Pead pole mõtet purskkaevu taha või alla peita!

Aasta tagasi ilmus Tartu Postimehes ajakirjanik Raimu Hansoni kirjutis "Kommunisti kriiteldusest kruusale tekkis raekoja ette esimene purskkaev." Artiklist saab aimu, et purskkaevu rajamist võib pidada tollase Tartu Linna TSN TK esimehe Bronislav Võrse teeneks, vahest koguni elutööks.

FOTO: VALJU ALOEL

21 EKP rollist märtsiküüditamise läbiviimisel

1949. aastal. Sõjajärgsetest küüditamistest tabas Eestit kõige rängemalt 1949. aasta märtsis Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi (RJM) juhtimisel Leedus, Lätis ja Eestis läbiviidud operatsioon "Priboi", mille käigus ainuüksi Eestist viidi vägivaldselt NSV Liidu siseterriitoriumile üle 20 000 inimese, valdavalt naised, lapsed ja vanurid.

27 Rahvaste sõpruse suur jõud. Eesti Vabariigi 104. aastapäevast – päevast, mil Venemaa president Vladimir Vladimirovitš Putin saatis talle alluvad väed ja palgasõdurid Ukrainasse, on saanud 106. aastapäev. Ukraina, mille Putin lootis vallutada kolme päevaga, et oma marionettvalitsus pukki panna, kujuneb Venemaa vägedele hukatustandriks ja Putinile loodetavasti "kirstunaelaks".

30 Olukord Ukraina rinnetel suve algul 2024.

Kakskümmend kaheksa kuud pärast täiemahulise sõja algust on Ukraina olukord vähem lootusrikkam kui oli aasta tagasi. Initsiatiiv on eelmise aasta sügisest jälle agressorriigi Venemaa käes ja tundub et lähikuudel suurt pööret ei tule.

34 In Memoriam Hilda Sabbo.

On lahkunud inimene, kelle elu oli pühendatud eesti rahvale selliselt, et kommunistide kuriteod 20. sajandil eestlaste ja paljude rahvaste hävitamisel saaksid täiel määral avalikuks.

38 Venemaa-eestlaste kodakondsus. Hilda Sabbo.

40 Minu 12 aastat siberis.

Väljavõte raamatust. Järjelugu.

45 Vadja vanarahva ilmakaender.

48 In Memoriam näitleja ja hingekarjane Helgi-Reet Leissar-Mägedi

51 In Memoriam fotograaf Aare Leinpere

52 Jüri Kotšinev: Ma tean, kuid loobuda ei saa.

Ei tahtnud öelda sulle seda, hea lugeja, et elu on keeranud meie poole selja ning näidanud meile olemise talumatut rasket poolt.

56 Eluakrobaat Endel Pärna saatus oli olla näitleja.

Kui rääkida Endel Pärnast, ilmuvad kohe lagedale anekdootlikud lood kümnes eri interpretatsioonis „Midagi pole häbeneda. Kõik on õige, sellest rääkige. Näitleja peab olema rahvamees,“ kinnitas rahva kunstnik, kes ei valutanud pead prestiiži pärast.

66 Elust Abjas 19. sajandi esimesel poolel.

See on esimene osa pikemast kirjutisest "Tallod – talude päriseksostmise, ülesehitamise ja hävitamise lugu", mis käsitleb Mulgimaal Abja mõisas sündinud vendi Tallosid, kes liikusid 19. sajandi keskel Saarde kihelkonda ja omandasid Tali mõisast eraldatud talukohad.

74 Valter Soomre – mitmekülgne kunstnik ja Treimani ankur.

Igal majakal oma tuli. Valter Soomre hingetuli viis inimesed hariduse, ilu ja kunsti juurde, muusika, maalikunsti ja tantsu võlumaailma. Selles kunstimaailmas on inimene õnnelikum ja vaimselt rikkam – seda kõike andis Valter ümbruskonna rahvale.

79 Auto inimese sees – skulptuur Matti Kurvitsalt.

74

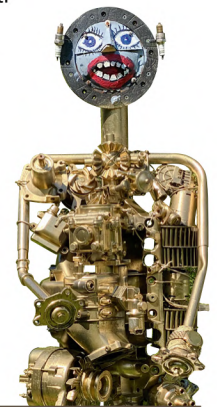

FOTO: VALJU ALOEL

KAANEL: EESTI LIPU PÄEV

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
Toimetuse aadress: Tallinn, Köleri 8
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • www.kultuur.elu.ee
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, Helin Kliimann, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

Olev Kasak

90 aastat tagasi Eestis toimunud ebaseaduslik riigipööre tuleb hukka mõista!

Aastate eest oli meie hulgas palju vabadussõjalaste lapsi, kes tollasest ülekohtust, küll lapsena läbielatuna, jutustasid. Nende soov oli, et kord ometi tuleks tõde päevavalgele, et eesti rahvas vaataks oma ajaloole selge pilguga ja lõpetaks tollaste diktaatorite pimesi heroiseerimise.

JAANIKA KRESSA

Täna paistab, et on alles veel ainult Olev Kasak (98), Võru linna teenetemärgi omanik, kes väsimatult sõnumit edasi kuulutab. Vanahärra on oma noorusest 17 aastat pidanud Siberis veetma ja mäletab hästi ajaloosündmuste kulgu. Vaikivale ajastule tuleb hinnang anda ja see häbiväärne ajaloopeatükk riiklikul tasemel hukka mõista.

“12. märtsi 1934. aasta ebaseadusliku riigipöörde järgselt küüditas eestlasi meie oma Eesti riigi võim!”

— OLEV KASAK —

Oled 12. märtsi leinapäevaks kuulutamise ettepaneku ka riigikogule edastanud. Milline oli nende vastus?

Riigikogu komisjonilt tuli mulle vastus, et uut leinapäeva ei tule ja et 12. märtsi sündmusi võib ka 14. juunil meenutada. Selline vastus näitab inimeste ajaloo mittetundmist: 14. juunil 1941. aastal küüditas eestlasi võõrvõim. 12. märtsi 1934. aasta ebaseadusliku riigipöörde järgselt küüditas eestlasi meie oma Eesti riigi võim! Need on ju ometi erinevad asjad ja just seda tuleb järeltulevatele põlvedele selgitada!

Ütlad, et tänava Pätsi juubeli puhul jätkati eesti rahvale valetamist. Palun too näiteid, mida pead silmas. Kui ma lugesin *Kultuuri ja Elu* 2024. aasta esimesest numbrist Peep Varju kirjutist „Konstantin Päts 150“, siis

Aiamaal, oma kätega ehitatud maja juures tulevikku vaatamas: Eesti päästab tõde, sportlikud ja karsked eluviisid!

hakkasid mul käed ja jalad värise-
ma: kõik on vale, mis seal kirjas,
tõde ei ole, tõemoonutusi on, aga
täielikku tõde ei ole!

Kõige suurem vale on see, et ta oli
Eesti riigi looja! Ta oli hoopis Eesti
riigi kukutaja! Ja kuidas sai ta olla
esimene president, kui ta ise tegi
ennast presidendiks, eesti rahvas
ju teda sellesse ametisse ei valinud!

Ta oli küll päästekomitees ja luges
Tallinnas ka iseseisvusmanifesti
ette, aga see tekst polnud mitte tema
koostatud.

Eesti riigi tipptegijad olid Jaan
Tõnisson, Jaan Poska, kindral Andres
Larka, Aleksander Tõnisson,
admiral Johan Pitka, Viktor Puskar,
kindral Ernst Põdder. Nendest meil
aga eriti ei räägita, mõnda mainitakse
mõnikord, aga mitmest neist
vaikitakse sihilikult, nagu neid
polekski olnud!

Samal ajal kiidetakse valimatult,
ülevoovalt ja vastutustundetult
ainult Pätsi ja Laidoneri, kelle tegevus
pani aluse Eesti riigi hävingule
pooleks sajandiks!

Eesti riigi tõelised loojad kaotasid
oma elu Siberis, tähtsamad neist
mõrvati juba Eestis ja see tuleb
ametlikult kinnitada ja inimestele
selgitada!

**Pätsi teeneid üles lugedes
alustatakse sellega, et ta oli
1901. aastal ajalehe „Teataja“
asutaja ja toimetaja. Sina ütled,
et seegi on ainult poolenisti tõde.**

Esiteks oli see vasakpoolne ajaleht,
nii et kuidas saab selle toimetajaks
olemine midagi kiiduväärset olla,
teiseks kerkis ajalehe „Teataja“ asu-
tamise mõte esimesena esile Hugo
Treffneri Gümnaasiumi õpilaste
keskel ülemöödunud sajandi lõpul.
Mõni aeg hiljem arendati seda mõtet
Tartu noorte radikaalide poolt edasi.
Pahempoolse kallakuga poliitilise
ajalehe asutamiskoosolek peeti
Mihkel Martna „Emajõe“ hotellis.
Leht otsustati välja anda Tallinnas.
Vastutavaks toimetajaks kutsuti Päts

sellepärast, et ta oli poolvenelane
ja vene usku, mistõttu loodeti ve-
nestamisaegse tsaarivalitsuse luba
hõlpsamini saada ja see õnnestuski.

„Teataja“ toimetuse üheks liik-
meks oli kommunist Hans Pöög-
gelmann ja on teada, et toimetust
külastas sageli ka Mihhail Kalinin,
kes elas aastatel 1901–1904 Tallin-
nas ja töötas Volta tehases metalli-
töölisena.

“ Ajalehe „Teataja“
vastutavaks toimetajaks
kutsuti Päts sellepärast, et ta
oli poolvenelane ja vene usku,
mistõttu loodeti venestamisaegse
tsaarivalitsuse luba hõlpsamini
saada ja see õnnestuski.”

— OLEV KASAK —

**Siis veetis Päts oma viimase elu-
aasta vana sõbra nimelises oblastis!**
Jah, selle info leiab igast teatme-
teosest, et tema viimane elukoht oli
doktor Litvinovi nimeline Kalinini
Psühhoneuroloogiahaigla Burašev-
vos, mis omakorda asus Kalinini
oblastis.

Aga see, et ta märter oli, on jälle
vale! Kui teda oleks Nõukogude Lii-
dus tõesti niimoodi piinatud, nagu
väidetakse, kas ta oleks elanud nii
kaua, 16 aastat? Ta oli suhkruhaige,
tal oli reuma jne. Vastupidi, teda
raviti seal! Selle tõttu, et ta täitis
kõik NLLiidu soovid, teda maha ei
tapetud. Aga tal oli aega mõelda
16 aastat, see võis piinarikas olla,
juhuks kui ta lõpuks aru sai, mis ta
teinud on.

Märtrioreooli on tema ümber
kogu aeg tahetud teha, see on kasu-
lik neile, kes tahavad tõde inimeste
eest varjata ja kaitsta neid, kes tegid
koostööd Pätsi ja Laidoneriga, kuna
ka praegu on neid palju riigitööl.

**Sellele, et Päts oli 1905. aasta revo-
lutsiooni ajal kõva tegija, ei pöörata
millegipärast tähelepanu, kas ka
see on tõe varjajatele kasulik?**

Muidugi! Oled õigel teel! Ta ju käis
Šveitsis ennast varjates ka kommu-
nistidega kohtumas! Tema noorus-
aeg on üldse väga varjamist vääriv,
Pätsidele kuuluv kõrts Tahkurannas
oli kurikuulus. Sellest on oma mä-
lestustes kirjutanud tema kaasaegne
Gustav-Mihkel Oidermaa (1884 Pär-
numaa – 1991 Michigan), kes oli
Vabadussõjas soomusrongide diviisi
3. remondirongi insener ja sõja lõpul
selle ülem. Tema mälestused ilmusid
esmakordselt 1987. aastal Hamil-
kar Mengeli raamatus „50 aastat“.
Heinold Okas andis raamatu kordus-
trüki välja 2010. aastal Tartus, peal-
kirja all „Eesti Vabariigi huku algus:
vabadussõjalaste hävitamine“.

**Tuleb välja, et vabad vabadussõja-
lastest rääkima oleme olnud vaid
sõja ajal: Hjalmar Mäe juhtimisel
suudeti vaikiva ajastu mustadele
tegudele pisutki valgust heita.
Toomkirikus oli mälestusteenistus
Artur Sirgule. Sõjajärgsel ajal
paguluses aga ülistati tema mõrva
tellijaid pühakutena edasi.**

Jaa! Vabadussõjalased ju hukati ja
küüditati, Läände põgenenud olid
suures osas vaikiva ajastu pooldajad,
kes olid harjunud elama illusioonis,
vähemalt poolvaledes. Näiteks Pätsi
propagandatalituse asedirektor Ignas
Tormaküla tegutses Torontos edasi,
pärandas oma testamendiga suured
rahasummad Pätsi ajastu ülistami-
seks.

Kui Ülo Tamre tuli Eesti kaitse-
väe instruktoriks, siis ta õigustas
Pätsi ja Laidoneri tegevust igati.
Koos Trivimi Vellistega nad sun-
disid, et iga kaitseleitlane pidi 25
krooni andma, allkirja vastu, Pätsi
monumendi taastamiseks.

Kõik väliseestlaste pildid on
nende portreede taustal tehtud. Evy
Laamann rääkis, et polnud ühtegi
Eesti Maja, kus poleks need kaks

reeturit olnud aukohal. Paljud inimesed said nii valeinfoa mürgitatud.

Seda olukorda on teravalt kritiseerinud ka Mengel, kes on kirjutanud: „Paguluses olevad skribendid ja aktusekõnelejad püüavad küll targutada Päts-Laidoneri süükoormat Eesti Vabariigi reetmises venelastele. Aga reetmine jääb reetmiseks. Kes seda soosivad, jäävad sarnaselt Eesti maa ja rahva äraandjajaks.“

“Lugege raamatuid, mida on kirjutanud Konstantin Pätsi kaasaegsed.”

— OLEV KASAK —

Õnneks on olnud ka teistsuguseid aktusekõnelejaid ehk neid, kes tõtt on rääkinud! Villem Rakfeldt pidas Sydneys 24. veebruaril 1980 väga Pätsi-kriitilise kõne.

Rakfeldt oli mees, kel tuli juba 19-aastaselt tsaari käsul Esimesse Ilmasõtta minna. Ta võitles ratsamehena Riia frondil nn. surmapataljonis. Vanem-allohviterina ja Georgi risti kavalerina tehti talle soodustus ja võeti lipnike kooli. Revolutsiooni keerises jäi tal see kool aga lõpetamata. Rakfeldtil õnnestus Venemaa käärivast katlast pääseda ja ühineda Viljandis formeeritava eesti ratsaüksusega. Tulid sakslased – Kindral Larka korraldusel olid mehed läinud püssidega koju, et esimesel kutsel jälle teenistusse ilmuda. Kui sakslased lahkusid ja Johan Pitka soomusronge formeeris, astus Villem Rakfeldt 2. laiarööpmelise rongi ratsakomandosse, kus sai haavata; teenis aga Vabadussõja lõpuni soomusrongide diviisis. 1941. aastal tõmbas Rakfeldt kolmandat korda sõdurikuu selga, oli rindel ja hiljem politseiteenistuses. Aastal 1944 määrati ta politsei rindepataljoni rühmaohvitseriks. Saksamaale

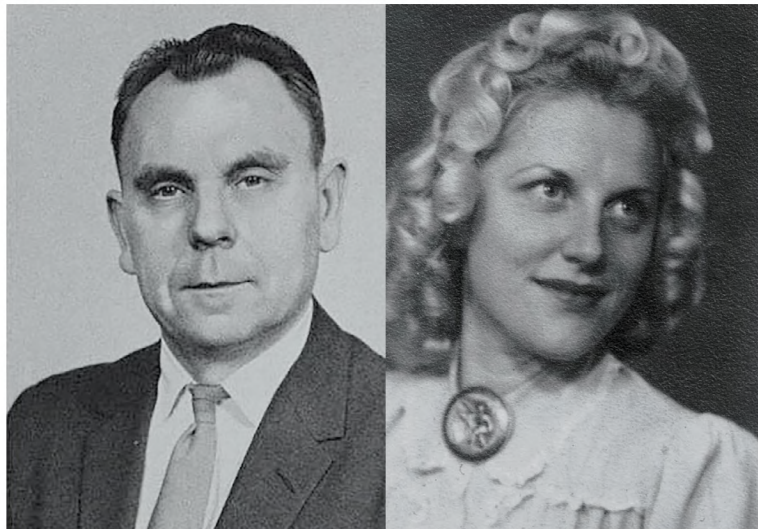
evakueerunult lõpetas laagripolitsei kursused ja määrati Funktürmi 14-tuhandelise põgenikuga laagripolitseiülemaks.

24. veebruaril 1980. aastal pidas Villem Rakfeldt Sydneys aastapäevakõne, kus ta kritiseeris Konstantin Pätsi väga teravalt. 1934. aastal käis Rakfeldt koos dr. Oskar Looritsaga Tahkuranna vallas, et koguda materjali Pätsi sugupuu raamatu jaoks. Järgmisel aastal, olles lugenud seda raamatut, küsis Rakfeldt Looritsalt, miks ei pannud ta kirja kõike, mida nad kuulsid Tahkurannas ja Rae vallas Pärnumaal. Dr. Loorits vastanud, et ta ei tohtinud tõde kirja panna, kuid teevat seda siiski oma memuaarides, meeldigu see Pätsile või mitte.

„Nüüd aga on dr. Looritsa memuaarid Rootsis pandud hoiule kolonel Saarseni käsul ja neid ei tohi keegi enne näha, kui aastal 2000,“ rääkis Rakfeldt 1980. aastal Sydneys. Loorits oli surnud juba 19 aastat tagasi, Saarsenile oli jäänud elada veel kaks aastat.

Villem Leopold Saarsen (1891 Viljandi – 1982 Stockholm), kes oli Eesti sõjaväeluure viimane ülem (1939–1940), oli aga Laidoneri onu-

Hamilkar Mengel (1912 Tartumaa – 1987 USA) ajakirjanik, sõjakirjasaatja, ajaloodoktor.

Evy Laamann (1922 Võru – 2021 USA) kunstnik, bibliograaf.

Villem Rakfeldt (1897 Ambla – 1989 Sydney) ratsaväelane, kaupmees.

poeg! Laidoneri ema Mari oli sündinud Saarsen! Looritsa mälestustes tegi Saarsen loomulikult hiigelkärped ja unikaalne materjal läks Laidoneri onupoja käes kaduma, et tõde varjata.

1953. aastal andis Villem Saarsen Rootsis välja raamatu oma tädipojast, kus on kasutatud hulk 1934. aastal Eestis ilmunud samanimelise raamatu materjali, kuid esitatud ka tollal teada olnud fakte Laidoneri elust järgnenud aastail. Sama kolonel Saarsen oli ka üks mitmest eesti politsei tegelasest, kes viibis välispässiga Euroopas ka 1937. aastal, Artur Sirgu mõrvamise aegu.

Veli Kudres (1903 Peterburi – 1967 Karlsruhe) kirjanik, näitleja.

Ka Kudres rõhutab, et ka paguluses polnud võimalik vabadussõjlastest avalikult kõnelda, sest Pätsi jüngrite poolt oli ka pagulusse kaasa toodud jesuiitlik-sõge viha vabadussõjalaste vastu, mis kestab tänaseni.

„Tõde ei karda valgust. Seda kardab tõeks maskeeritud vale. Tõde tuleks jalule seada, mitte koos kommunistidega vabadussõjalasi teotada ja sõimata,“ on Kudres kirjutanud.

Tänapäeval on ehk asi selles, et need ajaloolased ei saa head töökohata, kes hakkavad tõde kirjutama. Siinkohal ma soovitan kindlasti lugeda ka Erkki Pahovski arvamust „Mälu sildistamine“ 2007. aasta 27. novembri „Postimehes“.

Oled nõudnud vaikiva ajastu hukkamõistmist, jaganud palju vastavat kirjandust, kuid poliitikud ei võta vedu. Miks küll?

Vastus on jällegi seesama: võimul on suuremalt jaolt nende pooldajad!

Olen Pätsi monumenti igal pool, kus vähegi võimalik, kritiseerinud. Selgitasin komisjoni liikmetele, et riigi hukutajale ei kõlba mälestusmärki püstitada. Mõned said ehk isegi aru, aga midagi ei tulnud välja, ikka see Trivimi Velliste oma kambaga jäi peale ja kõik otsustati juba ära.

Ma saatsin Tallinna linnapea Mihhail Kõlvartile kaks tähtud

Kreutzwaldi ausamba juures Tamula järve ääres koos rahvatantsujuhist tütre Maire Udrasega.

Evvy Laamann Kalbus mainib oma raamatus „Tõde ei põle tuleski“ nimepidi ka teisi Eesti poliitilise politsei tegelasi, kes selsamal ajal välispassiga Luxemburgis viibisid.

Kuidas küll selline mõrv on ajaloolaste poolt seniajani kinnitamata, et nad ikka mängivad seda mängu, et midagi tõestada ei saa.

Seda ei lasta tõestada, sest võimul on Pätsi ja Laidoneri pooldajad!

Kirjanik ja näitleja Veli Kudres on ka imestanud, et ajaloolased soome arstide laibavaatlusprotokollide vastu huvi ei tundnud, kuigi need ometi ilmusid 1937. aastal Soome ajakirjanduses. Tookord ei tohtinud Eestis suud pruukida, küsimustes, mis võimul olijatele ei meeldinud, kommunistide ajal jätkus suukorvide kultus, mille Päts oli algatanud. Kes ei allunud, neid karistati mitmel moel.

“Ajaloolased täidavad võimul oleva ladviku soove, mille eest neid ka vastu soositakse.”

— OLEV KASAK —

Oskar Eugen Öpik,
pseudonüüm Oskar
Mamers (1895 Kunda –
1974 Põhja-Iirimaa),
diplomaat.

William Tommingas
(1895 Virumaa – 1978
New York), sõjaväelane,
diplomaat, ärimees.

ÜLAL:
August Ots
(1901
Viljandimaa –
pärast 1977
Stockholm),
advokaat,
ajakirjanik.

VASAKUL:
**Kaarel Robert
Pusta (1883
Narva –
1964 Madrid),
diplomaat.**

kirja ja Karl Puhveli raamatu „Helmelõimed elulõngal“. Mulle ei tulnud vastustki. Kui siis ise neile helistasin, vastati, et ega me sellega ei tegele, sellega tegeles üks komisjon ja valitsus. Nüüd sai Kõlvart oma palga, jäi linnapea ametist ilma. Aga kas üldse antigi neid minu kirju talle? Pätsi sabarakud on ju igal pool võimul, ehk ei antagi neid kirju, mis teda kritiseerivad, edasi, vaid pannakse kohe kalevi alla?

Mul on nii süda täis! Olen ka kaitsepolitseisse helistanud mitu korda. Nad väidavad, et nemad ei tegele sellega, et sellega tegelevad ajaloolased. Ja need omakorda vastavad, et nemad pole kohtumõistjad.

Sellest võib järeldada, et meie ajaloolased täidavad võimul oleva ladviku soove, mille eest neid ka vastu soositakse.

Mida soovivad neile inimestele, kes on huvitatud tõest, mitte valest?

Lugege raamatuid, mida on kirjutanud Konstantin Pätsi kaasaegsed, inimesed, kes oma silmaga nägid, mis ta tegi! Ja kes ise olid kaasosalised ajaloosündmustes, mis on kirja pandud nende raamatutes.

Evy Laamann Kalbus „Tõde ei põle tuleski“, William Tommingas „Vaikiv ajastu Eestis“, August Ots „Miks kaotasime iseseisvuse“,

Oskar Mamers „Häda võidetuile“, Hamilkar Mengel, Heinold Okas „Eesti Vabariigi huku algus. Vabadussõjalaste hävitamine“, Kaarel-Robert Pusta „Kirjad kinnisest majast“, Karl Puhvel „Helmelõimed elulõngal“. Need raamatud paljastavad valeinfo ja annavad lootust tulevikule.

Sinu pere kannatas Pätsi ja Laidoneri tegude pärast otseselt. Kumb neist kahest, paistab et on rohkem süüdi?

Väga raske vastata, mõlemad ühesugused. Mõlemad võimu- ja rahaahned, vahe ainult selles, et Laidoner oli eriti verejanuline, talle meeldis

vastaseid ainult välikohtu alla anda mahalaskmiseks.

Päts tahtis vabadussõjalased vanggi panna ja võimu võtta. Laidoner oleks aga kõik kohe maha lasknud, Päts polnud sellega nõus. Omavahel nad ka hästi läbi ei saanud, kuid neid ühendas see, et mõlemad tahtsid tippvõimu. Koos pöörasid riiki, sest kumbki ei saanud sellega üksi hakkama. Päts oli kaval ja vägede ülemjuhataja oli ju ka suur ametikoht ja see rahuldab Laidoneri.

Laidoner oli aga erakordselt ülbe kuju. 1938. aastal taheti Tallinna püstitada vabadussõjas langenute mälestussammas. Laidoner ei suvat-senud ilmuda komisjoni istungile, sest tema oli jälle parasjagu millegi peale solvunud. Ilma temata ei saanud aga midagi otsustada ja nii see asi jäigi ära. Tema rikkus ka Eesti suhted Lätiga, nii et meil naaberriigiga normaalset läbisaamist ei olnud.

1933. ja 1934. aastal ju nii palju rahvast toetas vabadussõjalasi. Miks tänased inimesed endalt ei küsi, et aga kelle poolt küll minu esivanemad võisid häälendada?

Eesti rahvas on valeinfoga nii ära rikutud! Praegused inimesed on nõukogude koolisüsteemist oma kasvatuse saanud. Tõde vaikiva ajastu kohta pole ju avaldatud. Inimesed lihtsalt ei tea, seepärast nad ei oska niimoodi endalt küsida. Paljudes peredes ju kodus nendest asjadest ei räägitud. Hirm oli nii suur, et mitte vanglasse sattuda.

Päts võttis eesti ajakirjanduse ja raadio ju 1934. aastal kohe oma kontrolli alla. Vabadussõjalaste ajalehed suleti, Tõnissoni „Postimees“ ärandati. Jäid ainult tema enda propagandakanalid ja siis hakkas ta igal pool nende vastu, teda kes toetasid, helde olema, keskpäraseid ja kuulekaid edutama.

Päts ja Laidoner teadsid, et täiskasvanud sõjamehed ei lähe oma saatusekaaslasti arreteerima. Selleks oli neil vaja kasutada Aleksander Jaaksonit, kes oli sel ajal Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ajutine ülem, et ta saadaks oma Tondi kasarmutest noored sõjaväelased vabadussõjalasi arreteerima.

Võrus, kodumaja ees, kus pere elas enne 1941. aasta küüditamist.

“Inimestele tuleb rääkida, et meie küüditamises on ka süüdi 12. märtsi 1934. aasta riigipöörjad, mitte ainult NSVL!”

— OLEV KASAK —

Juba aprillis edutati Jaakson selle eest Ühendatud Õppeasutuste ülemaks, varsti sai temast haridusminister, seejärel Sõjavägede staabiülem ja

1940. aastal ülendati ta kindralmajoriks. Jaakson oli neil juba lõa otsas ka sellega, et oli 1931. aastal neilt saanud Helme Pokardi mõisa.

Kõlab, nagu pidu katku ajal...

Pätsi pooldajatel läks kommunistide tulles oluliselt paremini kui vabadussõjalastel, neid nii massiliselt maha ei tapetud ja nüüd nad õigustavad teda. Vabadussõjalased hävitati esimesena, kuklalasuga või surid nad Siberis nälga.

Eesti rahvas tahtis küll vastu hakata, kui oli see vastastikuse abistamise lepingu sõlmimine Venemaaga, aga Päts ei lubanud! Pärast tekkis metsavendlus ja esimesel võimalusel mindi punaste vastu sõtta.

Soomes oli Lapua liikumine, seal hakati vastu. Kokkuvõttes läks soomlastel paremini, meie pole nüüd oma 33 aastaga Soomele ligilähedalegi saanud, sest meie mentaliteet on nii mandunud ja ajupesu aina jätkub. Kui see ei lõpe, siis ei jõua me iialgi arenenud riikide tasemele ja meie tulevik on ettearvatu.

Miks inimesed selle kiitmisega kaasa lähevad?

Teadmatusest või omakasupüüdlikkusest. Kes nende meele järgi on, saavad ju medaleid! Paljud ka lihtsalt ei tea midagi ajaloost ja paljud on lihtsalt passiivsed. Teised jällegi tahavad omakasu, saada medaleid ja paremaid töökohti. Ametitesse võetakse ju vaid vaikiva ajastu pooldajaid ja ka ajakirjandus on suuremalt jaolt nende käes.

Kõik riigijuhid on Pätsi ja Laidoneri pooldajad ja keegi ei taha nendega vastuollu minna. Inimese loomuses on, et ta usub, mis talle räägitakse, suurem jagu ei taha poliitikaga tegeleda. Riigikogus on ka vabadussõjalaste pooldajatest ainult üksikuid, seetõttu on see nurin nagu hane selga vesi, täidetakse ikka Trivimi Velliste väljamõeldud soovitusi ja enne see ei muutu kui võim riigis läheb õigust armastavate inimeste kätte.

Eesti riigi taastajad on Pätsi ja Laidoneri pooldajad ja endised kommunistid! Nii juhtuski, et kohe pandi nende pildid seinale ja jätkati sealt, kus neil pooleli jäi.

Millised meeleolud Mementos valitsevad?

Memento esimesel asutamiskoosolekul Tallinna linnahallis käisin ma kohal. Olin hulga aastaid ka juhatuses, olen Võrumaa Memento liige praegugi.

Memento algusaastatel kuulati tõde rohkem, aga pikapeale imbusid sisse vaikiva ajastu pooldajad ja nüüd on alles vaid 1949. aastal küüditatud ja nende lapsed.

Peep Varjut olen ma näinud küll, ta on Memento tegelane, annab ajakirja välja ja igal pool, kus vähegi võimalik, kiidab Pätsi ja Laidoneri. See tuleb lõpetada ja inimestele rääkida, et meie küüditamises on ka süüdi 12. märtsi 1934. aasta riigipöörjad, mitte ainult NSVL!

Oled Võru linna teenetemärgi omanik. Milline on praegu Võrumaa elu? Muret teeb Nursipalu. Kahurikuuli ei pea ükski vägi kinni. Nursipallu koondatakse tohutu sõjatehnika ja palju võõraid sõjamehi, inglasi ja ameeriklasi, nendele rajatakse hooned, meie metsa aga hävitatakse, talunikke mõjutatakse lahkuma, kohalikud elanikud võivad ohtu sattuda: piirini on umbes 30 km, sealt võib alati tulistada ja metsa põlema panna. Meie sisemine olukord on halb.

Võrumaa patrioodina ma aga loodan, et Kagu-Eestist valitud üle kümne riigikogu liikme teevad kõik, et lõpetada Nursipaluse edasine looduse hävitamine ja atmosfääri saastamine.

Ma kutsun ikka nautima Lõuna-Eesti maastikku, külastades ka hubast Võru linna, kus suured kodukoha patrioodid, Mart Timmi perekond, on rajanud imekauni Võrumaa Toidukeskuse, sarnase ka Nõõrimaale, kus mõlemas on

kunstilise väärtusega toidusaalid maitsvate ja odavate toitudega! Kubijal on ajakohane SPA-hotell, Väimelas ujula, jõusaal ja mitu sauna, ümberringi mitu turismitalu. Te ei kahetse! Siin on ka palju kauplusi, autoremondi kohti, nii et keegi ei jää hätta! Kui olen elus, siis on rõõm kohtuda, saate vastuse paljudele küsimustele!

Oh oleks meil kõigil niipalju optimismi, kui on Sinul, peaaegu sajandivanusel mehel!

Eesti riigi päästab ainult see, kui sisemine olukord on selline, et keegi ei taha siit ära minna. Kui eesti töölised tuleksid kodumaale tagasi ja rohkem pandaks rõhku tervislikele ja karsketele eluviisidele. Selleks on aga vaja, et spordikoolid ja huviringid oleksid tasuta, et rohkem peetaks võistlusi ja selgitataks, et terves kehas on terve vaim. Ainult nii saame olla kindlad, et ajalugu enam ei kordu, et loovutame oma vabaduse, nagu see toimus 1940. aastal häbiväärsel moel ja mis oli alguse saanud juba 12. märtsil 1934!

Kaitseliidu juhataja Riho Ühtegi tegi enne erruminekut jahimeestega lepingu. Kui nendega koostööd teha ja piiri äärde betoonpunkreid

ehitada, ka see ehk päästab. Aga metsa ja looduse hävitamine, mis meil praegu toimub, see on täiesti kuritegelik! Enne asi ei parane, kui võimule tulevad õiged inimesed, Jaan Tõnissoni, Pitka, kindral Larka, Artur Sirgu taolised!

Praegu liigub Eesti riik vales suunas, nii palju rumalaid otsuseid tehakse! Rahvas ei saa aga sellest aru. Eesti rahvas on niivõrd ära rikutud, vähe on neid, kes tõde armastavad.

Jaagumäe toidukeskuse juures koos kohaliku põrsaperega.

“ Eesti riigi taastajad on Pätsi ja Laidoneri pooldajad ja endised kommunistid!

— OLEV KASAK —

Eesti elu saab parandada ainult tõde! Tõde on kirjas nendes raamatutes, mis ma ütlesin, ja neid on veel. On oluline, et hakataks inimesi valgustama ja ajaloolased, kes õpilasi õpetavad, et neil lubatakse rääkida, et neid ei hakataks tõe rääkimise eest ahistama. Vaikiv ajastu tuleb hukka mõista ja selgitada, et see enam ei kordu. Kes ründab meie vabadust, saab hävitava löögi. **K&E**

Eesti demokraatiast

Ühe mälestusloo kajastuseks

Kas Platon (u. 427- u. 347 e.kr.) eksis, kui pidas demokraatiat üheks halvimaks riigikoraks, türannia eelseks. Rahva hääl on jumala hääl – see mugandatud õõnes sentents on vist küll kõikides põhiseadustes.

ANTS METSLA

Tegelikkuses, kus rahva-koosolekute ja rahvahääletuste aeg on möödas, kuulub rahva hääl klannidele ja parteidele. Ja kõige vastikumal moel. Nagu ta on kuulunud ja kuulub ka kuningatele – keisritele, Leninile, Stalinile, Pol-Poth'ile, Putinile...

Eesti oma riikides on demokraatiaga alati hädas olnud. Ehkki rahvas näib olevat demokraatiameelne. Aga mitte demokraatia – teolik. Nii kestis demokraatia Eesti Wabariigis u. 16 aastat (1918-1834), praeguses riigis 14-16 aastat (1990-2004/5). Kokku 30 aastat. Ülejäänud aeg, 75 aastat oli autokraatia või diktatuur (50 aastat).

On see rahva, õigemini rahvaesindajate, omapära või mis, aga meie demokraatia muutub anti-demokraatiaks ja poliitika poliitikaanluseks.

Kui eestlased oma demokraatiaga aastatel 1918-33 toime ei tulnud – domineeris parteikähmlus, valitsuste keskmine iga oli 8 kuud – ilmusid poliitarenile vabadussõjalased. Rahvas läks nendega õhinal kaasa: hääletas maksma vabadussõjalaste põhiseaduse (okt. 33). Ka vanad

Konstantin Pätsi mälestusmärk Tallinnas Estonia teatri taga.

AUTOR/ALLIKAS: PRIIT MÜRK/ERR

poliitikud nägid, et vaja on muutust. Riigivanema kohusetäitja K. Päts (1874-1956), vakantsis olev kindral J. Laidoner (1884-1953) olid mõnda aega vabadussõjalaste riigivanema kandidaadid. Kui aga selgus nende sobimatus ja teiste parteide kandidaatenad said nad, lisaks A. Rei, kokku vähem hääli, kui sõelale jäänud vabadussõjalaste kandidaat A. Larka (1879-1943), läks lugu, Eesti ajalugu, inetuks. Demokraatiasulistele.

Riigivanema kt. K. Päts pani 12. märtsil 1934 toime Eesti esimese õnnestunud veretu sõjalise riigipöörde ja määras põhiseadust rikkudes Laidoneri kaitseväge ülemjuhatajaks. Võiks ka öelda, et tegid vapsidele vapsi, sest nende poliitplaani olid üsna sarnased, kohati ühesed: vähendada või kaotada parteide võim, tugevdada autoritaarsust.

Kuidas vabadussõjalased seda põhiseaduse raames, parlamentarist-

likult teinud oleksid, jääb vastusetanemad ju ei lubanud vägivalda kasutada. Küll aga näitas K. Päts, kuidas põhiseadust eirates valmis teha autokraatne riik. Sõnaga – ta võttis kasutusele “juhitava demokraatia”. Kuulutas välja üleriigilise kaitseisukorra, kolmanda.

Osaline kaitseisukord kehtis Eestis kogu riigikestuse aja, üldine riigi lõpuni (1940). Kelle vastu? Kaitseisukorra Riigikogu kinnitas (16. mai 1934), aga kindral Laidoneri ülemjuhatajaks mitte (põhiseadus ei näinud ette). Nähes Riigikogu tõrksust, asus tegelikult ameti kaotanud riigimees (põhiseaduslikud riigivanema ja Riigikogu valimised pidid toimuma aprill/mai 1934) riiki valitsema dekreetidega ehk ainuisikulise käsuoigusega. Nõnda 1938. aasta aprillini ja sealt edasi juba oma nn. Pätsi põhiseaduse kohaselt.

Ta kuulutas parteid, v.a Isamaaliit (1935), taskupartei, mida parteiks ametlikult ei nimetatud. Mis rahva hulgas on olnud populaarne, aga Rahvuskogu (1936) ja uue Riigikogu (1938) meisterdamisel ainuparteina hädavajalik.

Endise, tegelikult 1934. a. maist tähtaja minetanud Riigikogu, kui segava organi, lükkas isevalitseja vaikivasse olekusse (kuni 1. jaan. 1938). Palk 140 krooni kuus tiksus liikmeile edasi.

Riigikogu tuli veel korra kokku, erakorralisele istungjärgule (28. septembril 1934). See oli pigem peaministri asetäitja ja siseministri K. Einbundi (1888-1942) initsiatiiv, kes soovis valitsuse tegevusele

anda legitiimsust. Aga et sõnavõttud läksid režiimikriitiliseks, saatis K. Päts Riigikogule kirja: “Käesolevaga nõuan riigikogu erakorralise istungjärgu lõpetamist. Riigivanem K. Päts”.

Rahulolematu Riigikogu saatis veel kaks protestikirja (15. jaan. 1936 ja 16. aug. 1937) seaduslikkuse kaitseks. Esimesega ühines ka J. Tõnisson (1868-1941). Vastuseta.

Endised riigivanemad J. Tõnisson, A. Piip (1884-1942), O. Strandman (1875-1941), J. Teemant (1872-1941), J. Kukk (1885-1942) saatsid novembris 1936 mägukirja “hr. riigivanema režiimi tagajärjest”. Ilmus see Soomes (Helsingin Sanomat, Ajan Suunta), sest Eestis oli ajakirjandus suukorvistatud, Tõnissoni Postimees sekvesteeritud ja hingusele saadetud.

Vastuseks tegi K. Päts endistele ametivendadele avaliku häbi.

Oma uue riigi ja põhiseaduse ehitas K. Päts üles dekreetidega. Nii oli see Rahvakogu (uut põhiseadust ettevalmistav organ) hääletamisel, selle valimistel ja uue Riigikogu valimistel. Uut põhiseadust, kolmandat, rahvahääletusele ei pandud. Sealt puudus rahvaalgatus ja rahvahääletus võis toimuda presidendi suval. Riigipeaks sai president, keda valis Riigikogu kaks korda (Riigivolikogu + Riiginõukogu). Presidendil säilis dekreedioõigus ja erioõigus tähtsamaid dokumente signeerida Riigikogust mööda minnes.

Rahvas, kuidas tema rahul oli?

Rahvas oli rukkis, kui toimusid vabadussõjalaste kolm kohtuprotsessi (1934, 1935, 1936). Esimesel kahel protsessil olid süüteod olematud (riigi õõnestamine, rahva üleskihutamise jms.). Sõjakohtunikud ja prokurörid väärinuks õiguse väänamise eest ise süüpingis olla.

Kolmandal protsessil, kus arutlusele ärajäetud riigipöördekatse, anti vabadussõjalaste liikumisele lõplik hoop: karistused algasid 20 aastast!

Hiljem, ilmselt süümepiinade ajal, vabastas vastne president vap- sid koos kommunistidega (1938) ja ennistas aukraadid (1940).

Maarahvas oli uue riigikorralduse ja presidendiga enam rahul. Seda põhjustas arukas põllumajanduspoliitika: asundustalude loomine, riigi abi põllumajandustoodete eksportimisel (“Võiekспорт” jt.).

Isamaata, minevikku mäletamata, pole meili tulevikku.

Ametis olid asjatundlikud ministrid (L. Sepp 1892-1941, N. Talts 1890-1949). Eesti majandus oli tulupoolel (kasvas 6 aastaga 1,6 korda), eksport ületas enamasti importi. Paistis, et uus kass püüab hiiri küll.

Ometi väidab kaasaegne W. Tomingas (1896-1978), et valitsuse luureandmetel ei pooldanud 50% rahvast (1935) K. Pätsi poliitikat. No tema veetis ka 2,3 aastat Patareis ja keskvanglas. Selline mulje, paraku, jääb ka 1940. a. pöördes.

Kas ei võiks nüüdki mõni julgem poliitik välja tulla ideega: teeme ka Pätsi – kasvõi põhiseadust raskelt riivates. Pole see nii püha lehm midagi. Niigi ta juba palju ära riivitud.

Aga kas see direktiividealusel riigis ära tasub... Ehk saaks vähemalt asjatundjad ministriteks.

Praegu juhib valitsust isik, kelle ainuke kompetents näib olevat “väga hea advokaadi oskus”, sedagi endasõnutsi. Rahandust juhib maamõõtja ja kaitseminister pole sõjaväeteenistuses käinud...

Isamaalisust

Isamaa – tunne tekib siis, kui isamaa käest ära libiseb. Muidu peidab ta end maal ja talutaredes. Ka linlase krohvitud-lihvitud kattekoore all. Riigikogust ja ajati Kadriorust, ka

TERVIX
LOODUSTOOTED

EESTI RAHVAMEDITSIIIN

100% looduslik
Kohalik tooraine
Sertifitseeritud käsitöö

NINASALV

SÄÄSEPISTESALV

ASTELPAJUÕLI

LINASEEMNEPULBER

SALVID, ÕLID, PULBRID NING
HEAD TERVISETOOTED LEIAD:

WWW.TERVIX.EE

nüüdsetelt laulupidudelt võid leida hõiskavat isamaalisust. Ega isamaalisus kaubana ka väga lähe. Ometi isamaata, minevikku mäletamata, pole meili tulevikku.

Kas meie minevikupoliitikud olid isamaalased? Kindlasti enam, kui praegused, sest seljataga oli Vabadussõda. Ehedaimad isamaalased olidki ilmselt vabadussõjalased.

Eesti riik on 106 aastat vana. Ja järjepidev. Hea meeles pidada.

Aga hiljem ikoniseeritud poliitikud, kes riigi etteotsa tõusid, eriti “kaks suurt”, K. Päts ja J. Tõnisson? Kas nemad olid suuremad isamaalased, kui meie praegused? Küllap vist. Riigi etteotsa ei pruugi tõusta kõige aatelisemad, isetumad inimesed. Inimese, poliitiku omadused ilmnevad hädaohu korral. Kui Eestit ähvardas surmaoht, tabas paljusid meie poliitikuid lühinägelikkus, uskudes, et kokkulepped Moskvaga peavad. Polnud ka muid valikuid.

Jättes kõrvale Vana Jaani fatamorgaanad, vaatleme, kas kõik, mis Eesti riigiga 1939-40 juhtus, oli paratamatu.

Kui president oma eriohuga signeeris baaside lepingu (28. septembril 1939), võttis ta suure vastutuse. Valikut polnud. Aga kas ülemjuhataja pidi detsembri alul 1939 Moskvast nädal aega söömajooma-pralletama sm Stalini ja teistega, tulles tagasi Vorošilovi kingitusega, valge täkuga?

Samal ajal käis Eesti piiril ja Eestis Vene-Soome sõda. Ka tore foto Moskva suurest juhust uusaasta puhuks pühendusega: “Härä K. Pätsile heaks mälestuseks. J. Stalin, 2.01.40.” polnud tagamõtteta saadetud. Kõik selleks, et näidata: Moskvast on Eestiga erisuhted.

Olidki, sest meie president elas 14 aastat Läti presidendist K. Ulmanisest (1877-1942) ja 12 aastat Leedu presidendist A. Smetonast kauem, J. Laidoner natuke vähem. Küllap naabrite presidente tabas Moskva tapjakäsi, ehkki ametlik versioon teine (düsenteeria ja tulekahju).

President Päts signeeris ka punavägede juurdevoolu, lasi lahti J. Uluotsa (1890-1945) valitsuse (kk. nr. 55) ja kinnitas ametisse J. Varese “rahvavalitsuse” (kk. nr. 56). Mille presidendiks jäi veel kuus ajaks (kuni 21. juuli, 1940).

Korraldas oma otsusega ka “juulivalimised” ja sai paar päeva olla ka enda kinnitatud punases valitsuses, misjärel viimane (Riigikogu) lasi presidendit priiks.

Üldse kirjutab K. Päts 164 korda alla oma riigi lõpetamise paberitele Stalini emissar A. Ždanovi (1896-1948) püssimeeste vaimsel survele.

Presidendi ametissenimetatud siseminister M. Unt (1989-1941) saatis 30. juulil president Pätsi ja ta pere surmateele, mis algas salongvagnis ja 2000 rublase pensioniga. Moskoovia valitseja võis operatsiooni õnnestumisest käsi hõõruda. Eriti hiilgavalt õnnestus see Eestis. Putin väidab ja isegi tõestab, et eestlased liitusid vabatahtlikult, juriidikas emotsioonid ju ei maksa.

Meil näib raske olevat oma ajalugu hinnata, sestap on seda teinud soomlased M. Turtola (s. 1947) ja S. Zetterberg (s. 1945). Noh, M. Ilmjärvi tegi oma “Hääletu alistumisega” enesele halba. Jääb igäi otsustada: kes on vabadusvõitleja, kes märter. Meie ajaloodiskursus abistab vähe. Üks on kindel: meie ilmlikud märtrid on raiutud Maarjamaa(-mäe) musta seinale. Ei teagi, kas seal ka meie neljakordne riigivanem on.

Järjepidevusest

Eesti riik on 106 aastat vana. Ja järjepidev. Hea meeles pidada.

Tegelikult on lugu vägagi kee-

ruline. Ei hammusta seda pähkli katki vist juristidki. Üks on kindel: idee, hõllandus Eesti riigist on alati olnud. Selle kandjad, rahvas ja maa samuti.

Riik ise on mitmeid kordi kaotanud oma näo ja iseolemise. 106-aastase riigi sees on kaks seaduslikku ja kaks mitteseaduslikku riiki, üks nukuriik ja üks omavalitsus.

Kust sai uus Eesti riik oma järjepidevuse?

Et selle pärandas meile mittelegitiimise riigi president peaminister J. Uluotsa kaudu, kes presidendit ülesannetes selle eksiili viis. Aga – president lasi ju oma peaministri lahti, kk. nr. 55. Et sunniti ja ei loe. Aga paljud lepingud on sunnitud või sunduslikud. Eks Tartu rahu oli ju ka Venemaale peale sunnitud. Kas ta siis ei kehti?

Teised riigid ju meie eksiilvalitsusi ei tunnustanud. Miks tahame siis üle varju hüpata?

1991 aasta augustis hakkasime otsast peale, milleks meile see kodukootud järjepidevus? Tartu rahu, millest me ka väga ei hooli, kehtib ju ikkagi. Kuld on tagasi saadud ja maha müüdüd, saatkonnahooned ka tagasi.

Häda on ainult selles, et taas oleme sattunud mittelegitiimise riigi seisusesse. Ja selle peamine põhjus – neti- ja nutivalimised, mis täielikult eiravad üldisi valimisreegleid. Mis teistes riikides ei tule kõne allagi.

Nüüd plaanitakse anda alaealistele õigus ka riigi parlamenti valida. K. Päts muuseas tõstis oma uues põhiseaduses valijate vanusetsensust 20 aastalt 22 aasta peale!

Kõik see viitab, kui “vabad” ja “ausad” on meie praegused valimised. Miks? Et hoida võimu juures peavoolu valitsust. Reformierakonda. Kelle võimetuse kvintessents nüüd eriti ilmnenud on.

Rahvas... rahvas... – nagu jõuetult õhkas meie naisõiguslane L. Suburg (1841-1923). **KBE**

Eesti lipp 140

Otepää, Eesti lipu häll, tähistas Eesti Lipu 140. aastapäeva suurejoonelise rongkäigu ja kontsertidega.

Rongkäik algas Pühajärve laululavalt ning oli juubelile kohaselt eriti rahvarohke.

Pühajärvelt mindi Otepää kirikumuõisa. Lippe heiskasid EÜS-i, Otepää valla ja Otepää Gümnaasiumi esindused. Otepää Lipuväljakul on avatud kuni septembrikuuni **Eesti lipp 140** fotokonkursi näitus. Otepää pastoraadis on avatud augustikuuni Eesti Rahva Muuseumi näitus **Meie lipu lugu**.

FOTOD: VALJU ALOEL

Tassikoogiga
maitseb iga päev
paremini!

Personaalsed ja
armsad sõnumid
muudavad iga
tassikoogi eriliseks
kingituseks

Tassikoogid

Külasta meid!

TARTUS

Tähe 21
E-P 10.00-18.00
+372 332 8266

TALLINNAS

Olevimägi 11
E-P 10.00-18.00
+372 632 6777

TELLIMUSED

tellimused@tassikoogid.ee
+372 5350 1055

PIRRUST PROŽEKTORINI.

Valgusteid ERMi kogudest

EESTI RAHVA
MUUSEUM

alates 14.04 | www.erm.ee | T-P 10-18

RAAMAT

Põgenemine. Surm Echternachis

Ilmunud on uus raamat **Artur Sirgust**, autor Saaremaa kirjanik **Tarmo Pikner**, kes on pannud ühiste kaante vahele koguni kaks raamatut. Mõlemad näitavad meile, milline oli klikiäegse Eesti võlts pale.

JAANIKA KRESSA

Ükskord koidab uus päev

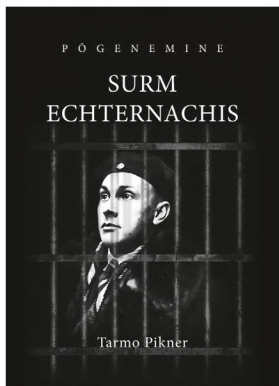
Esmalt on autor ajaloolisele isikule elu andes loonud ilukirjandusliku teose. Aga selle tarvis on ta väga rohkelt ja põhjaliku materjali kogunud ning läbi töötanud ja seepärast pakub ta teises, uurimuslikus raamatus ka ülevaate

sellest, kuidas Eesti võimud Artur Sirku mööda Euroopat jälitada lasid. Pikner kordab kannatlikult üle, millised inimesed käisid hiljem Echternachis olukorda uurimas ja näitab ajateljel, kuidas seda teemat – ikka eksiilis, sest nõukogude Eestis oli see ju täiesti võimatu – käsitleti.

Kirjanik ei ütle lugejale loomulikult otse, et Pätsi ja Laidoneri pool-dajad olid ka Välis-Eestis ennast juhtivatele kohtadele sokutanud, kuid seda polegi vaja, sest vähegi järeldusvõimeline inimene jõuab lugedes selleni ise. Nagu ka selleni, et uue, taastatud Eesti riigi tegelased on valdavalt pärit vaikiva ajastu kliki peredest.

Nimesi ja näiteid on selle kohta raamatus palju, näiteks on Sirgu suurimad vaenajad olnud ühe hilisema presidendi isa ja teise vanaonu, samuti tuleb taas mängu Laidoneri onupoeg, kes on andnud oma parima, et tuleviku uurijaid eksitada.

Tundub, et tegemist on olnud seltskonnaga, kes tõesti on arvanud, et pärast neid tuleb veeuputus. Kuid

selle asemel on tulnud aina uusi uurimusi ja vale hakkab kord vajuma.

Pole kahtlustki, et ükskord koidab ka see uus päev, mil me eestlaste ajaloo kõige räigemal poliitmörva tõestada suudame ja selle tellijate ersatspühakuoreool lõplikult kõduneb. Iseasi, kas me sellega hiljaks ei jää, sest meie päevil on rahvuse ees juba uued ohud, sellised, mida 20. sajandil uneski ei osatud näha.

Kirjanik, kes liigub ajaloos tagurpidi

Kirjanik Pikner on seni liikunud ajaloos tagurpidi. 2022. aastal ilmus tema ajalooline romaan „**Riigisekretär**“, mille tegevus toimub aastatel 1939–1949 ja vaatleb riigisekretär Helmut Maandi elu ja tegevust.

Varem on samalt autorilt ilmunud ajalooline triloogia „**Piibutubakas**“. Esimene osa kannab pealkirja „Erwini võrrand“ teine „Josefi ja Miili saaga“ ning kolmas „Millenniumi öö“. Tegemist on ühe perekonna looga läbi mitme põlvkonna, triloogia tegevus toimub ajaloosündmuste taustal Eesti Vabariigi okupeerimisest kuni Eesti Vabariigi taastamiseni.

Niimoodi, Eesti taasiseseisvumisest läbi okupatsiooniöö ja sõjasündmuste liikudes, on Tarmo Pikner nüüd jõudnud klikiajani. Jääb loota, et kirjanik püsib ka edaspidi samal kursil ja tema sulest ilmuvad kunagi ka need raamatud, mis vaatlevad veelgi varasemaid sündmusi, mis siinmail aset leidsid.

„Esimese Eesti riigi ajaloos on viis kuupäeva, mille taha ei ole vaja lisada aastanumbreid. Need on olnud sedavõrd pöördelised päevad, et vaid kuupäevade nimetamine annab une pealt teada, millega oli tegu ning igal eestlasel heiaastub silme ette vastav pilt. Kuigi pildi allkiri võib

isikuti erineda, on kujutuspilt ikka üks ja seesama. Need Eesti riikluse verstapostid on 24. veebruar, 1. detsember, 12. märts, 8. detsember ja 21. juuni,“ kirjutab Pikner oma viimases raamatus, millele on peagi oodata ka kordustrukki, sest ajaloolisi dokumente ja põnevaid materjale on pärast teose ilmumist möödunud aasta lõpus, lisaks välja tulnud veelgi.

Artur Sirgu lugu elab oma elu

Inimestele, kes Artur Sirgu lugu ei tea või on sellega vähe kokku puutunud, on Pikneri raamatu esimene osa väärtuslik lugemine. Neile, kes teemaga kursis, pakub palju, muuhulgas ka uusi vaatenurki, just raamatu teine, dokumentidele tuginev osa.

Mõlemad raamatud peegeldavad suurepäraselt seda, kui haige oli klikiäegne võimuaparaat, ametnikkond ja õhustik üleüldse: poliitiliste vaenlaste tagakiusamine, jälitamine, provotseerimine ja mürgitamine toimus vaikival ajastul täistuuriidel. Sisuliselt samamoodi, kui Pätsile ja Laidonerile sõbralikus naaberriigis nõukogude Venemaal samal ajal.

Artur Sirgu lugu elab oma elu edasi vaatamata sellele, et praeguses Eestis hoitakse küünte ja hammas-tega kinni klikiäegsest versioonist ja püstitatakse ausambaid diktaatoritele. Ajaloolane Jaak Valge on kirjutanud, et kui Eestis korraldataks konkurss kultuspoliitiku auhinnale, siis vististi oleks just Artur Sirk kõige kindlam pretendent.

Tasub mees pidada, et Esimeses vabadussõjas bolševike vastu võidelnud mehed olid võidelnud oma kodude eest ja ellujäämise nimel, mitte selleks, et ehitada üles isikukultust ja bürokraatiaaparaati. Selle valgel on Artur Sirk, tema ilmavaade ja elu mõistetavad. **K&E**

"Võrse purse" 1949.

FOTO: ELISABET RICHTER/ERMI FOTOKOGU

Pead pole mõtet purskkaevu taha või alla peita!

Aasta tagasi (26. mai 2023) ilmus Tartu Postimehes ajakirjanik Raimu Hansoni kirjutis "Kommunisti kriteeriumest kruusale tekkis raekoja ette esimene purskkaev." Artiklist saab aimu, et purskkaevu rajamist võib pidada tollase Tartu Linna TSN TK esimehe **Bronislav Võrse** teeneks, vahest koguni elutööks.

ÜLLAR REINO, jurist

Bronislav Võrse, ENSV Ülemnõukogu saadik, valitud 16.02.1947.

FOTO: J. & P. PARIKAS

Veelkord Tartu purskkaevust, aga eelkõige sellele eelnevast ajast!

Kuna artiklist jäi (jääb) vägisi mulje, et mehe tegu oli igati positiivne, siis võib tänane lugeja arvata, et ju see Bronislav Võrse oligi igati positiivne tegelane. Kuna mehest enesest eriti midagi rohkemat ei kirjutatud, siis selleks, et sõrjast aupaistet (nim-bust) sm Võrse ümber ei tekiks, edastasin oma arvamuse Tartu Postimehele. Teadaolevalt jõudis arvamus kohale ja leidis paari-kolme telefonivestluse näol ka tähelepanu, aga avaldamiseni asi ei jõudnud.

Seepärast võtan siinkohal omale taas nõ veidike vabadust, et valgustada sm Bronislavi ja tema vendade tõelist olemust ja tegevusi (nende kultuuri ja elu) ka tänasele põlvkonnale. Ja seda teps mitte asjaolust, et "Võrse purske" asemel on, mullu töökorda seatud Mati Karmini "Suudlevate tudengite" purskkaev,

vaid (inim)õiguslikust ja ajaloolisest huvist lähtuvalt.

Täitevkomitee esimees ei ole linnapea

Vikipeediast võib lugeda, et *purskkaev on sellel kohal olnud alates 1948. aastast, mil Tartu Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimehe (tänapäevastes linnapea) Bronislav Võrse korralduse ja kavandi järgi see rajati üldöö.*

Üldjoontes võib Vikipeedias tooduga nõustuda, aga mitte sulgudes oleva täiendusega. Miks? Esiteks seetõttu, et mõiste "linnapea" on tuntud juba keskajast või veelgi varasemast ajast. Teiseks seetõttu, et mõiste "Täitevkomitee esimees" käi(s) kaasas kommunistliku riigivalitsemisvormiga (diktatuuriga) ning kolmandaks, mis minu jaoks on kõige tähtsam: tegelikkuses täitevkomitee esimehe ametis olnud isikut (diktatuuri teostajat) ei tohi

ega sobi üheski demokraatlikus riigis kutsuda hellitavalt linnapeaks.

Niipalju sissejuhatuseks, edaspidi Virzade, Vorse ja Virsa ning nende kaasaegsetest.

Pärast juunipööret avanes punane pale

Bronislav (ka Braneslav) Peteri p. Vorse (Virza) sündis 20. augustil (Vikipeedias 21. juulil) 1911. aastal Tartus. Peale algkooli lõpetamist töötas ta saeveskites ja hiljem nahavabrikus. Töö kõrvalt harrastas rusikavõitlust ehk poksi. Kuuludes Eesti poksimeeskonna liikmete hulka osales ta Eesti-Soome X (1935) ja XI (Viiburis 1936) maavõistlusel. Kuna ta oli rahvuselt lätlane, siis teenis ta aastatel 1937–1938 Läti Kaitseväes.

Vorse töötas aastatel 1938–1940 Tartu nahavabrikus „Kalev“ parkalina. Peale 21. juuni 1940. aasta kommunistlikku riigipööret avanes tema nn punane paleus. Ta oli üks neist, kes võtsid sel päeval Tartu Raekoja tornist alla sini-must-valge. 27. septembril leidis ta rakendust natsionaliseeritud (ebaseaduslikult võõrandatud) Tartu AS „E.M. Usvansky ja Pojad“ direktorina. Ta oli ühendatud nahavabrikute „Koondise“ („Kalev“, „Pääsuke“, „Kamenovski“) ja „Punane Parkal“ komissar novembrist 1940 kuni maini 1941. NSVL Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogu valimiste Tartu linna valimisringkonnakomisjoni liige novembris 1940, Tartu I Jsk Rahvakohtu kaasistuja jaanuaris 1941, Tartu Linna TK esimehe asetäitja 1941. aastal, NKVD kaastöeline.

Bronislav Vorse oli osaline 14. juuni 1941. aasta küüditamises ja Tartu vanglas 193 süütult kinnipeetu elajalikus tapmises 8. ja 9. juulil 1941. Kui ühe kinnipeetu (hilisema tapeetu) poeg A.S. läks Tartu raekotta Vørselt pärima, kus tema isa on, et saaks isale, kes viidi särgiväel ära, riideid saata, vastas Vorse: „Meie tapame, keda me tahame ja kui sa

veel kaua räägid, siis oled ise järgmine“ (K&E nr 3, 2021).

Vorse oli ka Tartumaa Hävituspataljoni läti rühma võitleja 1941. aastal, EK(b)P Tartu maakonnakomitee volinik Pala vallas juulis 1941. Sakslaste Eestisse jõudes taandus Vorse Venemaale Omskisse ja sealst Tatari ANSV kolhoosi „Säde“.

Teise Maailmasõja ajal

Teise Maailmasõja ajal tegutses Vorse Punaarmees, oli tagavarapolgu rooduülem ja Eesti Partisanikeskuse sissisalg (1. roodu, nn Vorse roodu) komandör aastatel 1942–1944. ÜK(b)P liige 1943. aastast, Punaarmee kapten 1945. aastast. Tartu Linna TSN TK esimees oktoobrist 1945–1948. TRÜ haldusprorektor 7. veebruarist 1949 – jaanuarini 1955. ENSV Ülemnõukogu II koosseisu liige 19. veebruarist 1947–1951, eelarvekomisjoni liige alates 5. märtsist 1947. Tartu trusti „Põllumajandusehitus“ juhataja 26. jaanuarist 1955–1973. Personaal-pensionär 1973. aastast.

Pensionipõlves pidas RPI „Maaparandusprojekt“ Tartu osakonna Võrtsjärve äärse saunusvila komandandi ametit.

Vorse teeneid hinnati vastavalt: ordeni „Austuse märk“ kavaler (18. juuni 1946), „Oktoobrirevolutsiooni ordeni“ kavaler (1971) ning mitmete ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjadega. Näitena üks neist, 20. juulist 1965: „Aktiivse osavõtu eest revolutsioonilisest liikumisest ning 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamisest ja läbiviimisest Eestis“.

Enne Teist Maailmasõda kasutas valdavalt lätipärast perenime Virza, peale Teist Maailmasõda hakkas kasutama perekonnanime Vorse.

Helvi (kes detsembris 1958. aastal algatas Tartu Linna Rahvakohtu abielulahutuse) Augusti tütar Vorse abikaasa. **Andrei** Virza ja **Raivenuk** (Raimond) Virsa vend.

Bronislav Vorse suri 20. mail

1987. aastal Tartus. Teda ülistav järelhüüe TRÜ nn ühiskondlike organisatsioonide häälekandjas „Tartu Riiklik Ülikool“ (29. mai 1987) on koostatud Asta Liivaku poolt, aga kuna B. V. venna Raimondi abikaasa Vaike neiu põlvnenimi oli ka Liivak, siis valitseb minus arvamus, et järelehüüde koostaja oli B. V.-ga sugulussidemetes.

P.S. Mis puutub purskkaevu siis R. Hansoni väitel hakkasid tartlased purskkaevu kutsuma „Vorse purskkaevu“. Ei vaidle vastu, aga ise olen kuulnud, kui tartumaalanna kutsus seda Virtsa (Virza) purskkaevu, mis tundub loomulikum, kuna võrsed ei purska vaid võrsuvad.

Heliplaatide kogumise hobi

Raivenuk Peteri p Virsa (Virza) sünd. Eestis, aeg ja koht avalikkusele teadmata. Isa järgi lätlane ja Läti Vabariigi kodanik. Peale teenistust Läti Kaitseväes 1934. a. naases Tartusse. Kuna oli pikk ja sale poiss (üle meeter kaheksakümne kahe) ning harrastas nagu vendki poksimit, siis oma käitumise ja oleku tõttu paras kraade.

Peale lühikest aega NMKÜ koolis olekut asus „Vanemuise“ teatrikooris tasuta „kaasa tegema“. Punaaktivist, NKVD töötaja, küüditaja ja HP võitleja 1940–1941. Osalisena Tartu vanglas 193 süütu kinnipeetu elajalikus tapmises 8. ja 9. juulil 1941, teadis ja teaks ta palju

Tartu Põllutöömasinate tehase Võit. Külaliste vastuvõtt Tartu Linna TSN Täitevkomiteest, 1947. Ees paremal Bronislav Vorse.

FOTO: AJAPAIK

rääkida sellest, kes NKVD keldritest läbi käisid.

Teise maailmasõja ajal punaarmee, ELK tagavarapolgu roodu eriosakonna volinik 1942-1945. „Vanemuise” kaadrite osakonna juhataja 1952-1961. Lõi kaasa ka näidendites (näiteks 1959. aastal lavastuses „Kellel on raha vaja“) ja kuuldemängudes (näiteks 20. oktoobril 1960 kuuldemängus „Inimesed risttuules”).

Tema hobi olla olnud heliplaatide kogumine, mis polegi nii eriline, sest

nii mõnigi mõrtsukas, enne ja pärast teda, on muusikat (eriti klassikalist muusikat) kuulata armastanud.

Vaike (neiuna Liivak) V. (sünd. 22. oktoobril 1924) abikaasa ning Peeter ja Rein (12.II.1955-7.VII.2014) V. isa. Bronislav Vörse ja Andrei Virza noorem vend. Eduard ja Leena Liivaku (Kudina vallakodanike) väimees. Suri 17. detsembril 1961. aastal.

Nii nagu pole avaldatud R. V. sünniaega ja kohta, pole ametlikult

avaldatud ka tema surmaaega ja -kohta. Surmaaaja dateeringuks on üksnes Kaarel Irdi sõnad (vastuseks Rootsi “Eesti Päevalehe” artiklile) 31. detsembrist 1969 “Kodumaas”. Viidatud artiklis räägib sm Ird ka R.V. kirest heliplaatide järele.

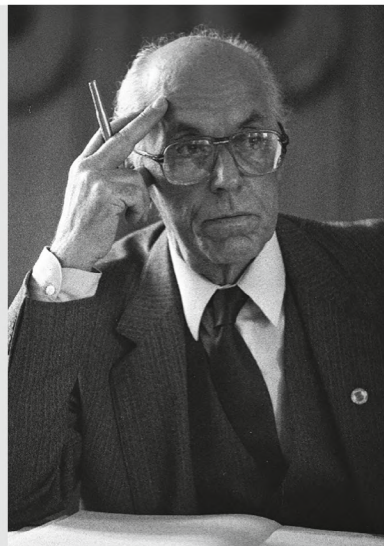
Olgu see meile alati hoiatuseks

Eeltoodu kinnituseks esitan katke President Lennart Meri kõnest Elva lauluväljakul 8. juunil 2001.

“Ma ei tahagi rääkida kaotustest, muidugi ei saa ma mööda minna sellest, mis teiega toimus juunikuus 1941 ja eriti ma ei taha vaikida sellest, mis toimus 1941. aasta suvel Tartus, võitlustes Tartu ümber ja eriti ei taha ma vaikida sellest kolledast veretööst Tartu vanglas, kus hukkus 220 inimest, kui me juurde arvame ka need, kes tapeti Ülejõel.

*Täna öösel ma lugesin nimekirja inimestest, keda meie politsei on selgitanud, kes vastutavad selle koleduse eest. Mul äkki tuli meelde aasta 1953, olin veel üliõpilane, aga pidin tööle minema. Mu esimene töökoht oli Vanemuise teater, ilus ja huvitav töö, mäletan, kui koledasti ma pelgasin baleriine. Ma mäletan, kuidas mind võttis tööle mees, kelle nimi oli **Raimond Virza**, ta oli kaadrite osakonna juhataja, minust pikemat kasvu, lõbus, armastas muusikat. Ta viis mind oma väga ilusasse Tähtvere majja, kus tal klaaskapis seisid läikivad jahipüüsid. Ta tahtis mulle ette mängida Benjamino Gigli’t, tal oli hämmastavalt rikkalik plaadikogu – paar tuhat plaati.*

Ta oli kena mees, aga täna öösel ma lugesin, et ta oli nende hulgas, kes oli seotud Tartu vangla veretööga. Ma ei oska neid kahte meest kokku panna. Olgu see. meile alati hoiatuseks, et inimest tuleb tema

President Lennart Meri.

FOTO: TOOMAS VOLMER /AJAPAK

*tegude järgi, mitte tema mõtete järgi hinnata. Olgu see meile veel suuremaks hoiatuseks, et mistahes sõda päästab alati valla inimese kõige madalamad mõtted ja instinktid. Ma olen nii palju lugenud meie koolilaste kirjandeid, kus on juttu sellest, et vaevalt viidi küüditatud auto peale, kodumaja, kodutalu ei olnud veel silmist kadunud ja juba olid kohal teised, kes püüdsid endale tasku panna kõike seda, mis maha jäi. Võibolla, et **Raimond Virza** uhke elamine kuulub ka sinna ritta.”*

President Lennart Meri kõnest Elva lauluväljakul 8. juunil 2001

Vanemuine kui KGB pesa

Nii palju siis Raivenükist, Raivenükist või Raimondist. Jäänud on veel kolmas vend. Erinevalt kahest eelmisest vennast tema oma perekonnanime teadaolevalt ei muutnud, küll aga laskis end kutsuda **Andre-seks**. Temast on ka teada tunduvalt vähem kui teistest.

Andrei Peteri p. VIRZA sündis 12. aprillil 1914 Eestis. Põrandalune kommunist ja VSĐT(b)P (ÜK(bP) liige koos Kaarel Irdi, Arved Kalvo ja Viktor Hioniga 1935. aastal. Punaaktivist, riigipööraja ja hävituspataljoni võitleja 1940-1941. Teise maailmasõja ajal tõenäoliselt N. Liidus ja punaarmees 1941-1945.

Peale sõda tegutses Harju Rajooni Tööstuskombinaadis, tsehhi nr 2 mööbelsepp 1954-1955. Autokoloni nr 3055-G (Tallinna Mererajoonis) töötaja 1965–1967. Juta Aviste elukaaslane (armuke?). Bronislav Vörse ja Raivenuk (Raimond) Virsa vend. Suri 1996. aastal.

Kuna vendade ühiskondlikeks sidusteguriteks on Kaarel Ird ja Läti hävituspataljon ning kunagine “KGB pesaks kutsutud Vanemuine” siis valitseb minus arusaam, et Tartu raeplatsi 1948. aastal rajatud purskkaev ei vähenda piiskagi nende süüd Eesti maale ja kodanikkonnale tekitatud kahjude eest. Teadku kõik, mis toimus ja kes olid tegijad. Pead pole mõtet purskkaevu taha või alla peita! **K&E**

EKP* rollist märtsiküüditamise läbiviimisel 1949. aastal

Sõjajärgsetest küüditamistest tabas Eestit kõige rängemalt 1949. aasta märtsis Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi (RJM) juhtimisel Leedus, Lätis ja Eestis läbiviidud operatsioon “Priboi”, mille käigus ainuüksi Eestist viidi vägivaldselt NSV Liidu siseterritooriumile üle 20 000 inimese, valdavalt naised, lapsed ja vanurid.

MEELIS SAUEAUK

Selleks ajaks oli NSV Liidu juhtkonnal 30-aastase deporteerimiste praktika taustal välja kujunenud deporteerimiste poliitika koos selle juurde käiva lihvitud tehnoloogiaga. Vähemalt alates 1930. aastate keskpaigast võeti deporteerimisotsused, ka kõige vähem mastaapsed, vastu NSV Liidu juhtkonna kõige kõrgemal tasandil, mõningate eranditega sõja ajal, kui otsustusõigus delegeeriti sõjaväe võimudele. Teatavasti oli vastannekteeritud Eestis esimene massiline deporteerimisoperatsioon 1941. aasta juunis, mistõttu Eesti rahvas hakkas kartma uut “Siberisse saatmist” kohe pärast Eesti taasühendamist Punaarmee poolt 1944. aastal. Ja kuigi 1945. aastal tabas Eestit kõige massilisem arreteerimislaine ning arreteeriti ja küüditati

Foto küüditamisvagunist. Aprill 1949 vagun nr. 45 Uurali taga. Võru, Valga, Tartu ja Pärnu inimestest.

FOTO: VABAMU/COMMUNISTCRIMES.ORG

ka vastupanuliikujate, sakslaste jt perekonnaliikmeid, siis perede vastu suunatud massioperatsiooni esialgu läbi ei viidud.

Parteiorganite osa märtsiküüditamisel

Käesoleva artikli eesmärgiks on esile tuua parteiorganite osa märtsiküüditamisel nii varasemate kui viimasel ajal ilmunud uurimuste põhjal. Märtsiküüditamine on Eestis üks enim uuritud stalinistlikke repressioone, enamasti on kes-

kendutud ohvrite ja nende saatuse kindlakstegemisele. Põhjalikumaks teema käsitlejaks on olnud **Aigi Rahi-Tamm**, kes on kirjeldanud muu hulgas ka operatsiooni käiku. Kogu Baltikumi mastaabis on “Priboi” kulgu avanud Läti uurija **Heinrihs Strods**. Parteiaparaadi osast küüditamises on kirjutatud juba Nõukogude perioodil, enamasti seoses tema üldise juhtiva rolliga riigis ja tegevusega kolhoseerimises ning sellega kaasnenud “klassivõitluses”. Need uurimused kannavad oma ajastu

pitserit. Siiski ei saa siinkirjutaja arvates küüditamist käsitleda kui eelkõige põllumajanduse kollektiviseerimise osa, vaid kui katset likvideerida lõplikult vastupanu Nõukogude võimule Eesti maapiirkondades. Sarnasele seisukohale on jõudnud ka Vene uurija **Jelena Zubkova**, kelle arvates oli operatsioon “Priboi” mõeldud “laiaulatusliku ja mitmetahulise aktsioonina, mis pidi likvideerima sovetiseerimisvastase võitluse sotsiaalse baasi kõigis Baltimaades”.

Nii kommunistide tegevust toe-

Vähem on käsitletud parteiorganite praktilist tegevust küüditamisoperatsiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel, kus põhiliste küsimustena kerkivad esile parteiorganite informeeritus ja kaasatus, samuti võimalik küüditamise suunamine ja küüditamisele kuuluvate isikute määramine kohalike parteiaktivistide poolt. **Ervin Kivimaa** on jõudnud järeldusele (mis vastab poststalinistliku nõukogude ajalookäsitluse lähtekohtadele), et “kulaklike jt rahvavaenulike elementide vabariigi piiridest väljasaatmise kampaania viidi läbi isikukultuse vohamise perioodil julgeolekuorganite poolt sõjalise operatsiooni korras, mil viimaste tegevus oli väljunud parteiorganite kontrolli alt.” Parteioranite ja operatsiooni juhtiva RJM* seoste järgimise tulemusena tuleb parteiorganite toetav roll üsna selgelt välja. Olulised on ka mitmed allikapublikatsioonid, mis avavad partei osa küüditamisel.

Tšekistide ja parteiaparaadi suhted Eesti NSV-s

Sõjajärgne stalinismiperiood kujutas endast sovetiseerimise vägivaldset faasi, kus repressiivorganitel oli keskne koht. Sõjale järgnenud aastatel formeerusid riikliku julgeoleku töötajate ehk tšekistide kui repressioonide läbiviijate ning kohaliku bolševike partei ladviku kui Moskva asehaldurite omavahelised suhted. Need pidid toimima Kremli ette antud mängureeglite järgi. Eestis (nagu ka Leedus ja Lätis) kujundati välja kontrollimehhanismid liiduvabariigi üle.

Kuigi partei põhikirja järgi ei olnud parteiorganitel õigust kontrollida ministriumite tööd, vastutas Eestima Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee (EK(b)P KK) NSV Liidu valitsus- ja parteijuht Stalini ees sovetiseerimise käigu eest Eestis. EK(b)P KK I sekretär pidi vastutama kõikide valdkondade

juhtimise eest ja hoidma kontakte liiduvabariigi julgeolekuorganitega. Keskkomitee pidi kinnitama ametikohtadele Eesti NSV RJM juhtivtöötajad (pole küll teada, et keegi RJM poolt ettepanudest oleks kinnitamata jäänud), abistama kaadri komplekteerimisel, kontrollima RJM parteikomitee tööd ja aeg-ajalt meenutama EK(b)P KK Bürool tähtsamaid poliitilisi ülesandeid (õigemini nende täitmisega mittehakkamasaamist, nagu viimased aastad oli olnud “banditismi” ehk relvastatud vastupanu vastase võitluse puhul). Tuleb rõhutada, et kogu asjaajamine julgeolekuga oli salajane ja venekeelne.

Riikliku julgeoleku ja parteiorganite seotust näitab ka asjaolu, et Eesti NSV riikliku julgeoleku minister kindralmajor **Boriss Kumm** oli aastatel 1940-1950 ka kõrgeima kohaliku parteiorgani, Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee (ÜK(b)P KK) Poliitbüroo eeskujul moodustatud EK(b)P KK Büroo liige. Vähetähtis ei ole asjaolu, et julgeolekuminister Kumm oli EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamme võitluskaaslane ja usaldusalune, mida oli märgatud ka Moskvas.

Partei liinis kureeris Eesti asju Moskvast pärit Andrei Ždanovi surma (1948) järel ÜK(b)P KK sekretär ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja **Georgi Malenkov**, kellelt sai juhendeid Eesti NSV parteiliider Nikolai Karotamm. Minister B. Kumm allus NSV Liidu riikliku julgeoleku ministrile kindralpolkovnik **Viktor Abakumovile**. Väljakujunenud praktika järgi usaldas Kreml aga rohkem enda emissare, kes ametlikult pidasid Karotamme ja Kummi asetäitjate ametikohti. Parteihierarhias oli Kremli esindajaks Eesti tollal EK(b)P Keskkomitee II sekretär **Georgi Kedrov**, RJM-is tegelesid operatiivse juhtimisega minister B. Kumm asetäitjad, polkovnikud **Pavel Pastelnjak** ja **Aleksandr Mihhailov**.

* Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministerium

“Kulaklike jt rahvavaenulike elementide vabariigi piiridest väljasaatmise kampaania viidi läbi isikukultuse vohamise perioodil julgeolekuorganite poolt sõjalise operatsiooni korras, mil viimaste tegevus oli väljunud parteiorganite kontrolli alt.

— ERVIN KIVIMAA —

tavad kui hukkamõistvad autorid rõhutavad Moskva parteikeskuse suunavat tähtsust Eestimaa kompartei tegevuse kujundamisel, keda saab käsitleda kui esimese territoriaalorganit. Postsovetlikes ajalookäsitlustes kerkis parteiga seoses esile eelkõige küüditamisega Eesti parteijuhi **Nikolai Karotamme** tegevus ja vastutus küüditamisel, mis on ka käesoleva artikli üks olulisemaid teemasid. Karotamme on nähtud üpris erineval viisil, kas tegelikult juhtimisest kõrvale tõrjutud “tankistina”, kellest ei sõltunud sisuliselt ei küüditamise algatamine ega ärajätmine, või asjade käigu eest sisulist vastutust kandva ametiisikuna, kes tegi rohkemgi, kui temalt nõuti. Esimest seisukohta on pooldanud **Kalev Tammistu**, **Evald Laasi** jt, teist **Herbert Ligi** ja **Lembit Raid**.

Parteiametnike osa märtsiküüditamise kavandamisel

Kahjuks ei saa täpselt öelda, kellelt tuli 1949. aasta massideporteerimise initsiatiiv. Ilmselt tuleb algatajat otsida kas tšekistide või parteiametnike ridadest, kuid see on üpris lai sihtgrupp. Tšekistide jaoks oli deporteerimine selleks ajaks juba rutiinne lahendus vaenlase elimineerimiseks. Samas ei ole Lubjanka ja Staraja Ploštšadi kirjavahetus selles küsimuses ajaloolastele uurimiseks kättesaadav.

Tšekistide jaoks oli deporteerimine rutiinne lahendus vaenlase elimineerimiseks.

Eesti põllumajanduse sovetiseerimisel ja kolhooside loomisel seisis tee peal ees majanduslikult iseseisev talupoegkond, kelles hulgest hakati talupoegi kuulutama kulakuteks.

Esimeseks meetmeks “kulakute” vastu oli kõrgendatud maksude määramine, mis pidi sisuliselt viima paremini toimetulevate majapidamiste järkjärgulisele väljasuremisele. Samal ajal pidid parteiametnikud kolhoosidesse astujaid tundma õppima ja hoolitsema selle eest, et “kulakud” kolhoosidesse ei pääseks. Kulakuks kuulutatute jaoks oli tegemist ummikteega.

Parteiaparaadi kirjavahetusest oli näha, et 1948. aasta alguses raporteerisid inspektorid Moskvasse, et kolhooside ülesehitamist “Balti liiduvabariikides segavad kodanlikud natsionalistid ja nende relvastatud banded” ja nende vastutegevus ning “talude süsteem” tervikuna. Samasse aega langes (ilmselt Moskvas lähtuva surve tõttu) EK(b)P KK Büroo 26. jaanuari 1948. aasta otsus “Parteiorganisatsioonide tööst kolhooside loomisel Eesti NSV-s”, kus nimetati kolhooside loomist “tähtsaimaks ürituseks”, millesse

peaksid aktiivselt sekkuma parteiorganisatsioonid. Kulakute-vastane tegevus pidi väljenduma selgitustöös potentsiaalsete kolhoosiastujate seas, mis “julgelt paljastab kulakute kolhoosidevastast tegevust ning fašistliku nõukogudevastase ja kolhoosidevastase propaganda tagajärgi, samuti paljastab kodanlike natsionalistide ja kulakute vaenulikkude “teooriat”, mille kohaselt pole võimalik rajada kolhoose talude maakasutuse tingimustes”.

Kalev Tammistu on väitnud, et küüditamisest kui kulakute probleemi lahendusest anti Karotammele ja Veimerile Moskvas teada juba 1948. aasta lõpupoolel. See sai toimuda siis üldsõnalisel vormis, sest asja alles asuti arutama Eesti NSV Ministrite Nõukogus (MN) ja EK(b)P Keskkomitees. Oktoobris 1949 tegi Karotamm Eesti NSV ministrite Nõukogu esimehele **Arnold Veimerile** ülesandeks välja töötada ettepanekud “kulakluse kui kolhooside vastase elemendi likvideerimise kohta”, misjärel valmis ettepanek saata kulakud kodukohast Eesti NSV põlevkivi- ja metsatööstuspiirkondadesse, mis aga Kremli silmis heakskiitu ei leidnud.

Siiski sai sellise lahenduse pakumine üheks süüdistuseks 1950. aastal Karotamme ja Veimeri vastu. Hinnang Karotamme ettepanekule on olnud kahetine: K. Tammistu näeb selles Karotamme humanismi ilminguid, kuna see oli inimlikum ettepanek kui inimeste saatmine Siberisse. H. Ligi väidab aga, et tegemist oli katsega värvata kohalikku tööjõudu väljastpoolt Eestit saadetava asemel, st eelkõige pragmaatiliste kaalutlustega. Näib siiski, et ettepanek oli tehtud eelkõige tööjõu vajadust arvestades, millele viitas hiljem ka Karotamm.

Siinkirjutaja arvates võis olla tegemist Moskvas saabunud vihje valesi mõistmisega, mitte sooviga Stalinilt tagasi hoida, mille võimalikkuse kohta ei saanud Karotammel pettekujutelmil olla.

1949. aasta jaanuaris viibis Karotamm Moskvas, ÜK(b)P Keskkomitees, arutamaks kolhooside loomise seisukorda. See oli erakordne käik, sest pidi tipnema Stalini enda audientsiga. Võib üsna kindlalt väita, et tolleks ajaks oli Kreml võtnud suuna sovetiseerimise süvendamisele, kuid nagu ka varasem praktika näitab, sooviti saada formaalset kohalikku algatust.

Karotamm tunnitask hiljem, et tegi ettepaneku “kulakute väljasaatmiseks”, s. t. deporteerimiseks Eesti NSV-st, pärast kulakluse küsimuse arutamist ÜK(b)P Keskkomitees. Moskvas kirjutatakse ta 15. jaanuaril Malenkovile jt-le öiendi, kus kolmanda ja viimase punktina tegi ÜK(b)P KK-le ettepaneku “kulakute”, nende perede ja mõnede “Nõukogude võimule vaenulike elementide” (kokku 18-20 000 inimest) väljasaatmiseks Eesti NSV-st ja nende vara üleandmiseks kolhoosidele. Kulakuid olevat selle dokumendi järgi Eesti NSV-s välja selgitatud 5500 perekonda.

Muu hulgas pakkus Karotamm asja otsustamiseks välja (liidu) vabariikliku “pjatjorka” (viisiku) moodustamise, kuhu oleks kuulunud Eesti NSV MN esimees, EK(b)P KK sekretär, riikliku julgeoleku minister, siseminister ja liiduvabariigi prokurör. Viisiku loomine oleks tähendanud küüditamisele kuuluvate isikute üle otsustamise andmist kohalikku päritolu ametnike, sealhulgas Karotamme enda kätte, mida, nagu allpool näeme, Stalin ei söandanud teha.

H. Ligi on märkinud, et viisiku loomine oleks tähendanud operatsiooni juhtimise andmist Karotamme kätte ja see oleks suurendanud veelgi tema võimu. Samuti saab Karotamme ettepanekust välja lugeda, et enamuse (ca 16 500 inimest) pidid väljasaadetavate kontingendi hulgest moodustama “kulakute” pered, kuigi lõpuks küüditati enamasti “natsionalistide” pered. Viimaste hulka kuulusid näiteks ka

metsavendade omaksed (võrdluseks: Lätis moodustasid “natsionalistid” ca 1/3 deporteeritavatest). Karotamm jättis lõpliku otsuse tegemise Moskva seltsimeestele ja pakkus veel alternatiivvariandina, “kui kulakute väljasaatmise küsimus Eesti NSV-st ei otsustata positiivselt lähemal ajal”, rakendada nende suhtes passirežiimi piiranguid, elamiseks teatud piirkondades jne.

17. jaanuaril valmis samasisuline salajane 14-punktiline kiri Stalinile kui NSV Liidu Ministrite Nõuko-

“Kulaku suhtes me oleme seni läbi viinud tema piiramise ja väljatõrjumise poliitikat. On tulnud aeg teha pööre selles poliitikas ja likvideerida kulaklus kui klass Eesti NSV-s ...

— KAROTAMM EK(B)P KESKKOMITEE) KIRJAST STALINILE —

gu esimehele, kus paluti EK(b)P Keskkomitee nimel abi ja juhtnõore ÜK(b)P Keskkomiteelt ja NSV Liidu Ministrite Nõukogult.

Kirja kolmandas punktis on öeldud: “Kulaku suhtes me oleme seni läbi viinud tema piiramise ja väljatõrjumise poliitikat. On tulnud aeg teha pööre selles poliitikas ja likvideerida kulaklus kui klass Eesti NSV-s, saates kulakud ja nende perekonnad, samuti Saksa okupantide käsilaste perekonnad vabariigi piiridest välja. See väljasaatmine (vn k -высылка М. С.) tuleb hoolikalt ette valmistada ja viia läbi veel enne 1949. aasta kevadkülvit. On väga oluline, et see üritus viidaks läbi üheaegselt Eesti, Läti ja Leedu NSV-s”. On huvipakkuv, et enam ei räägita kirjas “Nõukogude võimule vaenulikest elementidest”, mis on kindlasti laiem mõiste kui “Saksa okupantide käsilased”. On üsna selge, et väljasaatmise ettepanek on eelnevalt kooskõlastatud Leedu

ja Läti K(b)P KK I sekretäride **Antanas Sniečkuse** ja **Janis Kalnberzinšiga**, kes viibisid samuti neljal ajal Moskvast.

18. jaanuaril kell 22.05 sisenesis Läti, Eesti ja Leedu parteijuhid Stalini kabinetti, kus viibisid ka teised NSV Liidu juhtkonna liikmed, ja kandsid ette oma olulisemad kollektiviseerimist puudutavad küsimused. Karotamme üleskirjutusest vestluse kohta on näha, et deporteerimisest räägiti koos kõigi parteijuhtidega, kusjuures Stalin uuris, kas deporteerimine on ikka nende kindel arvamus. Viimaks ütles Stalin: “Saadame nad välja!, kuid seda tuleb teha kiiresti, et küla ei närveeriks mitte kaua aega”.

Lisaks pooldas Stalin deporteeritavate vara üleandmist kolhoosidele, öeldes: “On vaja ka talunikke kaasata sellesse asja kulakute vastu!”. Arutati veel teisi teemasid ja lõpuks tegi Stalin oma asetäitjale NSV Liidu Ministrite Nõukogus **Lavrenti Beriale** ülesandeks lahendada “kulakluse väljasaatmise” küsimused koos NSV Liidu riikliku julgeoleku (RJM) ja siseministeeriumiga (SM).

Jaanuari lõpus käis Moskvast oma ülemuse **Abakumovi** juures ka Eesti NSV riikliku julgeoleku minister Kumm, kes kandis ette “kollektiviseerimise käigust Eesti NSV-s ja meetmetest võitluseks kulakute, kodanlik-natsionalistlike ja bandiitlike elementidega külas”.

Muidugi ei olnud ettekanne mõeldud selleks, et Kumm ja Eesti NSV RJM oleksid pidanud hakama kolhoose organiseerima. On selge, et see kohtumine valmistis ette deporteerimist. Ettekandes on muu hulgas öeldud, et kõik väljaselgitatud kulakud on RJM poolt võetud arvele ja nende töötluseks on suunatud agentuur ning et Eesti NSV RJM maakonnaosakondade ülematele on antud korraldus võtta ankeetarvele kõik “kulakute, sakslaste käsilaste, bandiitide ja nende käsilaste” perekonnad.

Küüditamisest selles ettekandes otseselt juttu ei ole, mis tähendab, et teema pidi tulema Kummile Moskvast üllatusena. Moskvasse oli erisidega järele saadetud ka tulevaste küüditamiskategooriate perekondade täpsed arvud. Kummile ja Abakumovi asetäitjale **Sergei Ogoltsovile** eraldi, nende ära kirjad on üllatuslikult säilinud RJM “1949. aasta banditismivastase võitluse tulemuste õiendite” toimikus.

Nagu teada, valmis otsus deporteerida korraga Eestist, Lätist ja Leedust NSV Liidu Ministrite Nõukogu 29. jaanuari 1949. aasta määrusega, kus väljasaatmise läbimine tehti ülesandeks NSV Liidu riikliku julgeoleku ministri Abakumovile. Ei ole teada, kas deporteerimisotsus vormistati kirjalikult ka ÜK(b)P KK poolt nõu partei liinis ja millised konkreetsed ülesanded pani ÜK(b)P juhtkond parteiorganitele.

Eelnevat kokku võttes ja mitte tahtes jääda kättesaadavate dokumentide “vangiks”, võiks küüditamise kavandamise hüpoteetiline rekonstruktsioon välja näha järgmine.

1948. aasta lõpuks – 1949. aasta alguseks oli NSV Liidu juhtkonnal küpsenud otsus lahendada kolhoosierimisele ja üldisemalt Nõukogude võimule vastupanu küsimus Eesti, Läti ja Leedu NSV-s kõikehaaravalt ja lõplikult vastava rahvakihi deporteerimise teel. NSV Liidu juhtkonda ei rahuldanud nendest liiduvabariikidest seni pakutud lahendused ja 1949. aasta jaanuaris kutsuti nende parteijuhid, kes olid ka territoriaalsed liidrid, kolhoosierimise küsimuse arutamise ettekäändel Moskvasse.

Pärast mõningast töötlust ja konsultatsioone ÜK(b)P Keskkomitees valmis ettepanek küüditamise kohta, mida oli NSV Liidu juhtkonnal tarvis liiduvabariikide juhtide sidumiseks planeeritava deporteerimisoperatsiooniga, millega nood aktiivselt kaasa läksid.

Edasi jätkas küüditamise korraldamist Stalinilt volitused saanud

Beria, kes delegeris edasised sammud oma kureeritavatele RJM ja SM-le. Vahetult pärast seda kutsuti Moskvasse NSV Liidu riikliku julgeoleku ministri juurde Eesti, Läti ja Leedu NSV riikliku julgeoleku ministrid, kus neile tehti otsustatu teatavaks ja arutati planeeritava operatsiooni korralduslikku poolt ning pandi paika küüditavate perekondade kategooriad ning arvud, misjärel töötati välja NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastav määrus ja RJM korralduslikud käskkirjad.

Parteiametnike ja reiparteilaste osavõtt deporteerimises

Säilinud üsna katkendliku materjali põhjal näeme, et Karotamm ei kiirustanud Moskvast NSV Liidu juhtidega kohtumiselt Tallinnasse naastes deporterimisotsust EK(b)P Keskkomitees ega parteiorganisatsioonides laiemalt tutvustama. Ilmselt ei olnud talle selleks Moskvast luba antud. Siiski ei jäänud Karotamm ka küüditamise praktilise korralduse küsimustest eemale, mida näitavad **Lembit Raidi** poolt dešifreerida proovitud Karotamme käsikirjalised märkmed, mis suure tõenäosusega pärinevad ajast, kui kohtumine Staliniga oli juba toimunud.

Märkmete põhjal on Karotamm olnud küüditamise ettevalmistamise perioodil selles küsimuses kontaktis eelkõige Beriaga. Koos Ministrite Nõukogu esimehe **Veimeriga** saadeti Moskvasse Beriale šifreering deporteerimise ulatuse kohta – 7500 perekonda ja ligi 22 500 inimest. Need andmed olid selleks ajaks Moskvast asjaomastel isikutel RJM kaudu juba olemas. Karotamm ja Veimer võisid need saada ainult Eesti NSV RJM-i kaudu, kuna lisaks “kulakute” andmetele olid deporteeritavate “nõukogudevastaste elementide (natsionalistide)” perekondade kategooriate kohta andmed olemas RJM-l. Pole teada, kas märkmed küüditamise korralduslikust poolest olid Beria

juhtnöörid Karotammele või nende mõlema arutlusel valminud juhendid edastamiseks (Eesti NSV) RJM-le.

Tallinnas valmistati ette Eesti NSV Ministrite Nõukogu 14. märtsi määrus “Kulakute väljasaatmise kohta”, mis kandis Veimeri allkirja ja mida näidati hiljem “kulakute” perekondade küüditamise alusena (“natsionaliste” jt kategooriaid see dokument, sarnaselt Läti NSV MN määrusega ei puudutanud). 1950. aastal taganes Veimer ise oma osalusest küüditamises ja selle ettevalmistamises, väites, et küüditamise ettevalmistamise ajal teda üldse Eestis ei olnud ja kui ta naasis, oli “kogu selle töö juhtimine Karotamme kätes, ja (Veimer) osales selles töös viimastel päevadel ainult kui EK(b)P Büroo liige”.

Operatsiooni juhtimiskeskuses – MGB (vabariiklikus) operatiivstaabis – EK(b)P KK esindajat ei olnud. Maakonna tasandil, mis oli keskne operatsiooni läbiviiv üksus, oli staapide koosseisus ette nähtud ka EK(b)P KK ja Eesti NSV MN voliniku koht. Ei ole andmeid, et sinna oleks kaasatud ka maakonnakomitee sekretäre. EK(b)P KK ja Eesti NSV MN volinike määramiseks kutsus Karotamm märtsikuus Eesti NSV

juhtivad partei- ja riigiametnikud Keskkomiteesse instrueerimisele, kus neile teatati kulakute väljasaatmisest, põhjendati seda ning teatati partei- ja riigiametnike määramisest maakondadesse operatsiooni kindlustamiseks. RJM nägi kohalike parteiorganisatsioonide liikmetes (tegelikult kasutati laiemat mõistet “partei- ja nõukogude aktiiv”, mis kaasas ka administratiivasutuste usaldusväärsemaid töötajaid) eelkõige

Nikolai Karotamm Tallinnas, juuni 1948.

WIKIPEDIA.ORG 1948

“**Karotamm olnud küüditamise ettevalmistamise perioodil kontaktis eelkõige Beriaga.**”

ge katet operatsiooni läbiviimiseks vajaliku elavjõu puudujäägile, eraldi kategooriana on abijõuna ära toodud hävituspataljon. Kokku planeeris RJM kaasata operatsioonis 9375 partei- ja nõukogude aktiivi kuuluvat isikut ja “kontrollitud kolhoosnikku”, millest Kumm kandis ette ka Karotammele.

Kuigi RJM oli näinud ette ka kohaliku parteiaktiivi kaasamise

deporteeritavate kinnivõtmiseks, said maakondade parteisekretärid operatsioonist teada alles vahetult enne selle alustamist. Konspiratsiooni kaalutlustel jäeti ära ka RJM kohalike parteiorganisatsioonide koosolekud, sest seal osalema pidanud partei maakonnakomitee esindaja kaudu oleks võinud teave ettevalmistatavast operatsioonist lekkida. Kohalik parteiaktiiv käsutati kokku mitmesugustel valeettekäänitel (enamasti kevadkülvi küsimuste arutamine), kus neid instrueeriti operatsiooni asjus. Parteiaktiiv pidi osalema kinnivõtmisgruppides ehk nn operatiivgruppides peamiselt teejuhtide, tõlkide ja vara üleskirjutajatenä. Nüüd sõltus juba grupi juhust ja parteilasest enesest, kui aktiivselt ta operatsioonis kaasa löi.

Küüditamisele kuulunud, kuid mitte kätte saadud perekonnad tuleks tulevikus ikkagi küüditada.

— KAROTAMM ... MALENKOVILE —

Pärast operatsiooni informeeris RJM Karotamme deporteerimise tulemustest ja selle käigus toimunud intsidentidest. EK(b)P KK Büroo arutas tagantjärele deporteerimisoperatsiooni läbiviimist ja Karotamm koostas büroo sellekohase otsuse, milles märgiti, et “kulaklike elementide väljasaatmine Eesti NSV-st maa kaugematesse rajoonidesse on viidud läbi õigeaegselt ja edukalt”, lisaks pandi kohalikele parteikomiteedele ette parandada rahva seas poliitilist selgitustööd põllumajanduse “sotsialistliku ümberehitamise” kohta ning RJM-le võtta tarvitusele otsustavad meetmed “banditismi” täielikuks likvideerimiseks. Võrdluseks Läti K(b)P KK Büroo samasisuline otsus sisaldas ka teist punkti, milles märgiti ära vabariigi parteiorganisatsiooni, komsomoli- ja nõukogude aktiivi aktiivset osavõttu küüditamisest.

Iseloomulikud on ka Karotamme küüditamisjärgsed kirjad **Malenkovile**, milles ta muu hulgas avaldas selgesõnaliselt arvamust, et küüditamisele kuulunud, kuid mitte kätte saadud perekonnad tuleks tulevikus ikkagi küüditada.

Kokkuvõte ja järeldused: kes vastutab?

Kokkuvõttes saab Eesti NSV näitel väita, et Kremli poolt osutati küllalt suurt tähtsust sellele, et näidata deporteerimise initsiaatorina liiduvabariikide juhtkondi. Deporteerimise põhimõtteliseks otsustamiseks kutsuti Leedu, Eesti ja Läti komparteide juhid 1949. aasta jaanuaris Moskvasse, kus Stalin võttis vastu ettepanekud kulakud deporteerida.

Karotamm on oma kirjutistes ja väljaütlemistes võtnud endale selge vastutuse “kulakute“ deporteerimise initsiaatorina. Küüditamist paludes ja hiljem seda heaks kiites sidus ta ennast sellega nii moraalselt kui juriidiliselt. Samas ei ole ilmselt kellelgi toda perioodi uurijal erilisi illusioone Karotamme kui poliitilise figuuri iseseisvuses, seda enam, kui tema seisukohad ei vastanud Kremli omadele.

Eraldi küsimuseks jääb, milline oli Karotamme isiklik seisukoht küüditamise suhtes, kuid Stalini ajastule iseloomulikust valede õhkkonnast lähtuva informatsiooni alusel ei tahaks siin üht- või teistpidi arvata. Meenutan vaid, et EK(b)P VIII pleenumil ei kahetsenud Karotamm küüditamist, vaid selle läbiviimisel tehtud vigu, ja ka tol korral üritas ta olla siiras. Seesama kehtib ka teise kõrge parteitegelase, minister Kummi kohta, kelle käsud operatsiooni läbiviimise kohta pole (vastupidi Karotamme omadele) tänaseni ajaloolaste kasutusse jõudnud.

Miks ei pannud Stalin märtsiküüditamist korraldama ja juhtima EK(b)P Keskkomitee aparaadi juhtkonda? Üks põhjus on kindlasti operatiivne – keskkomiteel puudus ressurss ja kogemused sõjalise eri-

operatsiooni läbiviimiseks. Samuti on oluline toleleagse (sõjajärgse stalinismiperioodi) võimuvõrkaali toimimine NSV Liidus, kus ka ÜK(b)P KK Poliitbüroo otsused võeti vastu nõ küsitluse korras tagantjärele ja kus võim oli kontsentreeritud rohkem Stalini juhitud NSV Liidu Ministrite Nõukogusse. Ja kui arvestada, et Eesti NSV RJM ja SM allusid otse Moskvale, mitte Eesti NSV Ministrite Nõukogule, siis ei saanudki siinsed asevalitsejad asja juhtida ja korraldada.

Kolmanda põhjusena ei tohiks Eesti näitel arvestamata jätta tolleks ajaks Stalini usalduse kadumist siinsete parteijuhtide vastu, see oli protsess, mille juured ulatusid võimuvõitlusse ÜK(b)P juhtkonnas, “Leningradi süüasja”, ja mis oli mõranema hakanud vastukäivuste tõttu Karotamme ja Moskva kontrollide raportite vahel. Ja mis siis rääkida veel reaparteilastest, kelle kaudu oleks võinud liikuda informatsioon kavandatavast operatsioonist rahva sekka, millega oleks rikutud selle peamine õnnestumise tagatis – ootamatus.

Seega korraldaski Kreml niiviisi, et väljaspool RJM-i teadis deporteerimisest vaid kitsas partei- ja võimuladvik, kelle esindajad komandeeriti kohtadesse deporteerimist jälgima. Nende volinike tähtsust ja vastutust ei maksa siiski alahinnata, sest nende kaudu oli võimaik käsutada operatsioonis kohalikku administratiivaparaati ja selle ressursse. Kohalik parteiaparaat kaasati operatsiooni, kasutades üldjuhul valeettekäänideid, ja nad olid kaasatud küüditamisgruppidesse täitma abistavaid funktsioone. Liiduvabariigiti ja maakonniti võisid parteiaparatsikute ülesanded ja informeeritus küüditamisoperatsioonist erineda. Iga parteilase vastutust saab hinnata ainult tema konkreetseid tegevusi arvestades, mida on säilinud dokumentaalse materjali lünklikkust arvestades väga raske teha. **K&E**

Kogumikust Eesti Ajaloomuuseum
Varia Historica IV. Uuemaiaid aspekte
märtsiküüditamise uurimisest. Tallinn 2009

Rahvaste sõpruse suur jõud

Eesti Vabariigi 104. aastapäevast (24. veebruar 2022), päevast, mil Venemaa president Vladimir Vladimirovitš Putin saatis talle alluvad väed ja palgasõdurid Ukrainasse, on saanud 106. aastapäev. Ukraina, mille Putin I (minu släng) lootis vallutada kolme päevaga, et oma marionettvalitsus pukki panna, kujuneb Venemaa vägedele hukatustandriks ja Putinile loodetavasti "kirstunaelaks".

ÜLLAR REINO, jurist

See, et Vene väeüksustel olid rünnakule asudes kaasas paraadmündrid, mida usuti kasutatavat Kiievis peetaval paraadil, on ka täna (peaks olema) kõigile teada, aga mida veel plaaniti või plaanitakse? Kahe aastaga pole suudetud suveräänset Ukraina Vabariiki kukutada ega tema iseisvust väärata.

Alljärgnev arvamuse tekst tugineb ajaloost teadaolevatele faktidele ja asjaoludele, aga ka mõningale fantaasiale. Selleks, et asi oleks selgem, liigume ajas 70. aastat tagasi.

70. aastat tagasi

NLKP Keskkomitee, NSVL Ministrite Nõukogu ja NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium võtsid 1953. aasta detsembris vastu otsuse laialuluslikult tähistada Ukraina Venemaaga taasühinemise 300. aastapäeva.

Tollasest punapropagandast võib lugeda, et 18. jaanuaril (1954) tähis-

tasid Nõukogude Liidu rahvad suure rahvusliku pidupäevana Ukraina Venemaaga taasühinemise 300. aastapäeva.

Tuginedes sellele ajaloos talletatud kuupäevale, on tõenäoline, et Putin, teades vägagi hästi, milline on selle kuupäeva tähtsus Venemaal, loodab käesoleval aastal suuremat edu saavutada.

“ Tõenäoliselt on Putinil siht silme ees tähistada märgilise tähtsusega "tähtpäeva" – Ukraina Venemaaga taasühinemise 370. aastapäeva.

— ÜLLAR REINO —

Olenemata sellest, et välksõja plaan nurjus, on tal tõenäoliselt siiani siht silme ees – tähistamaks talle olulise (märgilise) tähtsusega

"tähtpäeva" – Ukraina Venemaaga taasühinemise 370. aastapäeva.

NSV Liidu Ülemnõukogu presiidiumi 19. veebruari 1954. aasta seadlusega anti Krimmi oblast (minu sõrendus: tatarlaste põlisala ja endine Tatari Autonoomne! Nõukogude Sotsialistlik Vabariik) Vene NFSV koosseisust Ukraina NSV koosseisu.

Putin anastas (tema lihtsõnul – võttis tagasi) Krimmi 2014. kevadel (tähtaeg 10 aastat – kevad 2024!).

Seoses Ukraina Venemaaga taasühinemise 300. aastapäeva pühitsemisega laskis Riiklik Kuns-

titrükiste Kirjastus 1954. aprillis välja plakatid. Kirjastus oli trükki andmiseks ette valmistanud viiest plakatist koosneva seeria, mis kajastasid Venemaa ja Ukraina töötajate sõprust.

Ma ei tea, kas Putinil on 370. aastapäeva tähistavad plakatid olemas, aga kuna teda ei maksa alahinnata, siis ma seda ei välista, sest ta ei taha oma eelkäijatest tilkagi viletsam olla, veel vähem näida.

NSV Liidu ÜN Presiidiumi 22. mai 1954. aasta seadlusega autasustati Kiievit Lenini ordeniga. Kas ja millise ordeni Putin oma poolt pukki pandud satraabile (à la V. Janukovitš) kavatses annetada, seda teab hetkel ainult tema ise.

Kui 1954. aastal hakati Kiievis ehitama T. G. Sevtsenko nimelise Ülikoolile uut hoonet, siis tollase propaganda väitel tähendas ka ülikoolihoone ehitamine eelkõige Ukraina Venemaaga taasühinemise 300. aastapäeva tähistamist.

Uued sümbolid

Ma ei imestaks kui Putin on sidunud möödunud aasta sügisel Venemaa poolt käivitatud nn "Ukraina ülesehitusprojektid", üks neist väidetavalt Mariupoli Draamateatri hoone, tema mõtetes mõlkuva Ukraina Venemaaga taasühinemise 370. aastapäeva tähistamise mõttega.

Avapauk on ju juba tehtud. Pean silmas Hiina ooperilaulja Wang Fangi külaskäiku, koos Hiina nn blogijate delegatsiooniga, Venemaa poolt okupeeritud Ukraina aladele ja esinemist Mariupoli teatri varemetes.

Hiinlastele selgitati, et Mariupoli purustasid pead tõstnud fašistid (bandeeralased ja petljuurased). Kindlasti mitte sõnagi sellest, et teatrihoone hävines Vene õhurünnakus ning ammugi mitte seda, et selles õhurünnakus hukkus sadu tsiviilisi, paljud neist lapsed, kes seal Moskva agressioonivägede eest varju otsisid.

WWW.SOVHISTORY.RU

NSV Liidu Ülemnõukogu presiidium, NSVL ministrite nõukogu ja NLKP keskkomitee ühispöördumisest (mais 1954) võib lugeda – "300 aastat tagasi, 1654. aasta jaanuaris, kuulutati Perejaslavi Raadal ukraina rahva võimsa tahteavaldusena välja Ukraina taasühinemine Venemaaga."

Teades, et Putini soov on saada ja jätta Ukraina igaveseks ajaks igavesti Venemaa koosseisu, üritan ma siinkohal improviseerida tükikest Venemaale kohast "Putini aastapäevakõnet".

"Vene Föderatsiooni president ühes Vene Riigiduuma ja Föderatsiooninõukoguga ning koos Donetsk Rahvavabariigi ja Luhanski Rahvavabariigiga võtsid vastu otsuse laiaulatuslikult tähistada Ukraina

"Vennalikus sõpruses on jõud!"

Hiina ooperilaulja Wang Fang esitamas vene patriootlikku laulu Mariupoli ooperiteatri varemetes.

Venemaaga taasühinemise 370. aastapäeva kui väljapaistvat ajaloolist sündmust, ukraina ja vene rahva suurt rahvuslikku pidupäeva.

Ukraina Venemaaga taasühinemise 370. aastapäev on väljapaistva ajaloolise sündmusena suureks pidupäevaks mitte ainult ukraina ja vene rahvale, vaid ka kõigile SRÜ ja selle eelkäija NSV Liidu rahvastele. Ei ole ühtegi eluala, kus ei avalduks vene inimeste ning nende sugulusrahvaste suur ühtsus ja vennalik sõprus.

Ukraina Venemaaga taasühinemise kuulsat aastapäeva pühitsedes tõstavad vene, ukraina ja teised meie suure kodumaa rahvad veelgi kõrgemale rahvaste sõpruse lipu – tagatise nende kõigutamatust jõust ning õitsengust – ning koonduvad veelgi enam Ühtse Venemaa ja Föderatsiooninõukogu ning Sõltumatute Riikide Ühenduse ümber."

Ärge pange pahaks, aga minu arvates võiks selline ju Putini pidupäevakõne algus välja näha, aga mida ta tegelikult mõtleb, ei saa enne teada, kui ta on oma järjekordse sammu astunud või teo teinud.

Tõenäoliselt ei jäta Putin "hea sõnaga" mainimata ka Ukraina "fašiste eesotsas Zelenskõiga" ning NATO agressivpoliitikat Venemaa ja Ukraina sõltumatuse vastu, aga loodetavasti seda kõnet ei tule.

KUVATÖMMIS FB VIDEO/OLEG NIKOLENKO

Veelkord aastasse 1954

Mai lõpus (1954) lasti välja nn juubeli rinnamärk, mis kujutab endast ovaalset metallmärki. Märgi keskel on kilp ja lint, millel sõnad "Ukraina Venemaaga taasühinemise 300. aastapäev". Kilbi alla on Kremli! Spasski torni kujutis punase emailtähega. Torni juurest hargnevad lehvikuna kuldsed kiired, mis ühinevad Vene NSFV ja Ukraina NSV riigilippudega. Rinnamärki olevat valmistatud kahes variandis; vene- ja ukrainakeelse tekstiga.

Huvitav oleks teada, vahest kunagi selgub, kas Putinil oli (on) ka oma autasu ja rinnamärk (märki "370. aastapäev" kavand), millised ta oma jüngeritele (*à la* Janukovitš, Medvedtšuk, jt) on (oleks) määranud.

Putini tuumaähvardus

Kuna aeg-ajalt kerkib taas üles Putini ähvardus tuumarelva kasutamise kohta, siis hakkas mind kummitada küsimus, mis võiks olla selle ähvarduse tõukumapanevaks jõuks.

Ühe osa sellest moodustab kindlasti soov – vastane kartma panna ja seeläbi järeandmine saavutada. See tuleneb nn vene hingest ja sellesse aastasadu talletatud kogemusest, et kui vastane kaklusest hoidub, siis on ta kohe kindlasti nõrk ja teda saab nii või teisiti eesmärgi saavutamiseks ära kasutada. Kui aga vastane kakluse vastu võtab ja selles peale jääb, siis ei jää muud üle kui leebuda ja sõbrasuhteid otsida, et siis nende suhete varjus järgmise matšini, mil-

le algatajaks on taas nn "õilis vene hing", end taastada ja jõudu koguda.

Teadmata, mis on selle Putini tuumaähvarduse teisteks osadeks, pakun välja oletuse, et Putin kuulub nn esoteerikute hulka ning võib juhinduda kunagise Illinoisi ülikooli professori Heinz von Forsteri "teaduslikult tõestatud" teooriast.

300 aastat koos-juubeli rinnamärk, 1954.

“**Ennustus ei täitu üksnes juhul, kui tekib mõni suur katastroof, näiteks tuumasõda.**

Selle teooria kohaselt saabub maailmalõpp 13. novembril (reedel) 2026. aastal. Oma teooria tõestuseks kasutas Forster matemaatilist vormelit, märkides otsitava daatumi sümboliga To ja maakera elanikkonna arvu sümboliga N. Von Forster tegi ka ühe täpsustuse, mille kohaselt inimkond ei hukku nälja tõttu, nagu jutlustas T. R. Malthus.

H. v. Forster leiab, et toiduainete üleküllus välistab niisuguse võimaluse, kuid inimesed surevad sellegipoolest välja. Maa jääb nende jaoks nii kitsaks, et nad üksteise lihtsalt ära lämmatavad.

Forster kirjutab ajakirjas "Science" (4.XI.1960): "Täiesti mõistatavatel põhjustel tuleb To lugeda viimsekspäevaks, sest just sellel päeval saavutab N lõpmatuse ja mõistusega varustatud maa elanikkond hävitab end ise. Meie lastelastelastel ei tule

nälgida. Nad on nii kokkusurutud, et lämbuvad."

Von Forster väidab, et tema ennustus ei täitu üksnes juhul, kui tekib mõni suur katastroof, näiteks tuumasõda! Illinoisist pärit maltusiaanlane ei julge küll avalikult sellist sõda jutlustada, kuid nii mõnegi arvates pidas ta seda inimkonna õnnistuseks. "Jääb ju siis osa maakera elanikest alles ja inimsugu saab jätkata eksisteerimist!" Vahest sellest H. von Forsteri teooriast juhindub ka Putin?!

Siinkohal pean vajalikuks märkida ka seda, mida siis von Forster soovib? Eelkõige koormata kõrgete maksudega perekonnad, kellel on üle kahe lapse. Forster ei pea vajalikuks öelda, milleks tuleb kulutada nende maksude arvel saadav raha? (Kas tuleb tuttav ette?). Võib-olla tuleks seda kasutada võidurelvastumiseks ja tuumasõja ettevalmistamiseks? On ju see sõda Forsteri (ka mõne tänapäeva forsteri) arvates kõige kindlam vahend päästa inimkond viimsepäeva saabumisest 2026. aastal.

Lõpetuseks tahan öelda veel üksnes seda, et kui Putin peaks tõesti Rahvusvahelise Kriminaalkohtu orderi alusel vahistatama, mida ma hästi ei usu, võiks ta ellujätmise korral saata elupäevade lõpuni Jaapani mere lõunarannikul asuvale Putjatini saarele, jaapanlastest vangivalvurite hoole alla.

Siis vahest jõuaks putinlastele kohale tegelik, mitte vene kombekohane, rahvaste sõpruse suur jõud. **K&E**

P.S. Tundub, et mõnel meie nn arvamusiidril, kes enne 24. veebruari 2022 Venemaad (vahet pole, kas Stalini või Putini või mõne muu šovinisti juhtimisel) Eestile sõbralikuks riigiks pidasid ja sealt ordeneid ootasid, on tegelikkus päralt jõudmas, aga kahjuks täieliku mõistmist takistab veel Venemaalt saadav rahaline tulu ehk lihtlabane mammona.

Olukord Ukrainas rinnetel suve algul 2024

Kakskümmend kaheksa kuud pärast täiemahulise sõja algust on Ukraina olukord vähem lootusrikkam kui oli aasta tagasi. Initsiatiiv on eelmise aasta sügisest jälle agressorriigi Venemaa käes ja tundub et lähikuudel suurt pööret ei tule.

URMAS SALO

Lääneriikidel pole piisavalt sõjalisi ressursse või tahet Ukraina abistamiseks, sõjatööstust pole täiel mahul veel tööle saadud. Ise küsimus on, mis saab pärast presidendivalimisi USA-s. Ukrainal jääb puudu suurtükiväe ja õhukaitse relvastust ning laskemoona enese kaitsmiseks, rääkimata pealetungiks vajalikest vahenditest. Samuti pole Ukrainal valmis piisavalt väljaõpetatud reserve, et asuda vastupealetungile. Kahjuks venis uue mobilisatsiooniseaduse vastu võtmine Ukraina parlamendis.

Olukord sõjas muutus raskemaks enne presidendivalimisi Venemaal, enne aprilli keskpaika. Iga päevaga vähenes Ukraina suurtükiväe laskemoonavarude ja ägenesid Vene vägede rünnakud idarindel Donbassis. Ameerika Ühendriikides jätkus valimiskampaania ning vabariiklased venitasid maini Ukrainale relvaabi andmise otsustamisega. Kohati muutus rindel laskemoona varude vahetamine suhtelt 1 : 5 suhtele 1 : 10 Venemaa kasuks. Leidlikud

ukrainlased suutsid siiski droonide kasutamisega rasket olukorda veidi leevendada.

Ukraina vajab palju rohkem, et saavutada murrangut sõjas. Tundub, et viimastel aastakümnetel on lääneriikides ja NATO-s, asunud riigikaitset juhtima inimesed, kes ei tea kuidas sõda võita. Kogu aeg käivad nõupidamistel koos NATO kindralid ja kaitsepoliitikud, kuid Ukrainal on endiselt puudu õhutorjekomplekse ja suurtükiväe laskemoona. Miks ei suudeta Ukraina vajadusi ja kaotusi ette näha ja tarneid planeerida? Pidevalt jagatakse katteta lubadusi. Näiteks Tšehhi laskemoona hankimise initsiatiivi täitmine venis, sest kõik lubatud rahad ei laekunud. Tuleb aru saada, et sõja tõttu on ka laskemoona hinnad kasvanud ning

varem 2000 – 3000 eurot maksnud 155 mm suurtükimürsk võib maksta vabal turul ligi 5000 eurot.

Alles hiljuti said mõned lääne ja USA poliitikud aru, et Ukraina ei saa lääne relvadega kaitsta kui nendega ei või rünnata sõjalisi objekte Venemaa territooriumil. Samal ajal ründavad Vene terroristid oma territooriumilt valimatult kõiki objekte Ukraina territooriumil, hävitavad Ukraina energiasüsteemi ja muud elutähtsat taristut, purustavad elamurajoone. Rindel peavad Ukraina sõdurid oma vere hinnaga maksma kinni lääne poliitikute vastutustundetuse. Tuleb meenutada, et USA oli Suurbritannia kõrval teine lääneriik kes andis Budapesti memorandumiga Ukrainale julgeolekutagatised, kui Ukraina loovutas oma tuumarelvad.

Belbeki lennuväljal Ukraina droonirünnakus 15.05.2024 hävitatud Vene hävitaja MiG-31BM.

veidi edasi jõudnud. Väike edasi-liikumine on ka lõunarindel, kuid Kupjanski piirkonnas on Ukraina väed Vene rünnakuid kogu aeg edukalt tõrjunud.

Hoolimata Venemaa suurematel inimressurssidest, pole neil siiski piisavalt kahuriliha, sest kaotused on suured ja sõdurid ei taha minna rünnakutele, kus vigastusteta võib jääda kuni 20% võitlejatest. Komandörid pressivad sõduritelt välja raha, vastasel juhul saadetakse sõdurid kaotusrohketele rünnakutele. Rindele saadetakse ka rasketest haavadest paranevad sõdurid, kes veel kuidagi kõlbavad kahurilihaks. Hoolimata propagandast ei suuda Venemaa toota piisavalt soomustehnikat, uusi tanke, et korvata suuri kaotusi. Seetõttu on rindele ilmunud hoiubaasides seisnud erinev vanaraud, tankid T-55 ja soomustransportöörid BTR-50. Probleeme on ka Põhja-Koreast hangitud ebakvaliteetse laskemoonaga.

Venemaa rünnak Harkivi suunal

10. mail alustas Vene vägede Belgorodi operatiivgrupp koos Põhja väegrupiga rünnakuid Belgorodi

Venemaa „saavutused“

Vaatamata suurtele jõupingutustele ja kaotustele ei saavutanud Venemaa viimase poole aastaga, kui lääne abi Ukrainale vähenes, suurt edu ega suurt läbimurret ei ida- ega lõunarindel, samuti mitte Harkivi all. Võrreldes suurte kaotustega kahurilihas ja tehnikas, on Venemaa edu väike. Veebruari keskel õnnestus neil vallutada Avdijivka ja tungida edasi ka Bahmuti piirkonnas. Vene väed jõudsid Tšassiv Jari juurde, kuid neil ei õnnestunud linna ümber haarata ja vallutada. Korduvad pealetungikatsed, sh soomusüksuste rünnakud, on lõppenud suurte kaotustega. Siiski on Vene väed linnast lõuna ja põhja pool

ÜLAL: 2024 hävitatud Vene sõjatehnika: Vene lahingutank T-90M, hävitatud 11.04.2024.

Ukraina eriüksuse hävitatud Vene lahingutank T-90M ja dessandi lahingumasin BMD-4M 27.05.2024.

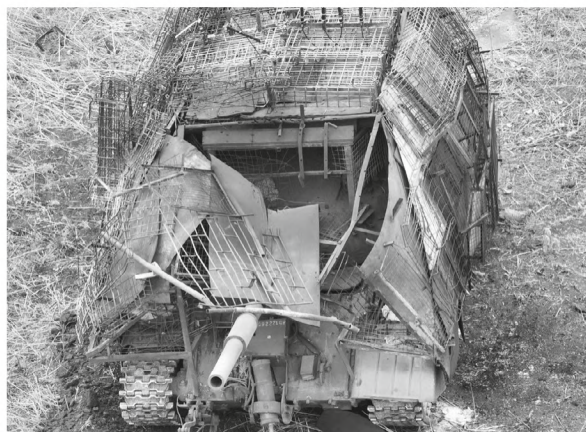
VASAKUL: Vene 152 mm liikursuurtüki 2S19 M2 Msta-S vrakk 21.05.2024

FOTOD: ORYX

poolt Ukraina Harkivi oblasti piirialale. Tegemist polnud siiski Harkivi vallutamise katsega vaid eesmärk oli hõivata piiriala ja takistada Ukraina vägedel anda vastulööke Belgorodi suunas. Sellest nõndanimetatud julgeolekuvõõndist oleks aga Vene vägedel võimalik rünnata suurtükiväega Harkivit ning Voltšanski suunalt on võimalik edasi tungides ähvardada Ukraina Kupjanski väegrupi tagalat. Muidugi loodeti uue rinde avamisega nõrgestada ka Ukraina kaitsejõude idarindel.

Pealetungiks koondati u 30 000 – 50 000 meheline väeagruppeering kuid näiteks Harkivi linna vallutamiseks oleks hinnanguliselt vaja 200 000 – 300 000 mehelist väeagruppi. Väeagruppi arvati hiljuti Leningradi sõjaväeringkonnas Karjalas moodustatud 44. armeekorpusse 72. motolaskurdiviisi ja 128. motolaskurbrigaadi allüksusi aga ka sama ringkonna 6. armee 138. motolaskurbrigaadi (Karjala kannaselt) allüksusi ning kuni 14 üksikut laskurpataljoni, paar spetsnazi ning kolm ründeallüksust. Varem asusid selles lõigus piiri katvate üksustena Kaliningradi oblastist pärinevad 11. armeekorpusse üksused, sh 18. motoriseeritud laskurdiviisi polgud ja 7. motoriseeritud laskurpolk. Seega osalevad pealetungil Harkivi piirkonnas väed Balti riikide ja Soome naabrusest.

Heinaküüni tank T-62MV lahinguväljal 14.05.2024.

Vene liugpomm FAB-500M-62 UMPK mooduliga hävituspommitaja all.

Venelased saavutasid rünnaku algul ka märgatavat edu sest piiriala oli Ukrainal kindlustamata. Venelastel õnnestus kahes kohas tungida u 10 km sügavuselt sisse piirialale, sh Voltšanski linna. Lihtsalt kindlustusi oli piiri äärde raske rajada kuna venelastele ei jäänud selline tegevus märkamata. Kahjuks olid ohustatud suundadel rajamata ka miiniväljad. Ilmselgelt oli ka Ukraina väejuhatust midagi tegemata jätnud ja kohaliku väegrupi ülem vahetati välja. Vene väed ründasid algul väikeste rün-

degruppidega mida toetas piiratud hulgal soomustehnikat. Vene vägede koondamisest oldi küll teadlikud, aga kuna lääneriigid, eelkõige USA, ei lubanud oma tarnitud suurema laskekaugusega relvi, nt HIMARS-eid kasutada, siis polnud midagi muud teha kui oodata Vene rünnakut.

Sissetunginud Vene sõdurid-terroristid käitusid nagu ka mujal Ukrainas, tulistasid tsiviilelanikke, kes püüdsid evakueeruda. Voltšanski linn on kuuajaliste võitluste järel purustatud. Venelased kasutasid linna ründamisel liugpomme nagu ka teistel pealetungidel. Ukraina õhutorje ei saa midagi teha sest liugpommid heidetakse kuni 60 km kauguselt. Kõikjal, kuhu jõuavad Vene maailma võitlejad, jäävad järele vaid varemed ja laibad. Ukraina allikail olid Vene vägede igapäevased kaotused suured ja küündisid isegi 1500 meheni. Hävitatud on ka hulga Vene soomustehnikat.

Mai lõpus ja juuni alguses on Ukraina vägedel õnnestunud rindele juurde toodud üksuste abil siiski olukord stabiliseerida, peatada Vene vägede pealetung ning asuda kohati vastupealetungile. Teiste hulgas osalevad vasturünnakutel ka Ukraina eriüksuste võitlejad ja Vene vabatahtlikud. Aitas ka USA abi taastumine eelkõige laskemoona osas. Belgorodi juures õnnestus hävitada

Vene tankiste ei päästa lahinguväljal vene konstruktorite uusimad kaitsearendused.

Vene tankid T-62MV 2022. a mudelid lahinguväljal 1.05.2024.

FOTOD: ORYX

Vene õhutõrjekompleks S-300 või S-400, mis tulistas õhutõrjeraketitega Harkivit. Osa Vene allüksusi on vangistatud gruppides, nt osa Vene 41. motolaskurpolgu allüksusest. Ägedad lahingud Voltšanski pärast jätkuvad.

Venemaa drooni ja raketirünnakud

Venemaa kevadised raketi- ja droonirünnakud Ukraina vastu näitavad surve kasvu nii rindelähedasel alal kui ka tagalas. Märtsis alanud rünnakutega õnnestus Vene terroristidel oluliselt kahjustada Ukraina energiasüsteemi – väidetavasti viidi rivist välja kuni 90% Ukraina soojuselektrijaamadest ja 50% hüdroelektrijaamadest. Tuleb lisada, et poole oma elektrienergiast sai Ukraina allesjäänud tuumaelektrijaamast ja praegu aitavad naaberriigid. Hävitati üks Harkivi lähedal asunud soojuselektrijaam ja Tripolski elektrijaam Kiievi lähedal ja raskelt sai viga üks Dneprogressi hüdroelektrijaam. Ilmselt püüab Venemaa juhtkond hävitada Ukraina infrastruktuuri niipalju kui võimalik enne Ukraina poolt täiendavate õhukaitsevahendite – õhutõrjeraketikomplekside ja hävitajate F-16 saamist.

Sageli kasutatakse lisaks droonidele terrorirünnakuteks rindelähedaste Ukraina linnade ja asulate pihta õhutõrjerakette S-300 või S-400. Viimastel kuudel on selliste rünnakute läbi kannatanud kõige rohkem Harkiv, Zaporizja ja Odessa. Harkivit rünnatakse pidevalt Belgorodi suunal nii droonide, õhutõrjeraketitega aga ka liugpommidega ja seega on Ukraina või tema vene liitlased sunnitud selles suunas ka ise aktiivselt ründama droonide või raketiheitjatega.

Rinde- või rannikuäärsete linnade õhukaitse on probleemiks, sest mobiilsed õhutõrjegrupid peaks efektiivselt tegutsemiseks tabama droone paarikümne kilomeetri kau-

Ukraina tank Leopard 2A4 vigastatult lahinguväljal 16.02.2024. Ees ja külgedel näha lisakaitse paneelid.

Hävitatud Ukraina tank T-64BV lahinguväljal 11.05.2024.

FOTOD: ORYX

gusel asulatest. Vaja oleks rohkem keskmaa õhutõrjevahendeid.

Viimaseks Vene raketiterroristide uuenduseks on topeltraketilöögid, st ühe objekti pihta raketilöövide kordamine lühikese aja, mõnekümne minuti pärast. Teise löögiga püütakse hävitada Ukraina päästeteenistuse töötajaid kes on asunud kahjustusi likvideerima või inimesi päästma. Nii hukkusid aprilli algul Harkivis ja ka Zaporizjas mõned päästetöötajad.

Droonide, sh ründedroonide massilise kasutamise tõttu on suurenenud Ukraina lahingutehnika, sh õhutõrjekomplekside kaotused nende läbi. Sageli tabavad vene raketid või droonid erineva sõjatehnika makette, kuid mitte alati. Venelastel on õnnestunud kevadel hävitada vähemalt kaks õhutõrjeraketikompleksi Patriot laskeseadet ning kolm raketiheitjat HIMARS.

Ukraina püüdis rinde lähedal Patrioti patareiga hävitada Vene hävituspommitajaid Su-34.

Kokkuvõte

Venemaale on toonud edu kõigi sõjapidamise reeglite pidev rikkumine ja õhuründevahendite, eelkõige ründedroonide, ballistiliste raketite ja eriti liuglevate lennupommide massiline kasutamine. Aidanud on ka sõjapropaganda ja suure rahaga kinnimakstud kahu-riiha juurdevool. Venemaa püüab maksimaalselt purustada Ukraina energia- ja tööstusobjekte, aga tabada ka elamurajoone, et muuta elu Ukrainas võimatuks. Alates märtsist sooritatud raketirünnakutega Ukraina energiataristu vastu suutis Venemaa märgatavalt kahjustada Ukraina elektrijaamu, kuna nende õhukaitse polnud piisav.

Venemaad on aidanud rünnakute eelkõige Iraani ja Põhja-Korea abi, aga ka Venemaa- vastaste sanktsioonide eiramine mitmete riikide poolt.

Samal ajal on Ukraina suutnud oma droonirünnakutega Venemaa vastu ja raketirünnakutega okupeeritud Krimmi, anda valusaid vastulööke agressori kütusetööstuse ja paralüseerida Musta mere laevastiku tegevuse. Ukraina vajab kiiresti juurde moodsaid kaugmaa või keskmaa õhutõrjekomplekse raketitõrjeks. Loomulikult aitaksid ka kauglöögid Vene lennuväljade, raketibaaside ja sõjatööstusobjektide pihta.

Venemaa rünnak Harkivi suunal on peatatud ja loodetavasti suudavad Ukraina väed peagi Vene terroristide jõugud seal minema lüüa. Loodetavasti aitab ka täiendava laskemoona saamine lääneriikidelt parandada olukorda idarindel. Tuleb loota, et pärast hävitajate F-16 saamist muutub Ukraina olukord paremaks ja avanevad uued võimalused agressorile vastulöövide andmiseks. **K&E**

FOTO: ARNOLD RUTTO

HILDA SABBO

29. aprill 1930 – 7. mai 2024

On lahkunud inimene, kelle elu oli pühendatud eesti rahvale selliselt, et kommunistide kuriteod 20. sajandil eestlaste ja paljude rahvaste hävitamisel saaksid täiel määral avalikuks.

Hilda Sabbo sündis Venemaal Põhja-Kaukaasias Uus-Eesti külas Elbruse mäe jalamil. Kaheksa-aastaselt lõpetas ta esimese kooliaasta emakeelses koolis. Siis tabas eesti küla täielik häving. 28. juulil 1938 vahistati öösel kõik küla eesti mehed. Kokku oli neid 96.

Absurdseid süüdistusi eitanud eestlasi piinati Krasnodaris julmalt. Neist suurem osa lasti maha oktoobris-novembris 1938. Hukatute seas olid Hilda isa ja kaks onu. Tema sugulasi oli ohvrite seas kokku 25. Need olid Venemaa suure punase terrori aastad 1937-1938, mil kümneid vähemusrahvaid hävitati ja nende emakeelsed koolid kaotati.

1. septembril 1938 läks Uus-Eesti külas kooli 20 eesti last, kes ei osanud vene keelt. Ent kool oli üleöö saanud venekeelseks. Eesti kooliõpetajad Hilda onud Arnold ja August olid juba vahistatud ning nad hukati Krasnodaris samal aastal.

Venemaal hävis 497 eesti küla. Tänapäevaks on teada vaid üks eesti küla Siberis. See oli genotsiidikuritegu eestlaste vastu Venemaal.

Hilda õppis hiljem Tšerkessi meditsiinikoolis, mille lõpetas 1951. aastal. 1952. aastal õnnestus Hildal koos emaga pääseda esivanemate kodumaale ja tema töökohaks sai Elva haigla. 1962. aastast sai Hilda Sabbost Eesti Punase Risti Keskkomitee osakonna juhataja. 23 aastat Punases Ristis töötamist andis palju kogemusi ja hiljem uurimistöök vajalikke kontakte.

Hilda Sabbo oligi Eestis esimeste seas, kui ta Gorbatšovi avalikustamise ajal pääses 1988. aastal Krasnodaris KGB arhiivi, et lapsepõlves hävitatud koduküla eestlaste saatuses selgust saada. Ammutanud arhiivist täieliku ülevaate, avaldas ta 1990. aastal esimese raamatu pealkirjaga „**Häving**“. Kuid ta ei piirdunud uurimistöös saavutatud tulemusega, vaid seadis endale eesmärgiks paljastada kommunistliku terroririigi kuritegusid nii palju kui võimalik ning see teadmine edastada maailma avalikkusele.

1990. aasta suvel oli Hilda Sabbo Moskvas ja oskas kokku saada peaarhivaari Rudolf Pihhojaga ning mõttekaaslastega Venemaa Memoriaalist. Algas tutvus Moskva arhiividega. 1991. aasta suvel oli Hilda jälle Moskvas, kaasas toonase valitsuse liikme Klaara Halliku kiri R. Pihhojale uurimistöök arhiivides. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist 1991. aastal sõlmiti Tallinnas Eesti Arhiiviameti ja Venemaa Föderatsiooni Arhiiviameti vahel koostööleping. Tallinnas oli kohal Venemaa arhiiviameti juht Rudolf Pihhoja, kes oli pärit Venemaa eestlaste perest.

Juba 1992. aastal, kui president Boris Jeltsini seadusega massirepressioonide kohta kaotati keelud salajaste dokumentidega tutvumiseks, oli H. Sabbo kohe Moskvas arhiiviameti juhataja jutul.

Rudolf Pihhoja korraldusega sai Hilda Sabbo loa töötada takistamatult Moskva arhiivides seni salastatud dokumentidega. Suurimaks

Lugupeetud lugejad!

Täna teid kõiki, kes osutasid abi minule ajaloo uurimisel ja raamatute koostamisel. Olge terved, tublid ja õnnelikud!

Ma olen tänulik eesti rahvale, et 1952. aastal õnnestus minul saabuda Eestisse ja mind võeti vastu Minu isale seda õnne osaks ei saanud.

Ma sain Eestis teha seda, mida kannan südames.

Käesolevas raamatus „Venemaa – eestlased XX sajandil“ on fikseeritud nõukogude süsteemi halastamatu terror eestlaste hävitamiseks kommunistlikus Nõukogude Liidus 20. sajandil.

*Hilda Sabbo,
Tallinn, 2022*

avastuseks oli ülimalt salastatud Poliitbüroo erikaust J. Stalini, V. Molotovi jt Poliitbüroo liikmete allkirjadega kinnitatud kuritegelikest otsustest.

Hilda Sabbo sai arhiivist ametliku loa dokumentide avaldamiseks. Ta jagas otsekohe saadud informatsiooni kõigiga, kes olid teda toetanud. Need olid Riigikogu Jaan Krossi komisjon, Vabariigi Presidendi Kantselei, Memento Liit, K. Pätsi muuseum, Venemaa Memoriaal jt. Tema töö sai rahvusvahelise kõlapinna, sest hõlmas kuritegelikku režiimi tervikuna. Näiteks Katõni tragöödia Poola ohvitseride massimõrvaga.

Maha salatud ja natside kuriteoks kuulutatud tegu sai 5. märtsil 1940 Poliitbüroos tehtud otsuse avalikustamise järel lõplikult selgeks. Poolas sai dokument teatavaks just H. Sabbo kaudu ja tema teeneid tunnustati Poola riikliku ordeniga.

Paari aasta jooksul, kõige soodsamal ajal kogutud suur dokumentide kogu ilmus trükis alates 1996. aastast raamatute sarjas nimetusega „**Võimatu vaikida**“. Kokku ilmus aastaks 2005 seitse köidet. Nendes on hukatud inimeste nimekirju kõigest Venemaa eri rahvustest.

Eestis avalikustati esimesed saladokumendid ajalookonverentsil märtsis 1994. Konverentsi korraldasid Eesti Memento Liit ja Eesti Muinsuskaitse Selts koostöös Jaan Krossi ORURK-i komisjoniga. Aprillis 1994 oli riiklik komisjon saladokumente kasutades koostanud esimese kokkuvõtte eestlaste hävitamisest Venemaal.

2000. aastal Vilniuses toimunud rahvusvahelisel avalikul kommunistlike režiimide kuritegude tribunali olid kohal 23 riigi esindajad. Eesti kodanike ühenduste liikmena osales Hilda Sabbo. Ta esitas 13. juunil 2000 toimunud istungil tribunalile tunnistajana ja süüdistajana veenvad dokumendid kommunistide kuritegudest Venemaal ja Eestis. Hilda Sabbo esitas tribunalile süüdistuse Uus-Eesti küla eestlaste

hävitamises. Sellele oli lisatud 20 allkirja hukatute lastelt. H. Sabbo andis tribunalile üle neli köidet sarjast „**Võimatu vaikida**“. Nendes raamatutes on ligi tuhat dokumenti kuritegeliku Nõukogude süsteemi tegevusest.

“Hilda Sabbo oli üks suurimaid kommunistlike režiimide kuritegude paljastajaid ja avalikustajaid kogu maailma jaoks.

Kokku on Hilda Sabbo avaldanud trükis 12 raamatut. Neist viimane – „**Venemaa eestlased XX sajandil**“ ilmus 2022. aastal. 92-aastaselt töövõime ja erksa vaimu säilitanud autor teeb selle raamatuga kokkuvõtte oma elutööst. Lõpetuseks ta kirjutab: „Olen imestanud, kui palju eesti rahvas on üle elanud ja ikka püsima jäänud. See on tark ja andekas rahvas. Olen tänulik kõikidele autoritele, kes on uurinud ja avaldanud Venemaa eestlaste lugusid. Olen tänulik neile, kes andsid loa oma töö minu raamatus avaldada. Olge terved, ma tänan teid kõiki! Need lood kokku ongi meie ühine läbipõimunud ajalugu.“

Hilda Sabbo on osalenud ka kommunismi kuritegusid kajastavate dokumentaalfilmide loomisel, nagu näiteks Irene Lääne „**Ma tahaksin kodus olla**“ või ka Imbi Paju „**Tõrjutud mälestused**“.

President Lennart Meri hindas kõrgelt Hilda Sabbo teeneid ajaloolise tõe selgitamisel. 1997. aastal pälvis ta **Riigivapi III klassi teenetemärgi** ning sai toetust presidendi kultuurirahastult.

Hilda Sabbo oli Eestis kahtlemata suurim kommunistlike režiimide kuritegude paljastaja, nende kuri-

Hilda Sabbo avaldatud raamatud

„**Häving**.“ Kirjastus Olion. Tallinn, 1990.

„**Võimatu vaikida I**.“ Dokumentide kogumik Vene Föderatsiooni Moskva arhiividest. Kirjastus AS Ühiselu. Tallinn, 1996.

„**Võimatu vaikida II**.“ Dokumentide kogumik Vene Föderatsiooni Moskva arhiividest. Kirjastus AS Ühiselu. Tallinn, 1996.

„**Võimatu vaikida III. Eesti inventuur**.“ Dokumentide kogumik Vene Föderatsiooni Moskva arhiividest. Kirjastus AS Ühiselu. Tallinn, 1998.

„**Võimatu vaikida IV. Vägivalla sajand**.“ Dokumentide kogumik Vene Föderatsiooni Moskva arhiividest. Kirjastus AS Ühiselu. Tallinn, 1999.

„**Võimatu vaikida V. Hukatud ja hüljatud**.“ Dokumentide kogumik Vene Föderatsiooni Moskva arhiividest. Kirjastus AS Ühiselu. Tallinn, 2000.

„**Võimatu vaikida VI. Hukatud ja hüljatud**.“ Dokumentide kogumik Vene Föderatsiooni Moskva arhiividest. Kirjastus AS Ühiselu. Tallinn, 2002.

„**Võimatu vaikida VII. Hukatud ja hüljatud**.“ Dokumentide kogumik Vene Föderatsiooni Moskva arhiividest. Kirjastus AS Ühiselu. Tallinn, 2005.

„**Гибель**.“ Dokumentid eestlaste ja Uus-Eesti küla hävitamisest suure terrori aastail 1937-1938. Kirjastus Vali Press, 2016.

„**Eestlased XX sajandist**.“ Uurimistöõde ja arhiividokumentide kogumik eestlaste hävitamisest nõukogude okupatsiooni aastail. Kirjastus Vali Press, 2017.

„**Venemaa eestlased XX sajandil**.“ Uurimistöõde, arhiividokumentide, kannatanute mälestuste ja vastupanuvõitluse dokumentide kogumik eestlaste saatusest Venemaal. Kirjastus Vali Press, 2022.

tegude avalikustaja kogu maailma jaoks. Lapsena kogetud genotsiid andis temale hämmastava elujõu vastupanuks kurjusele. Samal ajal oli ta omandanud haruldase oskuse olla õigel ajal õiges kohas ja kohtuda õigete inimestega. Hilda on eestluse elujõu parim näide. Mälestus temast püsib üle põlvete. **K&E**

Memento Tallinna Ühendus
MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum
Eesti Lipu Selts

Mälestusi **Hilda Sabbost**

Seda, kui raske oli olla 1930. aastatel Kaukaasias sündinud eestlane, teavad üksikasjalikumalt vaid vähesed. Mina sain sellest teada **Hilda Sabbolt**, kes lahkus meie hulgast 7. mail kõrges vanuses.

ANDRES AULE

Hilda elutöö seisnes Kaukaasias ja laiemalt kogu Nõukogude Liidus 1930. aastatel eestlaste ja teiste rahvaste kallal toime pandud Punase terrori kuritegude avalikustamises.

Hilda valis oma tee ise, kuid selles oli suur osa niisuguste sündmuste sunnil, mida ta ise valida ei saanud.

Hilda Sabbo sündis 29. aprillil 1930 Kaukaasias praeguse Krasnodari kraia territooriumil Uus-Eesti (Novoestonovskoje) külas. Tema vanemad olid lihtsad eesti põllupidajad, 19. sajandil Põhja-Kaukaasiasse väljarännanute järglased. Ligikaudu samal ajal Hilda sündimisega hakkasid tollases Nõukogude Liidus süvenema stalinistliku režiimi massilised repressioonid, millest ei jäänud puutumata ka Kaukaasia eesti külad.

Hilda ema vanemad kuulutati 1933. aastal kulakuteks ja aeti ko-

Hilda Sabbo koduküla – Uus-Eesti küla rahvas kuu aega enne 1938. aasta repressioone.

FOTO: HILDA SABBO ERAKOGU

dust välja. Väljamõeldud süüdistuse põhjal vangistati Hilda isa Albert Sabbo, kes vabanes 1935. aastal. Ent see oli alles algus.

1938. aasta suvel arreteeris Nõukogude võim paari päeva jooksul sisulise põhjendusega peaaegu kõik Uus-Eesti küla mehed ja mõrvas nad mõni kuu hiljem Krasnodaris julmal viisil. Nende meeste hulgas olid Hilda isa, emapoolne vanaisa, kolm onu ja kaks vanaonu. Perekondadele tõde ei teatatud, arreteeritud mehed jäid kadunuks. Hilda oli siis kaheksa-aastane.

Samal ajal jätkus Nõukogude võimu surve Uus-Eesti külale, kuhu olid jäänud peaaegu ainult naised, vanurid ja lapsed. Nemad pidid nüüd täitma külas moodustatud kolhoosile pandud tööülesandeid. Eestikeelne kirjandus konfiskeeriti kodudest. Umbes tol ajal lõpetati kogu NSV Liidus poliitbüroo korraldusel eestikeelse kirjanduse ja ajakirjanduse väljaandmine. Uus-Eesti külas tegutsenud eesti kool

muudeti 1938. aastal venekeelseks, õpetajad arreteeriti ja lastel keelati koolis eesti keele rääkimine.

Selle kooli esimesse klassi läks 1938. aastal, kuu pärast isa ja vanaisa arreteerimist ka Hilda, kes vene keelt ei osanud. Uued õpetajad ei osanud eesti keelt. Vene keele sai Hilda selgeks alles järgmisel aastal, kui ta saadeti suveks sugulase juurde, kes töötas velskrina kaugemas vene külas.

Õpingud

Kogu Hilda koolitee jäi venekeelseks. Hiljem õppis ta Tšerkessi lähedal Psautšja-Dahhe koolis. Siis sai tema ema infarkti ja Hilda tuli pärast 7. klassi lõpetamist tagasi, tööle koduküla kolhoosi, kus tal tuli teha ka raskeid meestetöid.

Aastatel 1948–51 õppis ta Tšerkessi meditsiinikoolis, mille lõpetas velskrina. Seejärel suunati ta tööle Stavropoli kraisse Ptitsõ külla, kus elasid vene kasakad. Seal töötas Hilda velskrina, hiljem arsti asetäit-

Hilda kodu Uus-Eesti külas.

FOTO: HILDA SABBO ERAKOGU

jana aastatel 1951–52. Seejärel avanes võimalus sõita kodumaale, Eestisse, kuhu ta jõudis septembris 1952. Hilda asus tööle Elvasse ja elas Peedul, kuhu jõudis sama aasta jõuluõhtul lõpuks elama ka tema ema. Hilda on mulle omavahelistes vestlustes rääkinud ka sellest, kui vaenulikud ja koguni õelad olid kodueestlased tollal tema kui Venemaalt tulnud eestlase vastu, kuid ta ei soovinud seda kunagi rõhutada, veel vähem avalikult.

Elvas töötas Hilda aastatel 1952–62 meditsiiniõena ja lastesõime velskrina, pärast täiendõpet operatsiooniõena ja lõpuks lastearstina. Aastatel 1962–84 oli ta Tallinnas Punase Risti töötaja ja töötas samal ajal kiirabis operatiivõena, hiljem dispetšerina; alates 1984. aastast Tallinna psühhoneuroloogia haiglas, seejärel uuesti kiirabis.

90ndatel algas töö arhiivides

Aastal 1990, pärast sünnikoha külastamist Krasnodari kraisis tundis Hilda, et ta peab lõpetama töö kiirabis ja pühenduma ajalooliste dokumentide uurimisele, et saada teada, mis, kuidas ja miks tema kodukülas 1938. aastal ja pärast seda juhtus.

Aastal 1991 ta seda ka tegi, töötades sestpeale mitu aastat nädalate ja kuude kaupa arhiivides, eriti Moskvast, ning kogus ka Eestis inimestelt andmeid Nõukogude režiimi kuritegude ja ohvrite kohta.

Tol ajal avanesid Venemaa arhiivides lühikeseks ajaks unikaalsed võimalused tutvuda Nõukogu võimu kuritegusid käsitlevate dokumentidega, mis olid enne olnud ja olid ka hiljem jälle salastatud. Hilda kasutas seda võimalust kogu oma energiaga ja tõi Eestisse olulisi koopiaid ja ära kirjutusi nendest dokumentidest. Selle käigus avanes talle detailsem pilt sündmustest tema lähedastega ja teiste Uus-Eesti küla meestega.

Ei suutnud vaikida

Hildal oli raske sellest kirjutada, kuid ta ei suutnud vaikida, nagu ta

on hiljem rõhutanud, ja nii sündis tuhandete lehekülgedega seitsmeköiteline „**Võimatu vaikida**“: ära kirjad ja koopiad Hilda leitud arhiividokumentidest, mis puudutavad stalinistliku režiimi hävitavat tegevust inimeste ja inimsuse vastu. Hilda koostatud on ka tema koduküla saatust avav raamat „Häving” (mis ilmus mõni aasta tagasi täiendatult ka venekeelsena) ning veel mitu repressioone käsitlevat teost. Suurema osa enda raamatutest kirjastas Hilda oma raha eest.

Hilda Sabbo
2016. aastal
külasena
raadiosaates
Eesti lugu.

FOTO: ERR

“Tänu Hildale on mälestus Uus-Eesti külast, kõikidest sealsetest eesti peredest jäänud ajaloojäljena raamatutesse ja ajakirjandusse.

Hilda ei olnud ajaloolane ja küllap on talle seoses nende raamatute koostamispõhimõtetega etteheiteid tehtud. Ent kui vaadata tagasi tema elatud erakordsele elule, ei ole see peamine.

Hilda andis läbi aastate oma isikliku ja väga suure panuse nii inimeste aitamise ja päästmise meedikuna kui ka ühiskonna aitamise sotsialistliku režiimi kuritegudest teada- ja arusaamisest, et kümnete

tuhandete eestlaste ja teiste kallal toime pandud vägivald ja terror ei jääks vaid mõneks anonüümseks lauseks mõnes ajalooraaamatus.

Oma panuse eest sai ta 1997. aastal Riigivapi III klassi teenetemärgi ja tema kogutud materjalist on Rahvusraamatukogus nimeline fond. Samuti oli Hilda hingelt ja südamest Eesti patrioot.

Kodakondsuse dokumendid

Tema isa ja vanaisa said 1920. aastal Eesti Vabariigi kodakondsuse tunnistused ja välispassid. Omaaegne Eesti riik luges sellised inimesed enda kodanikeks ka siis, kui neil – peamiselt Nõukogude võimu takistuste tõttu – ei õnnestunud Eestisse jõuda.

Hilda, olgugi et Eesti kodaniku tütar, sai Eesti kodakondsuse 1990. aastatel naturalisatsiooni korras ja ka hiljem ei lugenud Eesti riik tema kodakondsust sünniga omandatuks.

Üks Hilda lootusi oli, et Maarjamäe memoriaalis avataks mälestusnurgake Nõukogude Liidus elanud Eesti kodanikele, kellel Nõukogude võimu takistuste tõttu ei õnnestunud Eestisse jõuda enne, kui nad 1930. aastatel Punase terrori käigus mõrvati – sageli muu hulgas põhjusel, et nad olid omal ajal saanud Eesti kodakondsuse. See lootus on seni täitumata.

Hilda koduküla Uus-Eesti, mille Nõukogude võim hävitas, kustutati 1997. aastal Venemaa kohanimedest registrist. Ent suuresti tänu Hildale on mälestus sellest külast, kõikidest sealsetest eesti peredest jäänud ajaloojäljena raamatutesse ja ajakirjandusse.

Tänu temale on Tallinnas Pärnamäe surnuaial mälestuskivi tema koduküla meestele. Hilda Sabbo täitis oma eesmärgi – et tema küla ei ununeks nimetuna – ning on ka üldisemalt andnud jõulise ja olulise panuse Kaukaasia eestlaste ajaloo uurimisse ja teadvustamisse. **K&E**

Venemaa-eestlaste kodakondsus

Tihti olen mõelnud neile, keda meie hulgas enam pole. Eesti rahvast jääb aina vähemaks, kuid rahvast puudu pole. Aga töökäsi, tööjõudu ja mõistust jääb vähemaks. Noorem põlvkond lahkub kodumaalt sinna, kus olevat parem teenistus ja soodsamad õppimise tingimused. Koju tagasi pöörduvad vähesed. Juba aastaid on kujunenud nii.

HILDA SABBO,

Venemaa-eestlane ja riikliku terrori ohver, oktoober 2021

Venemaa-eestlased jäid pärast Tartu rahulepingu allakirjutamist enamuses Venemaale. Neile tehti suuri takistusi Venemaa kommunistide valitsuse poolt ja Eestist põgenenud kommunistid olid seejuures aktiivsed abistajad.

Eesti külates ja paljudes linnades Venemaal toimusid nende korraldatud vastupropaganda üritused. Nad hoiatasid, et mitte mingil juhul ei maksa sõita valgete Eestisse. Neid fakte selgitavaid dokumente, mis on olemas Venemaa ja Eesti arhiivides, olen mina paljudes raamatutes avaldanud. Esmalt juba 1996. aastal ilmunud dokumentide kogumikes „Võimatu vaikida“ I ja II köide.

Kokkuvõttes on meie rahvale selge, et 100 aasta jooksul pärast Tartu rahulepingu allakirjutamist pole Eesti riik kas suutnud või soovinud anda luba venemaa-eestlastele oma kodumaale tagasipöördumiseks. Isegi neile mitte, kellele oli väljastatud kodakondsusesse vastuvõtmise tunnistused ja passid. Näiteks

Põhja-Kaukaasia külade eestlased Eesti-Maruhha, Sorikula, Almäe, Livonia ja Burna. Passid tõi neile opteerumiskomisjonilt Moskvast katte Livonia elanik Anton Selg.

Lisan oma tekstile mõned tunnistuse koopiad ja ühe passi koopia, mis kuulub mehele nimega Johannes Lüpsik. Minu isa Albert Tõnise poeg Sabba (Saba, Sabbo, Sabba), 19 aastat vana, on kodakondsusesse vastu võetud 16. detsembril 1920, tunnistuse nr. 12598. Isa oli koos vanema venna Tõnis Tõnise p. Sabboga Nevinnomõsski raudteejaamas ja nad ootasid rongi, mis viib neid Eesti koos teistest eesti küladest kohale tulnud rahvaga. Vennad teadsid, et Põltsamaal on neid ootamas vanaonu Rein Sabbo. Kuid kõik luhtus, sest rong ei peatunud raudteejaamas, vaid kihutas edasi. Pettumus oli suur ja kõigil tuli koju tagasi minna. Kommunistide võimu all oli see Venemaal üsna tavaline petuskeem. Aga aastaid hiljem vahistati kodumaale soovinud eestlasi ning mõisteti neile 3-5 aastat vangistust. Suure terrori aastail 1937-1938 algas Venemaal massiline eestlaste mahalaskmine rahvustunnuse alusel. 28. juulil 1938 vahistati minu kodukülas Uus-Eesti peaaegu kõik mehed ja suurem osa neist hukati. Sellest hävitustoost olen kirjutanud raamatus „Häving“, mis ilmus Tallinnas kirjastuse Olion poolt 1990. aastal.

Minu perekonna saatust Venemaal

Meenutan oma perekonna saatust Venemaal. Isa vanem vend Jaan Tõnise p. Sabbo kaitses 1918. aastal oma

küla koos teiste külameestega punaste kasakate rünnaku eest. Ühel õhtul tuli korraks koju, sest abikaasa ootas last. Samal õhtul lasti tema pihta läbi akna ning ta sai surmavalt haavata.

Jaani õde Maria oli olnud rahvamajas näidendi proovis. Samal traagilisel õhtul proovist koju tulles haavati teda lasuga kopsu. Seda haava ta põdes hästi kaua. Kui Jaani naine toodi koju väikese vastsündinud pojaga, siis lapse isa Jaani enam ei olnud.

1938. aastal, kui kõik Uus-Eesti küla mehed vahistati, oli onu Tõnis Sabbo mägedes karjamaal. Ta töötas loomavelskrina ja tegi hommikuloomade kontrolli. Tulnud tagasi, sai ta Uus-Eesti küla inimestelt teada, et kõik mehed on arreteeritud ning miilitsad on nad ära viinud. Ta otsustas minna oma koju Banatovi küllasse, kuhu oli u 100 km. Kodu nägi, et abikaasa Liide on murelik. Küsis naiselt „Kas sa saad üksi lastega hakkama? Mehed on külast ära viidud.“ Kui naine imestas, et mis juttu sa räägid, siis Tõnis vastas naisele: „Ma võtsin mürki.“ Heitis siis pikali voodile ning mõne hetke pärast suri. Tõnise vennad August, Arnold ja minu isa Albert olid kõik arreteeritud tollel 28. juuli ööl ja Krasnodaris maha lastud sama aasta oktoobris. Süü puudumise tõttu nad rehabiliteeriti Hruštšovi sula ajal 1956. aastal. Oli olnud suur meeste pere ja neist jäi üksi elama poiste isa, vananimene Tõnis Jaani p. Sabbo. Sellised saatused olid kõigis eesti külates kommunistide Venemaal Stalini juhitud Suure terrori aastail 1937-1938.

Põhiseadusevastane otsus

Täna seni kehtiv Tartu rahuleping kindlustas meile sünnijärgse Eesti kodakondsuse. Me saime dokumendid kätte ja kehtiv kodakondsuse seadus ei näe ette Eesti kodakondsuse äravõtmist automaatselt tervelt inimrühmalt. Kuidas sai see võimalikuks, et Tartu Ülikooli ekspertgrupp eksitas 2018. aastal Riigikohtu liikmeid sedavõrd, et kohtuotsus oli meie suhtes ebaõiglane? Kas need ekspertrühma arvatud teadlased ei olnud 20 aasta jooksul osanus tutvuda nende ülimalt salastatud dokumentidega, mida mul õnnestus Moskva arhiivis avastada ja avaldada Eestis juba 1996. aastal?

Ma töötasin aastail 1989-2000 mitmetes Venemaa arhiivides alates Krasnodarist ja sain loa tutvuda kõige salajasema Poliitbüroo erikaustaga (vk „Особая папка Политбюро“) tänu inimesele, kes oli samasugune eesti juurtega venemaa-eestlane nagu minagi. See mees oli Vene Föderatsiooni peaarhivaar Rudolf Pihhoja Jekaterinburgist, kes 1991. aasta sügisel oli Tallinnas ja sõlmis Eesti ja Venemaa arhiivi-

ametite vahelise koostöölepingu. President Boris Jeltsin oli toonud R. Pihhoja Jekaterinburgist omal ajal Moskvasse kaasa.

1992. aastal võeti Venemaal maha salastatuse pitsat paljudelt varem salastatud arhiividokumentidelt. Ma veendusin ise selles Moskva arhiivides töötamise ajal. Moskva arhiivides leitud Poliitbüroo salajased protokollid Stalini ja teiste Poliitbüroo liikmete allkirjadega surmaotsustele ka oma endiste ja lähedaste võitluskaaslaste kohta andsid selge vastuse kommunistide kuritegeliku võimu mõistmiseks. Nendel polnud mingit kavatsust täita rahvusvahelist Tartu rahulepingut. Juba samal 1920. aasta lõpul koostati Venemaal esimesi Eesti riigi vastu suunatud plaane.

Ajakirjas JURIDICA nr 9/2020 on avaldatud K. Albi põhjalik analüüs teemal „Optantide järeltulijad kui sünnijärgsed Eesti kodanikud“. Tema isiklik arvamus, nagu tagasihoidlikult sõandab lisada ajakirja toimetuses, vastab täpselt Õiguskantsleri hinnangule Põhiseaduse kommenteeritud väljaandes aastast

2020. Õiguskantsler väidab õigesti, et nimetatud hinnang ei saa muuta Riigikohtu lahendit, kuid ei välista ka iga kannatanu õigust pöörduda kohtusse põhiseadusevastase kohtuotsuse vaidlustamiseks. Õiguskantsler lisab, et kohus võib anda kaebajale õiguse sünnijärgse kodakondsuse taastamiseks, kuid

“ Moskva arhiivides leitud Poliitbüroo salajased protokollid Stalini ja teiste Poliitbüroo liikmete allkirjadega surmaotsustele ka oma endiste ja lähedaste võitluskaaslaste kohta andsid selge vastuse kommunistide kuritegeliku võimu mõistmiseks.

— HILDA SABBO —

ei pruugi ka seda teha!? Ma ei pea sellist arvamust mõistlikuks, sest Põhiseadus peaks seisma kõrgemal iga Eesti kohtu otsusest. **K&E**

Kommentaari H. Sabbo loole Venemaa-eestlaste kodakondsusest

Selles loos annab autor masendava ülevaate genotsiidist eestlaste hävitamisest Venemaal. Oma hävitatud pere ja Põhja-Kaukaasia eesti külade hävitamise lugudele on lisatud arhiividokumentid. Need tõestavad eestlaste sünnijärgset kodakondsust Tartu Rahulepingu alusel. Need dokumendid on lisatud ka H. Sabbo viimases 2022. aastal ilmunud raamatus „Venemaa eestlased XX sajandil“. Kõik peaks olema selge, aga ei. 2018. aastal teevad Tartu Ülikooli ekspertgruppi liikmed väära hinnangu kodakondsuse küsimuses ja tulemuseks on Riigikohtu eksitamine

ja eitav otsus. Ebaõiglane kohtulahend kõigi Venemaa eestlaste suhtes, keda repressioonidega takistati Eestisse naasmisel.

Kolm Venemaa eestlast on teinud suurima ja ületamatu panuse selleks, et eesti rahvas saaks teada kommunistide genotsiidikuritegudest meie rahva hävitamisel 20. sajandil. Nad olid ja on sünnijärgsed Eesti kodanikud. Need kolm on Hilda Sabbo, Rudolf Pihhoja ja Vladimir Pool. Viimane neist oli ENSV KGB ühe juhina Gorbatšovi avalikustamise ajal ohvrite õigeks mõistmise komisjoni esimees Eestis. Tal oli võimalus

tutvuda kõige enam salastatud dokumentidega president K. Pätsi 15 aastat kestnud piinamistega vangistusest Venemaal. V. Pool avaldas need dokumendid. Nüüd peaks olema lõplikult selge, et meie esimene president oli murdumatu võitleja, kes jäi lõpuni ustavaks oma rahvale.

Märtrisurmaga lahkunud president peaks olema üks eesti rahva vabadusvõitluse sümbolitest.

Peep Varju,
ORURK-i komisjoni tegevesimees
aastail 1992-2004
juuni 2024

MINU 12 AASTAT SIBERIS

Väljavõte **Maria Koppermani** lapsepõlvemälestustest, küüditamisest ja Siberiaaastatest, kirja pandud Stockholmis 1972.

Algus detsembri numbris.

Võitlus õhu pärast

Mu tervis hakkas halvenema, jäin nõrgaks, pahemal õlal oli kasvaja, mis valu tegi. Palusin luba arsti juurde minnekuks. Arst pani mind haiglatoidule. Haiglatoit oli 400 gr. leiba päevas, supp ja mingi pudrutaoline söök, õhtuti natuke juurvilja või seened praetud kartulitega. Muidugi oli see toit juba midagi muud, kui hariliku vangi oma. Keeva vett anti kaks korda päevas, hommikul ja õhtul. Aga ega ma seda toitu ise süüa saanud – üks tuli ja maitses näpuga ja teine samuti – ja otsas oligi.

Tulid jõulud ja uus aasta 1943. Jõulud olid meil ka vanglas jõulud. Kui õhtupoolikul konvoid eemale koridori läksid, laulsime jõululaule. Kaks noort naist olid usu pärast vangistatud, nad olid vene baptistid Arhangeliskist, kes laulsid väga kenasti. Venelased laulsid oma kirikulaule, rumeenlased oma rahvushümni, millel oli meeldiv ja vaimustav motiiv. Kaua helisesid need helid minu kõrvus ja ma oskasin seda nendega ühes laulda. Meie ühiseks lauluks oli aga “Helisev kelluke.”

Saabus jaanuar 1943. Hommiku tõusis oma kohalt püsti Olga Jakovleva, ajalooõpetaja Sverdlovskist, tervitas meid kõiki südamlikult kõnega, soovides meile uut aastat, mida alustame vanglas, lõpetada vabaduses. Järgemööda õnnitles ta kõiki

kättpidi ja suudles meid, mis sündis kõik pisarate saatel – unustamata hetk minu elus.

Nii algas jaanuar ja nii ta ka lõppes, aga kindralile saadetud kirjale mulle vastust ei tulnud.

Olin täiesti lootuse kaotanud, näjastreiki ei suutnud ma alustada, selleks olin liiga nõrk, tuli oodata. Tervislikult läksin iga päevaga nõrgemaks, paise õlal kasvas ja küpses iga päevaga, tehes mulle suurt valu.

Ühel ööl veebruari alul ilmus siiski ülemus meie kongi, ja mitte üks, vaid saatjatega. Küsis: “Kes siin ruumis soovis minuga rääkida ja saatis mulle teate?” Tõusin ja vastasin: “Mina, eestlane,” nimi nii ja nii. “Mis soov teil oli?”

Vastasin: “Tahan teada, mis pärast olen mina ja minu seltsilised Turinskist siia vanglasse sattunud? Meie olime asumisele määratud ja olime teel sinna.”

“Mis teil siin viga on, et tahate asumisele minna?” Vastasin: “Minul isiklikult on vähe õhku, olen haige, söök on halb, oleme pool näljas. Nagu näete, oleme surutud üksteise ligi, ei saa vabalt liigutada.”

“Kui palju teid siin on?”

Vastasin: “78 inimest.”

“Homme päev saadan teile 10x78 inimest juurde ja peate ka rahul olema.”

Keerasin ülemusele selja ja küki-

tasin maha. Oli õudne vaikus. Olin kindel, et mind rebitakse mu istekohtalt ja virutatakse veel koledamasse kotha. Aga ei!

Ülemus hakkas pärast 3–4-minutilist vaikust kõnelema:

“Hea küll, ma saadan teid tänavale, seal on 40 kraadi külma. Teil ei ole kotha, kuhu minna, olete sunnitud tagasi tulema. Kas arvate, et mul teid tarvis on? Mul on teie ruumi, kus te praegu istute, tarvis – inimesed ootavad koridorides ja treppidel. Tuleb aeg – lähete ära. Kolhoos ei võta enne kevadet teid vastu, olete sunnitud niikaua siin vangis olema.”

Kannuste klirin ja klarin, uks lükati mürinaga kinni. Ja ma ütlesin valjusti: “Jumal tänatud, nüüd on vähemalt teada, mis pärast oleme sattunud vanglasse. Kolhoosil ei ole talvel tööjõudu tarvis.” Aga kevad paistis nii kaugel, nii kole kaugel olevat.

Järgmisel ööl pärast seda sündmust kutsus konvoi mind välja üteldes: “Sobiraissja s veštšami” – see tähendas, et lähen ja siia enam tagasi ei tule. Ehmatasin küll väga ära. Minuga ühes hüüti veel teine naine, venelanna, välja. Konvoi saatel tuli treppidest üles ja alla käia, olime vahest õues, vahest all keldris ja jälle vahast õhus, kuni maja ette seisma jäime, mis mulle näis tuttav. Ehamtusevärin käis läbi luust ja lihast: see oli maja, kuhu kord sisenesid surmamõistetud,

kui ma läbi sauna akna vaatasin. Ei mäleta enam, kuidas see sisseminek sündis, aga sees me olime.

Olin kui halvatud, keel oli mul suus kange. Mu kaaslasel ei olnud aimu, kus viibime. Ruum oli avar ja õhku palju, peale meie kedagi siin ei olnud. Põrandal oli midagi pehmet, põrandakatte moodi. Peale nende asemete, mis meil olid 78 inimesega ruumis, võis õige mugav olla siin istuda ja pikutada. Aga mul tilkus hirmuhigi mööda nägu alla, süda peksis, pea valutas ja paise pärast ei saanud ma pead pöörata. Tundsin, et parem on küll surra, kui niisuguses seisukorras elada.

Ühe päeva olime söömata, keeva vett aga saime. Teisel päeval anti keeva vett ja 300 grammi leiba, lõunaks veesuppi paari kartulilõiguga, mis oli keedetud koos koorega. Õhtul jälle keeva vett ja tükk leiba. Päeval viidi meid kümneks minutiks õhu kätte. Kolm päeva läksid nii ütelda elu ja surma vahel vaakudes. Neljandal päeval tegi konvoi klapi lahti ja hüüdis: “Kopperman, general sprossit – u Koppermana vozduhu hvatit?...”

Nüüd oli siis olukord selge: minu trotslik olek oli siiski ülemusele väiksel mõjunud ja muretses mulle õhurikka ruumi. Oline nende päevade jooksul ennast surmale nii ette valmistanud, et võõrastav tundus mõelda, et veel tuleb kannatada ja edasi elada. Ka olin nõrgaks jäänud, jalad ei tahtnud astuda, olin nagu kammitas, kannatasin unepuuduse all. Kõnelesin arstiga, kes ütles: “Olete pelagras, näljahaiguses,” kuid haiglasse veel ei võetud, sain aga haiglatoitu.

Nii elasin ja kannatasin oma paisega kuni 24. märtsini, siis ütles arst: “Tulete haiglasse ja lõikame teie paiset.” 24. märtsil oli operatsioon, palavik tõusis 40 kraadile, olin väga haige, aga seda ma tundsin, kui hea oli magada voodis. Öösel kuulsin, et koridoris nimetatakse mu nime ja korratakse seda mitu korda.

Oli 25. märts, hommikul tulid arstid minu voodi juurde, kuulatasid mu

FOTO: SHUTTERSTOCK

südant, kopsusid, ka jooksis mu kõht läbi, nii et tunnis viis – kuus korda pidin voodist tõusma.

“Tundsin, et parem on küll surra, kui niisuguses seisukorras elada.”

— MARIA KOPPERMAN —

Ei saanud arstide kõnest aru, olin päris uimane. Arstid, kes kõik olid vangid, lahkusid. Üks nendest, noor mees, tuli pärast mu voodi juurde tagasi ja ütles: “Olete väga haige, aga teid saadetakse täna vanglast ära, lähete asumisele. Teil tuleb kaasa minna, sest teie aktid ja paberid saadetakse ka teele. Kui teie siia jääte, siis ei tea keegi, kes teie olete ja kust teie olete. Mina soovitan teil kaasa minna, tulgu, mis tuleb.” Õde, kes oli ka vang, pidi mu paiset veel korraldama ja siduma ning ta andis mulle vatti ja marlit, silmas pisarad. Nii viidi mind siis teiste kaassõitjate juurde. Oli väga suur ruum, aga ka väga palju sõitjaid – naised lastega, kompsude ja kottidega. Õde muretses mulle ka mu laos oleva kohvri kohale, milles ei olnud mul enam palju midagi: paar kingi, paar pesu, üks lina, must kleit – see oli kõik mu varandus. Teised kohvid olid jäänud laagrisse,

need lubati järele saata, kui pidime kohale jõudma. Vooditekk ja padi jäid mehe kätte, kes aitas mu asju kanda. Kuulsin aga, et ta oli need konvoile maha müünud. Nii siis surmani haige ja purupaljas, väljusin vanglast, raha mul ei olnud.

Enne ärasõitu sai igaüks ühe leiva, mulle suruti ka leib sülle, öeldes: “Davai, kussai!” Olin küll rohkem surnud, kui elus. Väravate taga ootasid veoautod, neid oli palju, üle kahekümne küll. Mehed tulid ka ühes, näha oli palju kolhoosinimesi, nii mehi kui naisi. Mind visati kui pall autole ja siis sõitsime jaama. Olime vanglast vabanenud 25. märtsil 1943. aastal.

Teel Põškino-troitskisse

Veoad autod peatusid platvormi ees, kus seisis veduride vagunitega. Meid käsutati autolt maha ja vangid tormasid vagunitesse, et paremat kohta saada. Mina aga oma viletsa tervisega ei suutnud paigast liigutada oodates, et ehk keegi hea inimene aitab. Aga igaühel oli endaga niipalju tegemist, et aga oma kompsude ja pakkidega sisse saada.

Nii tuli siis konvoi ja küsis: “Mis sa, vanaeit, ootad, et sisse ei roni?” Ütlesin, et kõrge aste, ei suuda ise üles astuda, olen haige. Konvoi, suure kasvuga noormees, võttis mul turjast kinni, tõstis mu vagunisse ja lükkas mu otse WC ukse taha.

Nüüd nägin, et olen täiesti õigel kohal, kas ma ise oleksingi nii sobivat kohta endale osanud valida. Mul tuli õige tihti WC-d tarvitada ja kui raske oleks mul olnud kaugemalt käia, eriti kui rong liigub. Paisest jooksis mäda mööda selga alla, vastik tunne oli.

Teised eestlased olid kõrvalvagnis, olin sattunud tatarlaste ja rumeenlaste hulka. Siin oli üks ainus vene naine meie vanglakongist, keda tundsin, teised kõik olid võõrad. Olin oma südames tänulik konvoile, kes nii hästi oskas mulle koha välja valida. Kisa ja kära oli vali, kõik kõnelesid läbisegi. Mulle tundus, et ärevus oli nii suur nagu tulekahju puhul, lapsed karjusid, emad lubasid lapsi maha lüüa ja rongist välja vadata, kui nad vait ei jää. Kuid ükski ei vaikinud, kisa aina suurenes.

Rong tegi nõksu, siis veel ühe ja hakkasimegi tigusammul liikuma. Tundus, kui ränk oli tal vaesesel seda rahvamassi vedada.

Sõitsime Novosibirskist Tomski poole. Ei mäleta, kui kaua seda teed sõitsime, seisime ka mitu korda. Vahepeal vooris meie vagnisse palju inimesi teistest vagnitest, sest meie WC oli viie vagniga jaoks. Sai nii mõndagi kuulda, mis oli juhtunud – üks naine oli teel surnud, kari lapsi järele jäänud.

Meie vagnis juhtus ühel tatari kolhoosinaisal õnnetus – tal oli kolm last, tal oli lastele toiduks kaasa võetud kott herneid. Konvoid olid koti katki lõiganud, herved jooksid laiali, said varastatud ja ära tallatud. Naine oli ahastuses ja nuttis, lapsed olid näljased ja nõudsid ema käest süüa. Küll oli kole kuulata. Mul oli vanglast saadud leib tervelt järel. Ise ei suutnud ma omal jalal vagnini minna ja teiste läbi ei tihanud saata kartes, et ehk keegi tunnistab omaks. Hüüdsin ja andsin naisele käega märku, et tulgu ta minu juurde, aga ta ei teinud väljagi, hoidis pead kinni ja karjus. Võtsin kõik oma jõu kokku ja viskasin leiva kõikide imestuseks

naisele pähe. Kisa oli suur, aga nüüd ta suurenes veelgi, nii et konvoi tuli küsima, mis lahti.

Lastele anti leivatükid kätte ja nad jäid esialgu vait. Laste ema tuli mõne aja pärast küsima, kas mina olen see, kes leiva andis. Algas imelik tänamisviis, kole pobin ja ümisemine ning mu jalgade silitamine. Küll tõrjusin vastu, aga mulle tundus, et ta ei tahagi lõpetada.

“ Seal me siis olime, tohutu inimeste kari. Keegi ei teadnud ütelda, mis meist nüüd saab. Olime lindpriid...

— MARIA KOPPERMAN —

Küsisin teistelt, kes ta keelest aru said, mida ta kõneleb. Öeldi: “Õnnistab teid, et teil eluajal kunagi leivapuudust ei pea olema.” Pean uskuma, et tolle naise õnnistusel on mõju olnud.

Viimaks nägime Tomski jaama, kust sõitsime edasi ja viivu aja pärast pöördusime suurelt raudteelt pahemat kätt kõrvalraudteele.

Atšin oli jaama nimetus, kus rong peatus. Oli keskpäev. Käsitati rongilt maha. Seal me siis olime, tohutu inimeste kari. Keegi ei teadnud ütelda, mis meist nüüd saab. Olime lindpriid, mingeid tunnistusi meile kaasa ei antud, konvoid meiega enam tegemist ei teinud, võisime liikuma hakata, - aga kuhu poole?

Üks vene naine minu vagnist, haritlane, ütles mulle, et ta läheb miilitsasse ja küsib järele, kuidas on korraldus meie suhtes. Jäin tema asju valvama, istusin jaama juures ja imetlesin seda tohuvabohu ümber ringi, mis küll võib maailmas juhtuda ja missuguseid raskusi peavad inimesed üle elama. Väljasaadetute hulgas oli haruldasi tüüpe. Paari tunni pärast ilmus ka minu venelanna ja teatas, et ööseks tuleb minna

klubiruumi. Siis oli ta saanud suure mangumise peale ka kaks söögipiletit söögimajja. Läksime klubiruumi, rahvast puupüsti täis. Hakkasime ringi vaatama, kas leiame inimese, keda võiksime asjade juurde jätta, kui söögimajja läheme. Eestlased olid nagu ära pühitud.

Viimaks nägime Seremetat, eesti naist laagrist, kes meiega koos ka vangis oli. Tema jäi asjade juurde. Mu tervis oli siiski juba natuke parem, ei pruukinud enam hirmu tunda, et pean kuhugi kaduma. Suurte palvete peale sain hapukapsasupi asemel klaas teed, tükike liha ja kuivi leivakoorukesi, muud ei julgenud süüa, ja ei olnud ka muud saada.

Tagasi tulles klubisse leidsin eesti mehi, kes juba enamalt olid seal asumisel. Nad olid kuulda saanud, et ešelon oli saabunud.

Mind peetakse vargaks

Oli juba videvik, kui kaks eesti meest tulid mind otsima, et mind endi juurde viia. Ruumi olevat küll väga vähe, põrandal tulevat magada, aga ikkagi parem kui klubis külma käes. Olin pisarateni liigutatud ja tänulik nende hoolitsuse eest. Kahe vahel talutades viidi mind, sest pärast sööki hakkasid mul valud kõhus. Kaks eesti naist olid juba nende juures peavarju leidnud, üks oli Tallinnast ja teine Pärnust, minust nooremad. Oma suureks ehmatuses märkasid, et mu tulek neile ei meeldinud. Aga kui ma aru sain, et mehed sellest väljagi ei teinud, siis tegin ka mina nii, nagu ei märkaks ma midagi. Üks meestest ütles: “Noh, siin te olete seni, kuni korraldus tehakse.” Vastasin: “Kui ma teile sellega aga kuidagi raskuseks ei saa olema,” mispeale üks naistest vastas: “Jah, perenaine ütles küll, et see rahva juurdetulek ei meeldi talle põrmugi.” Üks mees ütles: “Noh, siis peab küll mõni noorem ja tervem inimene ööseks mujale magama minema, aga tema jääb siia.” Nii olin ma siis mittedoovitatav naistele, mis oli juba

üks väga halb asi. Olin tõsiselt haige ja hirm tuli peale öösise väljamineku pärast ja uks oli seesugune, mis tuli kirvega lahti lüüa ja trepp allaminekuks oli järsk ja libe. Ööseks oli küll pang pandud, aga ega mina ei tohtinud seda tarvitada ja mul tuli mitu korda öösel välja minna.

Magasime naised kolmekesi maas, meestele olid mingisugused lauad pandud. Perenaine oli voodiga ühes nurgas, ta oli vähihaige, ta ei tulnud voodist välja.

See oli mulle raske aeg, kannatasin väga füüsiliselt ja hingeliselt, nähes inimeste kadedust raskel katsumisajal, mil kõik peaksid üksteise vastu olema igas suhtes abiks ja toeks. Siin aga taheti mind igapidi ignoreerida. Mul oli valus ja mul oli häbi naissoo pärast.

Ei mäleta enam, mitu ööd ja päeva seal olin. Ühel päeval läksin oma mustavärvilist kombineed müüma, mis oli mul seljas. Läksin kuhugi sisse ja rääkisin, et vajan jahu, tahan süüa, leiba ei või süüa haige kõhu tõttu. Seal oli kaks noort naist, näitasin oma kaupa, see meeldis neile ja sain kotikese jahu, natuke tangu ja neli muna. Olin lõpmata õnnelik. Koju jõudes kuulen, et üks naistest on pesu pesnud ja pesu kuivama pannud, üks paar pükse ja tükk seepi on kadunud. Küll otsiti kõik läbi, aga pükse ei leitud. Nüüd olin ka mina oma jahudega pliidi ees ja palusin, et võiksin natuke kõrti keeta. Üks naistest küsis: “Aga kust jahu saite?” Vastasin, et müüsin oma kombinee ära. “Mis te räägite, teil pole kombineed olnud, ma tean väga hästi, mis teie kohvril on.” Vastasin, et see oli mul kogu aeg seljas, see oli õlgadega ja sellepärast kandsin seda särgi asemel. “Valetate, kas mu püksid pole kogemata juhtunud teie kätte?”

Kui oleks välk sisse löönud, ei oleks ma nii kohutavalt ära ehmatanud, kui neist minu aadressil öeldud sõnadest. Vaikisin, keerasin pliidiile ja naisele selja ja läksin arsti otsima, et haiglasse paigutamist nõuda.

Kohtasin küll arsti, aga haiglasse paigutamiseks ei olnud võimalust. Esiteks pidin kohal olema, kuni korraldus tuleb, kuhu meid saadetakse. Haigemaja kohapeal ei olnud, sees asus 15 kilomeetri kaugusel. Arst kirjutas mulle rohtu. Läksin apteeki küsima, mis rohi maksab – omal peab pudel olema. Seisin nõutult, mis teha? Korraga läks uks lahti ja sisse astus apteeker Urm Tallinnast. Ta oli ka pelagrahaige nagu mina, seisis hädavaevu jalul. Seletasin talle oma rasket olukorda, ei ole raha ega ka pudelit rohu tarvis. Ta küsis minult, kas mul pole juhuslikult üht kammi müüa, et just see müüja apteegis tahab kammi osta. Hakkasin oma käekotist kammi otsima ja leidsingi, aga mitte oma,

“Kannatasin väga füüsiliselt ja hingeliselt, nähes inimeste kadedust raskel katsumisajal, mil kõik peaksid üksteise vastu olema igas suhtes abiks ja toeks.”

— MARIA KOPPERMAN —

vaid Seremeta kammi. Ta oli oma kammi minu kotti pistnud, kui ta mu asjade juures valvas ja mina söömas käisin. Mina aga seda ei teadnud, ei olnud tal ka vist meelde tulnud seda mulle ütelda. Nii siis vaatasin kammi ja ei saanud aru, kuidas kamm minu kotti oli sattunud. Minu kamm oli aga kodus minu asemeriiete juures. Ütlesin: “Kahju, siin on küll kamm, aga see ei ole minu oma.” Urm ütles: “Müüge see rohu ja pudeli eest talle ja andke oma kamm Seremetale.” Mul oli väga ilus valge kamm. Mina aga kauplesin Urmiga niimoodi, et annan Seremeta kammi Urmile seniks, kuni oma kammi toon ja näitan. Urm aga maksab minu rohu ja pudeli nüüd välja, kamm jääb Urmile seni, kuni ta raha tagasi saab. Urm tegi ka nii, maksis mu rohu ja

pudeli välja, pistis Seremeta kammi oma tasku ja lubas ise mulle kammi ära tuua, et oma raha kätte saada. Olin talle väga tänulik, et niimoodi rohtu sain. Urm oli aga Seremeta kammi suurte kasudega kellelegi teisele ära müünud. Mina ei saanud oma haiguse pärast Seremeta juurde minna, sest tema öömaja oli minu omast tüki maad eemal. Tema aga ei saanud oma asjade pärast liikuda kartes, et asjad varastatakse ära. Nii ta istus ja valvas neid ning jäigi ka esialgu kammilugu selgitamata. Ühel päeval laskis Urm kellegi läbi mulle öelda, et ma ei ole talle rohu eest midagi võlgu, ta müünud kammi ära, saades kolmekordse hinna, ma andku oma kamm Seremetale ja kõik on korras. Nii ma ka tegin, ühel päeval ma peaaegu roomasin Seremeta juurde oma kammiga ja seletasin, mis segadust tema kamm mulle tegi, kuid ühtlasi ka väga head segadust, sest sain seeläbi rohtu. Andsin oma kammi ära ja jäin ise kammitta. Tema aga ütles mulle, et naine, kelle püksid läksid kaduma, oli mu kammilugu juba talle seletanud, aga oli hoopis ära kohkunud, kui oli kuulnud, et kamm oli isiklikult Seremeta käega minu kotti pandud – ja mitte varastatud. Mina aga tulin poolroomates oma öömajale, ootasin seni, kuni mehed õhtul koju tulid ja palusin neid mind ära viia ükskõik kuhu. Ütlesin kindla sõnaga: “Siia mina enam ei jää!” Üks nendest oli väga kohkunud ja ei saanud aru, milles asi seisab. Teine paistis teadlik olevat ja ta ütles: “Imestan, et suutsite niikaua kannatada.”

Mõlemad tulid mind viima kohapealsesse öömajja. Paar ööd olin seal, siis tuli äraminek Põskino–Troitski keskusse. Viimasel ööle enne äraminekut Atšinist varastati mu kohvril mu must kleit ja lina ära, järele jäi vaid paar kingi ja paar pesu.

Surijaid ja haigeid olid kõik nurgad täis. Ka surid Atšinis Urm ja Bertelov – soome paberi esindaja Tallinnas, ja palju teisi.

Eesti külla

Saabusime Põškino–Troitskisse. Küll oli siia igat värvi rahvast kogutud asumisele saatmiseks, küll tõmmusid ja punakaid ja valgeid. Oli rohkesti punaste põskedega kolhoosnikuid, kulakuid viljakottide ja igasuguse kraamiga. Armeenlasi kaunite vaipade ja sulgkottidega, oli väga ilusaid naisi lastega. Suur sissesõiduhoov oli rahvast tungil täis, keset ruumi oli suur pliit – keeduvõimalus ja rahvas tungles selle ümber, keedeti ja küpsetati. Minul midagi süüa ei olnud, leiba enam ei antud, olime oma leival. Oli hea, kui kellelgi oli veel midagi söögi vastu vahetada, kellel ei olnud, need nälgisid. Olime kolm päeva seal olnud, oodati kolhoosidest regesid, aga veel ei tulnud äraviijaid.

Minu juurde tuli sissesõiduhoovi juhataja küsides: “Ütelge, mis teie mõtlete, et te ei keeda, ei söö ega liigu paigast, mis rahvusest olete?” Vastasin küsimusele ja siis ta ütles: “Peate katsuma siit kiiresti minna eesti külasse, siis olete näljasurmast pääsenud. Hakkan siin paari päeva pärast remonti tegema ja siis jääte lageda taeva alla.”

Ta kutsus mind oma kööki, kus ta keetis parajasti kartuliputru ja valas kartulivee kaussi. Palusin, kas võiksin seda vett juua. Lubas ja ma ei tea oma elus maitsvamat jooki või puljongi joonud olevat kui seda vett. Tundsin, kuidas sisemus sai eliksiiri. Peale joogi sain veel kartuliputru.

Küll olin ma tänulik sellele inimesele, kes oli ka ise palju kannatanud. Ta oli Leningradi blokaadi läbi teinud, sealt nälja käest põgenedes tulnud Põškino–Troitskisse, kaotanud aga oma abikaasa ja lapsed.

Ta soovitas mulle kohe hakata minema eesti külla, aga et ma üksi ei võinud minna, siis lubas ta mulle otsida kaaslast. Ta leidis kaks eesti naist – ühe taluperenaise Kohtla-Järvelt eesnimelga Linda, perekonnanime olen unustanud, teise halva kuulsusega naise Narvast, kelle nime olen ka unustanud. Eesti Lilienhofi

külla oli 65 versta. Hea inimene tegi mulle kepi, õige pika, kingad müüsin ära, jalas olid mul ühe mehe poolt laagris kingitud vildid. Kingade eest sain pange kartuleid ja pange kapsaid. Ühel mu saatjal oli mu pang kapsastega, teisel pang kartulitega ja mu kohver käe otsas. Teekond oli mu saatjatele seletatud ja meie asusime teele.

Maria muldonn talvel, Krasnojarski krai, Nazarovi rajoos, Siber.

FOTO: ERAKOGU

et keegi näeb, arvab, et on vargad.

Oli külm, aprilli esimestel päevadel –30 kraadi. Oli siiski kohti, kus meid esikutes lasti istuda. Mul oli kasukas, ma ei saanud nuriseda, selle kasuka tõttu võeti meid ka kergemini öömajale, aga mu kaaslastel olid viletsalt riides. Taluperenaine jututas, et ta oli koduõues sigu söötnud, kui ta juurde oli tulnud miilits öeldes, et tulgu ta miilitsasse. Selle asemel viidi ta aga vagunisse ja saadeti Siberisse.

Päeva ajal palusime tee ääres asetsevates majades keeduvõimalust, mida ka mõnes kohas lahkesti lubati. Kartul ja kapsas oli meil omast käest, aga oma haige kõhuga ei tohtinud ma ju midagi süüa. Palusin siis keedetud vett ja sõin kuivatatud leiba, mida sissesõiduhoovi juhataja mulle oli kaasa andnud.

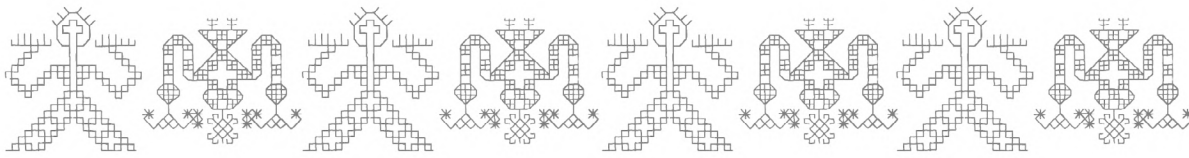
Ühel pärastlõunal 6. aprillil lähenesime oma sihtkohale – läksime ühest külast läbi, kus pool küla oli eestlasi ja teine pool venelasi. Küla nimetasid eesltased Medotaatik, venelased aga Medjadjaks. Elanikud olid peamiselt mesinikud. Selles külas puhkasime pool tundi ja kiirustasime siis Lillenkohvi (nii nimetasid eestlased Lilienhofi küla, missugust nime ma ka siin kasutan) poole, mis oli veel umbes kahe tunni teekonna kaugusel. Oli veel valge, kui küla väravatest läbi läksime. **K&E järgneb**

**“Kust te tulete, kes olete?”
Ütled – tuleme vanglast, läheme
asumisele – klõmm! uks kinni ja ole
külmaga kuskil kuuri all, hirm, et
keegi näeb, arvab, et on vargad.**

— MARIA KOPPERMAN —

Olin väga nõrk ega suutnud saatjatega sammu pidada. Olin nii haige, et ootas inimest iga päev surma. Aga nii kui mu saatjad ülesid: ma sureksin küll, aga mul ei ole aega, tuleb kõndida.

Öömaja oli raske saada, teeäärset elanikud olid väga kartlikud, ei julgenud isikutunnistuse võõraid öömajale võtta. “Kust te tulete, kes olete?” Ütled – tuleme vanglast, läheme asumisele – klõmm! uks kinni ja ole külmaga kuskil kuuri all, hirm,

VADJA VANARAHVA ILMAKALENDER

Kalender on muutunud meile igapäevaseks abimeheks küll elu ja tegevuste planeerimisel, küll möödunud sündmuste meenutamisel. Entsüklopeediast saame teada, et sõna kalender pärineb ladina keelest, kus *calendarium* tähendab arve- või võlaraamatut.

JAAN JÕGI, geograaf

Meile tavaliseks saanud ajaarvamise viis pärineb antiiksest Roomast. Roomlaste toorkordne kalender oli välja kujunenud kuukalendrist, mille halvaks küljeks oli järjest suurenev vahe kalendris toodud ja tegelikke aastaegade vahel.

Probleemi lahendamisse sekus kuulus **Julius Caesar**, kes kutsus kalendrireformi ettevalmistama Aleksandria astronoomi **Sosigenes**´e. Tema ettepanekul kehtestas J.Caesar päikesekalendri, kus aasta pikkuseks võeti 365,25 ööpäeva. Seegi ei ole päris täpne, sest päikeseaasta pikkus on keskmiselt 365 ööpäeva, 5 tundi, 48 minutit ja 46 sekundit. Aasta jagunes 12 kuuks pikkusega 30 või 31 ööpäeva v.a. veebruar. Kuud jagunesid 7 ööpäeva pikkusteks nädalateks. Igas kalendriaastas täisarvu ööpäevade tagamiseks tuli veebruarile lisada igal neljandal aastal üks lisapäev ja see aasta kestis 366 ööpäeva. See kalender on meile tuntud kui **Juulius** ehk **vana kalender**.

Pärast Julius Caesari surma hakati ekslikult lisapäevi arvestama igal kolmandal aastal, mis tekitas kalendris vea. Juulius kalendris oli päikeseaasta veidi pikem kalendriaastast, mistõttu algas uus aasta iga kord hilinemisega ja kalendris toodud aastaajad nihusid võrreldes tegelikkusega. XVI sajandi alguseks oli see vahe veninud juba kümne päeva pikkuseks.

Küsimus jõudis Rooma paavstini ning 1582.aasta 24. veebruaril kehtestas paavst **Gregorius XIII** uue, täpsustatud kalendripidamise süsteemi. Kalendri vastavusse viimiseks tegelikkuses toimuvaga lisati astronoom **C.Claviuse** ettepanekul vanale kalendri igale tuhande aasta kohta 8 ööpäeva. See tehe kaotas selleks ajaks kogunenud kümnepäevase vahe kalendri ja päikeseaasta vahel.

Kalendri reformeerimise käigus täpsustati ka liigaastate reeglit. Ühepäevane vahe koguneb alles 3280 aasta jooksul. Nii loodud aja arveldamise viisi nimetatakse paavsti julge ettevõtmise auks **Gregoorius** ehk **uueks kalendriks**.

Kes varem, kes hiljem võtsid vana Euroopa suured riigid kalendriuuenduse omaks ja hakkasid elama uue kalendri järgi. Suurks erandiks oli Vene tsaaririik. Venemaa tsaar ei tunnistanud oma riigis uut kalendrit ning kõik suure impeeriumi poolt allutatud rahvad, riigiasutused, koolid, ilmajaamad jms. pidid elama ja tegutsema vana kalendri järgi. Nii meie esivanemad kui ka vadjalased tähistasid oma põliseid tähtpäevi vana kalendri alusel.

Üleminek uuele ajaarvamisele toimus alles tsaari kukutamise järel, juba bolševistliku riigi poolt 1918.aastal. Eestiski toimus siis uue kalendri kasutusse võtmine. Kalendrireformi käigus loeti 1918.a. 1. veebruar 14. veebruariks..

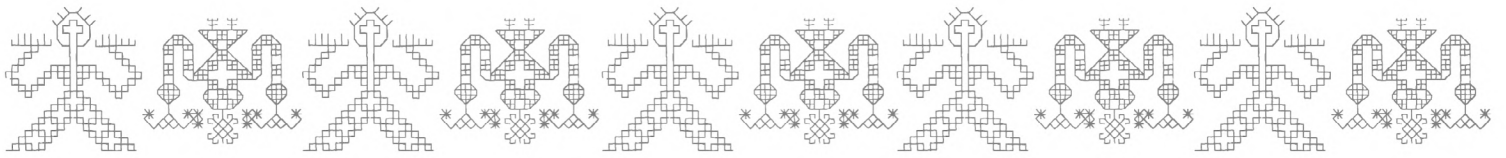
Tähtpäevakalendrid

Lisaks ajaarvestamisele märkisid erinevad riigid kalendris ära riiklikud tähtpäevad, valitsejate sünni-, kroonimis- ja surmadaatumid ning ka rahva poolt peetavaid tähtpäevi. Kasutusele on võetud erilisi kalendreid, üheks selliseks on laia levikuga katoliiklaste, õigeusklike ja protestantide kirikukalendrid.

Endale on truuks jäänud Moskva patriarhaadi õigeusu kirik (mis haldab vadjalaste usuelu ja tegutseb ka meil Eestis), mis kasutab oma ajaarvamises vana kalendrit seniajani.

Head vastukaja on leidnud põllumeestele ja aednikele mõeldud kalendrid. Üllatavalt laialdaselt leviavad rahva seas mitmesugused astroloogilised kalendrid. Kalendritesse on kirjutatud oma töötulemused looduse rütmikat uurivad teadlased.

Tänapäeva kalendrites on tihti peale esitatud riigipühade, aastapäevade jms. kõrval ka muistseid rahvalikke tähtpäevi. Lähemal vaatlemisel selgub, et enamus neist tähtpäevadest on esitatud vana kalendri järgi. Kuid mõningad neist, näiteks astronoomilised kevadene, suvine, sügisene ja talvine pööripäev, aastavahetus ja veel mõned tähtpäevad on esitatud uue kalendri alusel. Astronoomiliste aastaegade

algust määravate pööripäevade tähenduse kohta kirjutab Mall Hiimäe: „Rahvakalendris ei ole pööripäevad kuigi tähtsad, ent iga pööripäeva järel on uue ajajärgu algust märkiv rikkaliku traditsiooniga tähtpäev.“ Seda kinnitab ka Hiimäe (1999) koostatud Eestis kogutud ilmavanasõnade alusel koostatud „Vanarahva ilmakalender 2000“. Rahvalike ilmatarkuste kasutamisel tuleb arvestada, et enamik tähelepanekuid on kogunenud enne 1918.a.

“ Iga pööripäeva järel on uue ajajärgu algust märkiv rikkaliku traditsiooniga tähtpäev.

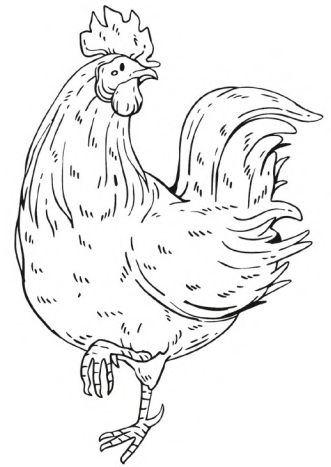
— MALL HIIMÄE —

Pärast kalendrireformi tekkis rahvapäraste ilmatarkuste kehtivuse aja pea kaheksa-aadne vahe tegelikkusega. Tekkib süstemaatiline viga, mida saab ja peab arvestama. Jaak Jaaguse (2001) kliimakalendrist järeldub, et meie regiooni muutlikus ilmastikus esinevad sempoonsed ilmapuudused toimivad kindlas järjekorras. Uue ja vana kalendri segakasutamine, mida näeme sageli tänastes kalendrites, lööb selle järjestuse segamini ja ja vanarahva sajandite jooksul kokku loksunud ilmatarkuste süsteemis tekitab kaos. Muidugi on eestlased ja vadjalased elanud uue kalendri järgi juba üle sajandi, mis peaks olema piisav uute ilmatarkuste kogumiseks või endiste tähelepanekite täpsustamiseks.

Mõned märkused allpool esitatud vadja vanarahva ilmakalendri kohta. Vadjalaste tähtpäevad on esitatud nii juulise kalendrit (vana kalendri järgi – vkj.) kui ka reformeeritud uue gregooriuse kalendrit (ukj.) järgi. Vanad vadja tähtpäevad pärinevad Paul Ariste 1969.a. ilmunud raamatust „Vadja rahvakalender“. Tähtpäevade ja rahvapühade järgi on grupeeritud vadjalaste ilmatarkused,

mis pärinevad põhiliselt kolmest allikast: 1. Paul Ariste(1969) „Vadja rahvakalender“, 2. Vaina Mälk (1976) „Vadja vanasõnad“, 3. VOT „Vadja keele sõnaraamatu“ veebiversioon, 4. Paul Ariste käsikirjaline kogu „Vadja etnoloogia“ (VE), kust tegin 1969.a. professori juhendamisel väljakirjutsi. Lisaks veel mõned ilmatarkused, mis on kirjapandud Tõnu Seilenthali käega, kellega 1968 ja 1969.a. küsitlesime vadjalasi (J.J.&T.S.). Allpool toodud ilmakalendrisse on valitud vadjalaste üldistele ilmatarkustele lisaks oodatavaid ilmapuudusi, hoiatusi halba ilma toovate perioodide eest ja ka juhiseid aasta-ajale kohase riituse jms. kohta. Talurahvana on vadjalastelt kirjapandud rida agrometeoroloogilisi tarkusi, mis seostuvad oodatava saagi ennustamisega, põllutööde tegemise jms. Vadjalaste ilmatarkuste lugemisel aitab kaasa nende seotus rahva ajalooaga. „Vadjalaste kalendriliste tähtpäevadega seotud uskumused, tavad ja kombad on sageli seotud kiriklike toimingutega. See tõik ei kõnele siiski asjaolust, nagu oleksid vadjalaste asjaomased üritused lähtunud kirikuusust“ kirjutab Paul Ariste(1969, lk.6). Veel samas „Vadjalane elas nagu kaksikelu sel ajal, kui vadja rahvas hakkas liituma vene rahvaga. Ühelt poolt oldi kinni vanades traditsioonides. Teiselt poolt võeti omaks vene rahva pärimusi.“

Allpool toodud ilmakalendrist leiame kokku 59 tähtpäeva. Lisatud on mõned astronoomilised tähtpäevad, nagu suvine- ja talvine pööripäev. Ka polnud rahvakalendris eraldi tähtpäevana toodud vana-aasta õhtut. Rahvapäraseid ilmatarkusi leidub neist 28 püha kohta. Kokku leiame vadjalaste ilmakalendrist kokku 89 mitmesugust ilmatarkust. Võrdluseks võib tuua, et eestlaste „Vanarahva ilmakalendris 2000“ on vaadeldud 64 tähtpäeva 298 ilmatarkusega. Loodetavalt leidub täiendavaid ilmatarkusi Vadjamaal toimunud keeleretkedel kogutud arhiivimaterjalides.

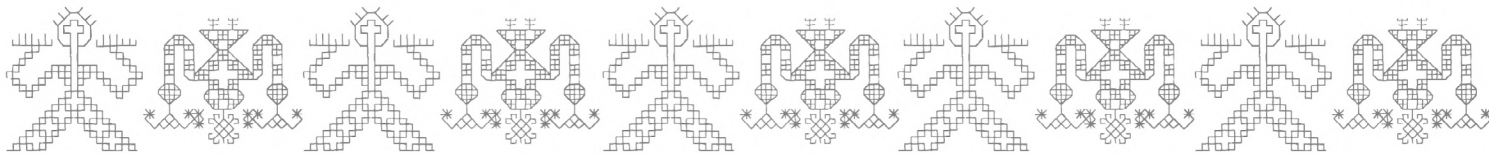
JUUNI juni

1. Suvine pööripäev = pörüpäivä, püörüpäivä

8. juuni (ukj. 21. juuni). Sel päeval on päike kõrgeimas asendis taevavõlvil. On aasta kõige pikem päev ja pimedat ööaega peaaegu pole. Edaspidi hakkab päev-päevalt valge aeg pikkamisi lühenema kuni sügise võrdpäevasuseni. Algab astronoomiline sügis; looduse küpsenemise ja saagikoristuse aeg. Suvine pööripäev puudub vadja rahvakalendrist. emaga seotud ilmatarkusi ei ole vadjalastelt kirja pandud, nad on jaotunud pööripäeva ligidastele tähtpäevadele.

2. Jaanilaupäev = ogru – päivä

23. juuni (ukj. 6.juuli). Päev enne jaanipäeva oli jaanipäeva laupäev. Sel päeval tegid noorikud peenraid ja istutasid aedvilja. Aedvilja kasvama hakkamise järgi ennustati, milline elu saab olema mehel olles. Agrafeena ehk vadja *Ogru* nimelised naised ei tenud sel päeval tööd ega käinud saunas (Ariste,1969). Agrometeoroloogilist on huvitav, et sel päeval asusid naised peenraid tegema ja meilegi tavapäraseid aedvilju istutama. Tänase päeva aedniku pilgu läbi tundub see olevat küllalt hiline aeg. Kas olid tolleaegsed aedviljade

sordid hästi soojalembelised või ta-
heti kardeti kevadist põuda? Või oli
tegemist juurdunud traditsiooniga?
I Maailmasõja eel väjaantud juurvil-
jakasvatataja käsiraamat (Tonkman,
1914) kinnitab tollaegset kommet,
et jaanipäeva paiku tehti peenra-
maad ja propageerib juurviljade
varasemat istutamist.

1. *Ogru päivä lapiD võtötti i pientäri
tehti i panti senelie kazvama kõikkõa,
kapussa, fjolla, i kõikkõa. Nuorõd
naiõt kummad vas mehlie mennüD,
tetšiväD. Kui nõizõb üvi kazvamasõõ,
siz lieb mehieka üvä elo. Tämä ku leb
õli iezä kupolua. Jeka naizell õli õma
õsa. Välisie õli panta vitsa ragad.*
Agraafenapäev, (siis) võeti labidad
ja tehti peenraid ja pandi kasvama
kõike, kapsast, peeti ja kõike. Noo-
red naised, kes alles (olid) mehele
läinud, tegid. Kui hakkab hästi kas-
vama, siis on mehega hea elu. See
oli nagu enne jaanipäeva. Igal naisel
oli oma osa. Vahele oli pandud vit-
saraod. VE I 19(40) < Lempola, Solo Kuzmina,
1942 Ariste, 1969, lk. 80, nr. 1).

2. *Ogru päivän tehti pentäräD.*
Agrofeenapäeval tehti peenraid. VE
VII 107(1) < Mati, 1961, keelejuhi nimi puudub
(Ariste, 1969, lk. 80, nr. 2).

3. Jaanipäev = *kupol`o*

Peeti 24. juunil (ukj. 7. juuli). See oli
kogu vadjalaste alal peetav suur
püha. Vadjakeelsed nimetused –
kupol'a, kupel'a, jani, jovana – pärine-
vad nii venelastelt kui ka eestlastelt.
Vadjalaste jaanipäevakombestik oli
rikkalik; köeti saun, õhtul süüdati
lõkked. Jaanipeoks pruuliti õlut.
Õhtul lendasid kratid ja võis kohata
nõidu. Rahvas ennustas, mida toob
tulevik jne. Kombestik on säili-
nud mitmeid agrometeoroloogilise
loomuga tegevusi ja ka ilmatarkusi.
Ilmast sõltus pärast jaani heinale
minek, samuti ka umbes samal ajal
toimud sõnnikuvedu. Valmistati ette
peenramaad kapsakasvatuseks jne.
(Ariste, 1969). Vadjalased teadsid
jaanipäevase vihmasabina olulisust
hea saagi saamiseks.

1. *Kõlmattõmal kupolua menti einä
lõmä.* - Kaks päeva pärast jaanipäe-
va (=kolmandal jaanipäeval) mindi
heina niitma (26. juunil). VE I 126(30)
< Kattila, Suur-Õtsa, Marija Nikolajeva, 1942
(Ariste, 1969, lk. 87, nr. 6).

2. *Vallo veto õli ain ümpär kupolua.* –
Sõnnikuvedu oli aina jaanipäeva pai-
ku. VE I 179(23) < Mati. Keelejuhi nimi puudub
(Ariste, 1969, lk. 87, nr. 7).

3. *Muiš tšüliš tšäüti kapustarolaile
kuppai tetšemáz ehsalais. Mätäs tšä-
netti. Rohho pol panti pääle. Sis panti
kuvoD õhsalais pääle. Sis panti vel
mättäD. Siz robjot panti põlõma. Kõs
pelivat sis kõtšitti mättäD. Siz äesätti
i valo toti. I tšünnetti. Litši kupolua
õli. Kupolos ain istutatti kapuusaD.
Naizet kõik tetšiväD. Kuppai ko tehti,
siz nettsáz gulatti. Vina veti mettsä,
i zakuska. Naizõd gulattivaD. Mehhi
bõllu. Naized evät tahtonnu.*

Teistes (muudes) külades käidi
kapsaaedades oksadest kubusid
tegemas. Mätas pöörati (käänati)
ümbär. Rohupool pandi peale. Siis
pandi oksadest kood peale. Siis pan-
di veel mättaid. Siis pandi kütisehun-
nikud põlema. Kui olid põlenud, siis
koogiti mättad (laiali). Siis äestati
ja toodi sõnnik. Ja künti. Jaanipäeva
paiku oli. Jaanipäevaks aina istutati
kapsad (maha). Naised tegid kõik
(tööd). Kui tehti kubusid, siis metsas
pidutseti. Viina viidi metsa ja suupis-
tet. Naised pidutsesid. Mehi polnud.
Naised ei tahtnud. VE I 217(4) < Korovaisi <
Kõrvõttula, Maarja Grigorik, 1942 (Ariste, 1969,
lk. 89/90, nr. 19).

4. *Kupolõ vihmat kultõzõD.* – Jaani-
vihmad on kuldseid. < Mati, Maarja
Boranova (Mälk, 1976, lk. 146, nr. 219).

5. *A kupela tõi kultõizõ vihma.* – Aga
jaanipäev tõi kuldse vihma. < Rajo,
Anu (Anna) Hvatova (Mälk, 1976, lk. 146, nr. 219).

4. Seitsmemagajapäev = samsona päivä

Peeti 27. juunil (ukj. 10. juuli). Seits-
memagaja päev, vadjalaste *samsona
päivä* ehk *samsonipäivä* oli kirikuka-
lendri püha, mis põhineb kristlikul
idamaise päritoluga laialt levinud

müüdil. Nimetus pärineb vene kee-
lest. Vadjalaste seas oli laialt levinud
uskumus, et kui seitsmemagaja-
päeval sajab, siis valab vihma mitu
nädalat järjest (Ariste, 1969).

1. *Samsonipäivän ko on vihma, siz on
nellätsümmettä päivää vihma.*

Kui sampsoni päeval (seitsmemaga-
japäeval) on vihma, siis on neliküm-
mend päeva vihma. VE II 82(30) < Mati,
Marja Boranova, 1959 (Ariste, 1969, lk. 95, nr. 1).

2. *Ellä jovana on meil päivä sams-
ona päivä. Jesli samsona päivällä on
vihma, siz lep seitse näтелиä vihma
tänavõn tõzõ õli samsona päivällä
vihma. Alku – einakan aina vihmad
õlivad.* – Enne(?) jaanipäeva on meil
sampsnipäev. Kui sampsnipäeval
on vihm, siis tuleb seitse nädalat
vihma. Tänavu oli ka sampsnipäe-
val vihm. Heinaaja algul olid alati
vihmad. VE I 245(57) < Itsäpäivä, Aleksandr
Andrejev, 1942. NB! Jutustaja eksitus, millele P.
Ariste (1969, lk. 95, nr. 3) on tähelepanu juhtinud.

3. *Jesli on vihma samsonan, siz lep
kus näтелиä vihmaa.* – Kui sampso-
nipäeval (Seitsmemagajapäeval)
on vihma, siis tuleb vihma kuus
nädalat. VE IX 25(15) < Mati, Olga Ivanova,
1964 (Ariste, 1969, lk. 95, nr. 2).

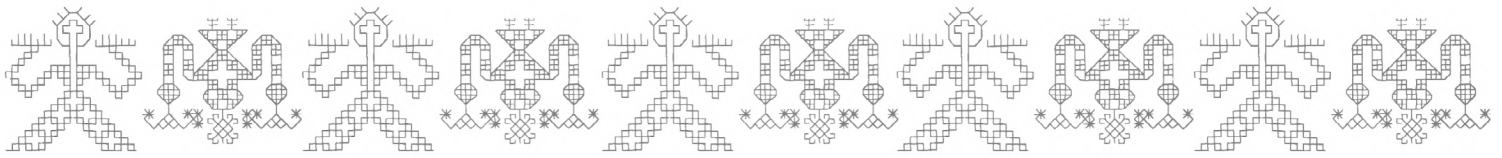
5. Peetripäev = *pädrä*

Oli 29. juunil (ukj. 12. juuli). Vad-
jakeelsed nimevormid olid *pädrä,
pädrä-päivä, pedro, pedro-päivä*.
Vadjalased pidasid sel päeval kir-
meseid, igas talus pruuliti õlut ning
käidi kirikus, kuid samas usuti nõidu
halba tegemas. Naised käisid metsas
kogumas neid taimi, millest sai teha
kollast värvi. Pärast peetripäeva asu-
ti heinateole (Ariste, 1969, lk. 99–99),
mis iseloomustab selle perioodi ag-
rometeoroloogilistest tingimustest.
Peetripäevani kestis maarjapäeval
tuule kohta tehtud ennustus.

1. *Maarjapäiväl kummas polta tulõB,
net tulõd õllä pädrässa.*

Kummalt poolt on maarjapäeval tuul,
need tuuled on peetripäevani. < Liitsülä,
Nadoza Leontjeva (Mälk, 1976, lk. 166, nr. 287).

2. *Perrä pädrä menti lümä. Arvõd
jagõtti. Jeka taloz õli õma õpõn. /./*

Sis jekkahin, joka ainago oma arpa lei. Mõnt votta õli sama sarka. Mõnõ vuvvõ peräs jagõtti taz.

Pärast peetripäeva mindi heina niitma. Jagati tükid. Igas talus oli hobune, /.../ Siis igaüks, iga ainumane niitis oma liisutükki. Mitu aastat oli sama sarg. Mitme aasta järel jagati taas. VE III 99(18) < Luuditsa, Ogru Nestorova, 1960 (Ariste, 1969, lk.97/98, nr.9).

ja söömaajaks koguti linnased ja toiduained osavõtjatelt. Kui käidi koos pidutsemas, seal veeretasiid mehed ka mune, nagu lihavõttes ja suvistes. Vadjalaste eeliapēos leidub vanu vakusepeo sugemeid, millele on lisandanud vene traditsioone (Ariste, 1969, lk. 105). Eeliapēev oli vadjalastel tõeline kliimapidu, sest see oli suve ärasaatmise pidu. Suvised talutööd olid lõpetatud ja ees ootas saagikoristus. Hein pidi olema tehtud, sest pärast eeliapēeva enam ei kuivatanud hästi. Juba võis käia metsas valminud marju korjamas. Üldiselt oli teada, et eeliapēev toob kaasa edasise ilmade jahenemise.

1. *Iliä piru. Se õli ni. Iliä päivässi tüt-tärivot kopittivad ühtie taluosõõ kana munõi, võita, liha, a pojot tšihuttivad õlutta da vina tõivad vai õssivaD. Sis pietti iliä päiväl pirua, satõtti suvõä. Se õli vimin suvõõ päivä.*

Eeliapidu. See oli nii. Eeliapēevaks kogusid tüdrukud ühte talusse kannamune, võid, liha, aga poisid pruulisid õlut ja viina tõid või ostsid. Siis peeti eeliapēeval pidu, saadeti suve. See oli viimane suve (täht)päev.

VE V 104(259) < Pummala, Kigoria Kuzmin, 1932 (Ariste, 1969, lk.107, nr.3).

2. *Enne jutõlti: iliä tuõb da viliä tuõb. Enne õteldi: eeliapēev tuli ja vilu tuli.* VE XII 32(14) > Luuditsa, Ivo (Ivan) Leontjev, 1968.

3. *Iliä tuõb i viliät tuli.* Eeliapēev tuleb ja vilud tulevad. VE XI 178(5) < Luuditsa, Oleksi Onufriet, 1967.

4. *Iliä tullõ, i viliä tullõ. I tullõt pimmi-äd õõd.* Eeliapēev tuleb ja vilu tuleb. Ja tulevad pimedad õõd. VE XI 135(9) < Luuditsa, Jelena Pimenova Viistinä, 1967.

5. *Tuli iliä i tuli viliä.* Tuli eeliapēev ja tuli vilu. VE II 82(31) < Mati, Marja Boranova, 1959 (Ariste, 1969, lk. 108, nr. 6)

6. *Jutelti, ku tueb iliä, ni tueb viliä.* Öeldi, kui tuleb eeliapēev, siis tuleb vilu. < Jõgõperä, Netu Lukina (Mälk, 1976, lk. 97, nr. 74).

7. *Ku tueb iliä, sis perrä iliä tueb viliä.* Kui tuleb eeliapēev, siis pärast eeliapēeva tuleb vilu. < Liivtsülä, Ivo Leontjev (Mälk, 1976, lk.97, nr.74).

8. *Ku tueb iliä, sis tueb viliä.* Tuleb eeliapēev, siis hakkavad tulema vilud.

< Liivtsülä, Vassili Savin (Mälk, 1976, lk. 97, nr 74).

9. *Perrä iliät tulla ilmad viliäD.* Pärast eeliapēeva muutuvad ilmad viluks. < Liivtsülä, Nadoza Leontjeva (Mälk, 1976, lk.97, nr. 74).

10. *Meccä-marjad jõutuvad iliässi.* Metsamarjad valmivad eeliapēevaks. VE IX 5(12) < Mati, Marija Boranova, 1959 (Ariste, 1969, lk. 108, nr. 7).

11. *Iliässak kuivattab eina. A perä iliätä piäb arro päälä kuivattaG.* Eeliapēevani kuivatab heina, aga pärast eeliapēeva peab reha peal kuivatama. VE I 234(15) < Iitsäpäivä, Aleksandr Andrejev, 1942 (Ariste, 1969, lk. 109, nr. 10).

AUGUST augusti

1. Paaspäev = spassa

Tähistati 1. augustil (ukj. 14. august). Vadja keeles kasutati nimevorme: *spässa, spässa-päivä, spas-makavei, makovei, pasto* jms. (Ariste, 1969). Paaspäeval püüti ennustada sügisvihmu, jälgiti lindude lahkumiset ja ööpimeduse pikenemisest. Tehti algust sügisese taliviljade külviga.

1. *Makafein kui sab vihma, si seice nätelä sab vihma.* Kui paaspäeval sajab vihma, siis sajab seitse nädalat vihma. VE X 105(35) < Liivtsülä, Konstantin (Kostja) Leontjev, 1966.

2. *Spastõn mennää parrat pääzgod, viznän mennää vimized.* - Paaspäeval lähevad parimad esimesed pääsukesed, viisnapäeval lähevad viimased. VE XII 105(1) < Liivtsülä, Konstantin (Kostja) Leontjev, 1968.

3. *Passan mennää linnut suoji lõ maillõ, esimezed, a vižennän mennää viimised linnut, pääskolaizõD.*

Kürikapäev = kirikki

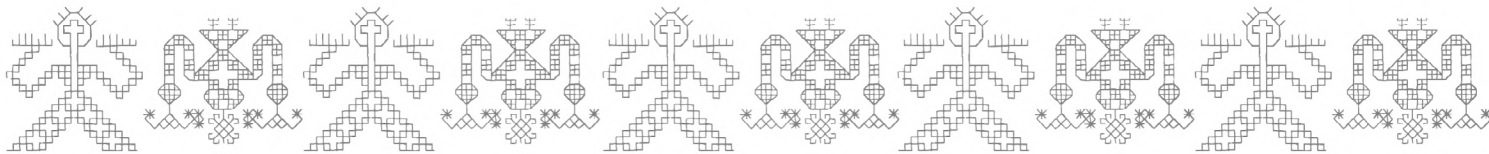
Peeti 15.juulil (ukj. 28. juuli). Vadjalaste külades vaid nimepidi tuntud tähtpäev. Kürikapäev oli kirmes (Ariste, 1969). Ilmatarkusi ei leidunud.

2. Pätnitsapäev = ilijä-pätnittsa

Oli reedel enne eeliapēeva. Vadja keelsed nimevorme: *ilijää päätnttsa, iliä pätnittsa, iliä pätnittsa*. Käidi vanadel ohvrikivide juures Ilješis ja Pihlaalas. Vanade ohvrikohtade juurde ehitas kirik kabelid. Ilješisse ehitati hiljem kirik, kus peeti kristlikku jumalateenistust. Sinna tuli alati palju rahvast ohvrikivilt abi otsima. Rahva jutustustest nähtub, et preestrid kasutasid vanu uskumusi enese ja kiriku rikastamiseks (Ariste, 1969). Selle tähtpäeva kohta ilmatarkusi ei olnud.

3. Eeliapēev = iliä

Pühitseti 20. juulil (ukj. 2. august). Vadja keelsed nimevormid olid *iliä* või *iliä-päivä*. Väga populaarne tähtpäev vadjalaste seas. Sel päeval peeti mitmes külas erilist eeliapidu (*brattšinaD, bratšinaD, vakkovõ, klattšina*). Ühiseks õlleks

Paasapäeval lähevad linnud soojadele maadele, esimesed, aga viisenjapäeval lähevad viimased linnud, pääsukesed. < Liivtsüla, Vassili Savin (Mälk, 1976, lk.193,nr.369). Viisenjapäeva peeti 14. septembril.

4. *Tõizõl augusta algetti vanail seemenil tšülvä. A ko uus õli, sis seitsetämäl tšislaa algõttii i viitõtõššõmee tšislaassa tšülvetti uusil seemenil.* Teisel augustil hakati vana seemnega külrama. Aga kui uus (seeme) oli, siis seitsmendal kuupäeval hakati ja viieteistkümnenda kuupäevani külvati uue seemnega. VE I 126(29) < Kattila, Suur-Õtsa, Marija Nikolajeva, 1942 (Ariste, 1969, lk. 112, nr. 13).

2. Tõnisepäev = ontja

Arvatavasti oli 9. augustil (ukj. 22.august). Kel hambad valutasi, see viis sel päeval kirikusse ohvri, löödi risti ette ja palvetati (Ariste, 1969). Ilmatarkusi ei leidnud.

3. Rukkimaarjapäev = rukkimaarja

Peeti 15. augustil (ukj. 28. august). Vadjalased kasutasid nimevorme: *maarja, maarja päivä, tuli-maarja, rukki maarja, uspeni, bogoroodita* jms. lidsetele vadjalaste tavadega oli õigeusu kirik seostanud mitmesuguseid kombeid, et saada endale rahva poolt toodud ohvriannid (Ariste, 1969, lk). Põldudel algas viljavõtmine ja talirukki külvi. Õhtud olid juba nii pimedad, et tubades süüdati tuli.

1. *Maarjaa päivä. Rüis piti õlla jo tšülvetti.* Maarjapäev. (Siis) pidi rukis olema juba külvatud. VE IV 81(182) < Pummala, Kigoria Kuzmin, 1932 (Ariste, 1969, lk.113,nr.2).

2. *Maarjaa päivä õli tšülvü päivä. Vanal seemenel tšülvetti, rüissä tšülvetti.* Maarjapäev oli külvipäev. Vana seemnega külvati, rukist külvati. VE I 179(22) < Mati,1942. keelejuhi nimi puudub (Ariste,1969, lk.114,nr.4).

3. *Kui on jo kuhläd, rüiskuhilaat põllol, siz jo tuli võtõtti rihee.* - Kui on juba hakid, rukkihakid põllul, siis võeti juba tuli tupp. VE I 126 (28) < Kat-

tila, Suur-Õtsa, Marija Nikolajeva, 1942 (Ariste, 1969, lk. 116, nr. 11).

4. *Kui kuhilas panti nurmõlõ, senell ehtogua võtõtti tuli rihhe. Kuhilaad nurmõlõ, a tuli jo rihhe.* Kui hakk pandi nurmele, sel õhtul võeti tuli tupp. Hakid nurmel, aga tuli juba toas. VE I 135(14) < Mati, Timofei Morozov, 1942 (Ariste, 1969, lk. 116, nr. 12).

5. *Ain juõliti nii, kui esimein kuhila nurmõlla, nii saab võttaa tuli rihhe. Siz jo pimmiäd õhtagod. Čevvääil ain juõliti: suures pühaz, nüd jo tult ep piä võttaa. Nüd on valkõad õhtagod.* Aina öeldi niie hakk (on) nurmel,siis võib tule tupp võtta. Siis (on) juba pimedad õhtud. Kevadel öeldi aina : Suures paastus, nüüd ei pea enam tuld põlema panema. Nüüd on valged õhtud. VE IX 3(1) < Mati, Marija Boranova, 1964 (Ariste,1969, lk.116,nr.13).

6. *Ku panti kuhilas põllolõ, siis panti jo tuli rihee, lampi panti põlõmä.* Kui hakk pandi põllule,siis pandi juba tuli toas (põlema). Lamp pandi põlema. VE IX 43(3) < Rajo, Oudekki Figuova, 1964 (Ariste, 1969, lk. 116, nr. 14).

4. Rollopäev ehk Lauritsapäev = Hlaari päivä, laari

Oli 18.augustil (ukj.31.august). Rolla-ekk laariapäev (flooruse- ja laurusepäev) oli hobuste püha, sel päeval hobusetööd ei tehtud. Hobustele küpsetati eriline leib, mis anti neile koosnesimese kaeravihuga (Ariste, 1969). Ilmatarkusi ei leidnud.

SEPTEMBER sentäbri

1. *Ussimaarjapäev = õma maarja, puna-maarja.* Peeti 8. septembril (ukj. 21. september). Vene õigeusu kirikupüha, jumalaema sündimise päev. Käidi kirikus ja kabelis. Peeti kirmest, mehed pruulisid õlut ja naised küpsetasid pirukaid. Pidu kestis neli päeva (Ariste, 1969). Ilmatarkusi ei leidnud.

2. *Sügisene pööripäev = sütšüzün püörüpäivä.* 10. septembril (23. september) oli sügisene võrdpäevalisus. Päev hakkas lühenema, kuni talvise pööripäevani võttis võimust pimedus ja külm. Lõppenud oli astronoomiline suvi ja algas pikk, vihmane ja tuuline Läänemere sügis. Vadjalased ennustasid tuulte järgi talve (Ariste, 1969).

1. *Kui sütšüzün püörü päivän on tuuli suojas püolõlä, siz liep suoja talvi.* – Kui sügisel pööripäeval on tuul soojalt poolt, siis tuleb soe talv. VE IV 81(17) < Pummala, Kigoria Kuzmin, 1932 (Ariste, 1969, lk. 122, nr. 1).

3. Ristiülemise päev = viizeniä

14. septembril (ukj. 27. september). Vadjalaste *viizennä viizeni, viizenäpäivä, viizenpäivä* päeva kohta usuti, et sel päeval lähevad maod maa sisse. Ahjus tuld ei süüdatud, sest tuli sünnitab poega. Selle päva kombetalitused ja päeva nimetuse on vadjalased saanud venelastelt. (Ariste, 1969, lk. 122-123). Õigeusu kirikukalendri püha. Lisaks pääsukeste lahkumisega kaasnevatele ilmamuutustele, tõi see septembripäev endaga kaasa tuulte sagenemise ja saabusid öökülmad, millega lõppes vegetatsiooniperiood.

1. *Vizeniä räjut tulõvaD, sis pääzgod lentävät suojiilõõ mailõõ.* (Kui) viisenjapäeval (ristiülemise päeval) tulevad rajud, siis pääsukesed lendavad soojale (maale). VE V 116(292) < Pummala, Kigoria Kuzmin, 1932. (Ariste, 1969, lk. 123, nr. 2).

2. *Kui viznja meb, tulla cülmäd üüd. Cezal on vähe meritulta.* Kui viisenjapäev (ristiülemise päev) tuleb, siis tulevad külmad ööd. Suvel on meretuult vähe. < Luuditsa, Grigori (Grisa) Georgijev, 1969 (JJ&TS, 1969). K&E

järgneb

Reet Leissar proua Ellida Wangelina Henrik Ibseni näidendis "Naine merelt". Lavastaja Vello Rummo, esietendus Pärnu teatris 1973. a.

In Memoriam

Helgi-Reet Leissar-Mägedi

11. juuni 1934 – 10. mai 2024

Kuu aega enne 90. sünnipäeva jõudis Taevakoku imeline isiksus **Helgi-Reet Leissar-Mägedi**, kes oma pika elu jooksul oli väga paljudele inimestele rõõmu valmistanud, neile säravaid kunstielamusi, aga ka vaimset ja vaimulikku tuge ja lohutust pakkunud.

JAANIKA KRESSA

Helgi-Reet ja tema kaksikõde Heli-Mall sündisid Tallinnas näitlejate peres. Kui kaksikud olid kümneaastased, kinnitas Haridusdirektorium Ugala kunstiliseks juhiks Jullo Talpsepa, kes Viljandi tööle asudes ka oma näitlejad kaasa kutsus. Mõlemad Leissarid, isa Adolf-Johannes, lavanimega Aadu,

ja ema Johanna-Marie, lavanimega Anne, mängisid Ugala trupis viis aastat.

Lapsepõlv Viljandis

"Mäletan meie esimest minekut, oli augusti lõpp, me läksime üle Valuoja ja udu tõusis. See oli uue elu algus! Isa elu mõtteks sai teater, ta oli siis nii pidulik ja suur, see oli tema elu kõrgpunkt! Kõik oli nii erakordne, iga päev oli meie elus erakordne, kuigi oli sõjaaeg ja me nälgisime, midagi polnud selga ega jalga panna, aga meie perekondlik harmoonia oli erakordne," meenutas Helgi-Reet Leissar-Mägedi kümnekond aastat tagasi, kinnitades, et lapsepõlv Viljandis oli talle ääretult kallis.

Aasta varem, 1941. aasta suvel, olid kommunistid Seasaare kõrtsis asunud Ugala seestpoolt põlema pistnud, nüüd oli teater kolinud

tagasi oma sünnikoju, Koidu Seltsimajja. Kaksikud läksid üle tänava asuvasse kooli, ka ema võttis laulutunde Viljandi muusikakoolis. Leissarid said pliidiga toa seltsimaja teisel korrusel, teater polnud mitte ainult vanemate töökoht, vaid ka kodu, kus vahest isegi öösel tühjale lavale sai mindud, et seal luuletusi lugeda. Tütred nägid, kui õnnelik oli nende isa ja nad ei näinudki mingit teist võimalust, kui samuti näitlejateks saada. See oli ainuvõimalik, see oli nagu paradiis, see oli õnn.

Kaksikõed astusid juba Tallinna 7. Keskkooli lõpuklassis õppides Eesti Draamateatri draamastuudiosse ja õppisid seal aastatel 1951–1955. Seejärel läks tee lahku: Ugala tollane peanäitejuht Aleks Sats teatas, et võtab tööle ainult ühe Aadu tütre. See õnnelik oli Helgi-Reet. Heli-Mallest sai Endla näitleja.

Tagasi Ugalas

Helgi-Reet tuli Ugalasse nagu koju tagasi, sest siin olid alles paljud näitlejad, keda ta lapsepõlvest oma vanemate kõrvalt mäletas. Näiteks 1957. aasta alguses lavale tulnud Vassili Škvarkini komöödias "Võõras laps", mille tõi lavale Heino Mandri, mängisid tema vanemaid Harald Metsis ja Erna Konts.

Just Ugala-aastad 1955–1962 olid Reet Leissari näitlejaelu parimad. Ugala trupi ühtehoidvat ja head atmosfääri, Viljandi kui muinasjutulinna võlu, siin tollal valitsenud vana maailma teatrietikat jäi ta elu lõpuni taga igatsema.

Ugalas mängis Reet Leissar põhiliselt Karl Adra ehk Kaarupi lavastustes, teatrijuht Sats kasutas teda vaid paaris lavastuses. Põhilised lavapartnerid olid Heino Arus ja äsja Siberist tagasi tulnud Heino Mandri, kes ei saanud Tallinna elamisluba ja oli Viljandis sisuliselt asumisel. Einari Koppeli ja Leonhard Merziniga sattus Helgi-Reet koos mängima vähem.

Olulisemad rollid Kaarupi lavastustes, mida Reet Mägedi hiljem tagasi vaadates oma eluks nimetas, olid Regine Engstrand Henrik Ibseni "Kummitustes", Christine Stefan Zweigi "Maja mere ääres", Agnes Molière' i "Naiste koolis", Miralda "Mauruse koolis".

Tähelepanu pälvis Reet Leissar Ugalas aga iga lavastusega, tema viimase osatäitmise kohta 1962. aastal Venta Vīgante näidendis "Põuavälgu", mille tõi lavale Valmiera teatri tollane peanäitejuht Pēteris Lūcis, on kriitik Karin Kask kirjutanud: "Reet Leissari Aivi jääb lavastusest meelde märksa suurema portreena, kui seda võib eeldada näidendi lugemisel. See on miniatuurses vormis esitatud noore ilusa neiu draama. Aivi-Leissari elus on olnud mõndagi kergemeelset. Sellele vihjab tekst ja sellega õigustab Anete Avota noorte sõpruse vägivaldset katkestamist. Kuid Aivi-Leissar pole hoopiski

mitte kergemeelne tuulepea. Tal on selge ja arukas pilk elu nägemiseks. See annabki talle jõu valusatest kogemustest ülesaamiseks ja omaenda tee leidmiseks. Reet Leissar on suutnud allteksti tugevasti kaasa rääkima panna ja on loonud meeldiva osatäitmise."

Pärnu aeg

Aastatel 1962–1976 oli Helgi-Reet Leissar Pärnu teatri näitleja. Selle aja elutähtsatest rollidest nimetab ta Koidulat Aino Undla-Põldmäe näidendis "Viru laulik ja Koidula" ja proua Ellida Wangelit Henrik Ibseni näidendist "Naine merelt". Samuti tõstab ta esile imepärasest prooviperioodide aega lavastaja Kaarin Raid käe all. Esimene koostöö Raidiga päädis 1967. aastal Eesti NSV Teatriühingu preemiaga parima loomingulise saavutuse eest kaasajateemalises nõukogude dramaturgias – Helja rolli eest Leonid Zorini „Varssavlannas”.

Salme osatäitmise kohta Mats Traadi "Kohviubades", on kriitik Rudolf Aller kirjutanud: "Siin on kogu tähelepanu koondatud üheleainsale karakterile – eluaeg tööd rühkinud maainimesele Salmele, kes teenitud puhkusele jäädes kasutab oma "õigust" mittemidagi teha, tõmbudes tagasi teda ümbritsevast keskkonnast. See vabatahtlik isoleerumine ongi, mis kaasinimestes võõristust tekitab ja tema endagi elu sisutuks, tühjaks ja mõttetuks muudab, sulgedes teda oma isiklike probleemide ahtakesse maailma. Sellisena, nagu Reet Leissar Salmet kujutab, äratav ta isegi kaastunnet ja poolehoidu, kuid objektiivselt mõjub Salme hoiatavalt: selline väärsti mõistetud "puhkus" muudab inimese asotsiaalseks, ükskõikseks kogu maailma vastu. /.../ See omapärane lavastus, milles puudub väline dünaamika, kuid see-eest on rikastatud tugeva sisepingega, avas Reet Leissari talendis uue, huvitava tahu ja leidis vaatajais ootamatult elava vastuvõtu..."

Õed Leissarid lavalaudadel ei kohtunudki, sest Heli-Mall oli Helgi-Reeda tulekuks Pärnust juba Rakverre liikunud.

Draamateatrist ja eriti Ugalast omast eetikat ja kõrgvaimsust Helgi-Reet Pärnu teatrist eest ei leidnudki. See-eest jäi Endla-aega armastus, abieluõnn ja poja sünn. Reet Leissarist sai näitleja Lembit Mägedi kolmas naine. Lembit Mägedi oli, lisaks suurele näitlejaisiksusele, samal ajal oma hinges alati ka Narva pataljoni terasest sõdur, hilisem Kaitseliidu taastaja ja Noorte Kotkaste magister. Nende poeg Leho oli 8-aastane, kui Helgi-Reedal sai Pärnu teatri intriigidest ja nõukogude reaalsusest lõplikult villand.

Isa elu mõtteks sai teater, ta oli siis nii pidulik ja suur, see oli tema elu kõrgpunkt!

— HELGI-REET LEISSAR-MÄGEDI —

Vaimuliku teekond

1976. aastal lahkus ta teatrist, läbis Treimani koguduses leerikursuse ja asus sügisel õppima EELK Usuteaduse Instituuti. Meenutades Karin Kase kirjutatut: selge ja arukas pilk elu nägemiseks andis jõu valusatest kogemustest ülesaamiseks ja omaenda tee leidmiseks.

Tundub, et see oli suur hüpe tundmatusse: pöörata üle neljakümnesena selg senisele elule ja alustada uuesti. Jõulu ajal on ta oma leeriõpetajale, kes oli temast hulga noorem, kinkinud pildi, mille taha kirjutanud: "Kõige rohkem aitas mind see, kes mulle esimesena rääkis Kristuse armastusest."

Juba kahe aasta pärast pühitseti Reet Mägedi vaimulikuks ja määrati diakonõpetajana teenima Häädemeeste ja Treimani kogudusi. Villu Jürjo, kes saadeti teenima

Võru kogudust, jättis oma senised kogused rahuliku südamega endise leerilapse hoolde. 1980. aastal sai Reet Mägedist Varbla Urbanuse koguduse õpetaja. See tähendas vabatahtlikku isoleerumist nõukogude ühiskonnast, vaimset arengut ja eelkõige suurt usaldust Looja vastu, aga ka talvekülmaga lõputuna tunduvaid bussisõite, ootamisi ja ümberistumisi, mida tänapäeval enam keegi ette ei kujuta.

See oli aeg, kus vaimulikuamet oli naiste hulgas harukordne ja nõudis naisvaimulikult oluliselt rohkem kui mehelt. Oli nõukogude totalitaarne ateistlik okupatsiooni-aeg ja kirik pakkus veel igas mõttes hingekosutust: seal sai tugev ja julge olla päriselt vaba ja anda teistelegi lootust ja eeskujut.

Varbla karjane

Rasked ajad vajasisid erilisi isiksusi. Nüüd ühendasid ka ema ja tütar taas oma jõud: ema Anne Leissar kutsus kokku Varbla koguduse kirikukoori ja juhatas seda kuni oma surmani 1987. aastal.

Helgi-Reet Mägedi oli Varblas õnnelik. Ta armastas väga sealset loodust ja leidis sealt, mida linnast ei leia iial. Ta jäi Varbla õpetajaks kuni emerituuri jäämiseni 2002. aastal, teenides kogudust 22 aastat. Aastatel 1984–1992 oli ta ka Tõstamaa koguduse hooldajaõpetaja.

1989. aastal liitus Varbla hingekarjane Eesti Rahvusliku Sõltumatus-Parteiga ja pühendus Kodanike Komiteede tegevusele. 1990. aastal omistati talle Eesti Kodanike Komiteede mälestusmärk ja aastal 2010 austas EELK teda oma Teeneteristi III järguga.

Varbla koguduse töötajad meenutavad oma õpetajat tänaseni soojade sõnadega. Emerituuris olles on Reet Mägedi ühes intervjuus ajalehele Eesti Kirik öelnud, et kirikut ei tohiks maailmaga ära segada. Tema, kes ta põgenes kirikusse nõukogude okupatsiooniajal, ütles

kiriku kohta vabas Eestis: "Ei saa nii palju järeleandmisi teha ja maailma mentaliteeti omaks võtta."

Tagasi Pärnus

Oma viimastel eluaastatel elas Reet Mägedi jälle Pärnus. 2021. aasta suvel sai talle osaks kõige raskem katsumus, mida elu saab ühele emale pakkuda: Taevakoju kutsuti poeg Leho Mägedi. Nüüd on nad

jälle koos ja nende hauad on Uulu kalmistul ka koos.

Helgi-Reet Leissar-Mägedi puudutas sügavalt neid, kel oli au näha teda laval mängimas klassikalisi, igavikulise sõnumiga rolle, puudutas ka neid, kel oli au osa saada selle sügava ja särava naisvaimuliku sõnumikuulutusest. Me jääme tema sära ja vaimsust tänuga meenutama. **K&E**

Reet Mägedi oma vaimuliku-tee alguses.

In memoriam

Aare Leinpere

2. detsember 1966 – 11. aprill 2024

Aare Leinpere oli imeline fotograaf! Igast inimesest saab teha ilusaid ja koledaid pilte, saab teha ka täiesti tavalisi dokumenteerimisi. See, kuidas Aare silm meid kõiki nägi, oli suur oskus ja anne, sest tema piltides on mingi teistsugune esteetika, ta justkui tabas alati sündmuse südamesse ja tõi meist kõigist välja selle parima poole.

Aare lõpetas Tallinna 2. Tehnikakooli fotoosakonna just ajal, mil Eestis hakkasid arenema sündmused, mis viisid Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamiseni. Värskest diplomeeritud päevapiltnik tundis sügavat vajadust hakata jäädvustama neid ajaloolisi sündmusi, mis kujundasid Eesti rahva saatust. 1987. aasta 23. augustil viibis ta Hirvepargi esimesel kõnekoosolekul, mis toimus veel tugevas okupatsiooniaja surveõhkkonnas, olles jälgitud KGB poolt.

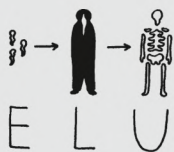
Järgnevatel aastatel 1988–1989 oli Leinpere juba Lätis ja Leedus nende riikide aastapäevapidustustel ning osales okupatsioonivastastel meelevaldustel. Ta oli oma kaameraga kohal ka Medininkai piiripunktis pärast selle verist ründamist OMON-lastest poolt 1991. aasta juulis. Leinpere viibis Valgevene iseseisvuspäeva tähistamisel Minskis 1990. aasta märtsis ning võttis osa meelevaldustest Moskvast ja Kiievis 1991. aastal, olles tunnistajaks Nõukogude Liidu lagunemise ajaloolistele sündmustele ning rahvaste iseseisvusliikumisele.

Erinevalt paljudest teistest jätkas Aare Leinpere rahvuslaste tegevuse jäädvustamist ka pärast Eesti taasiseseisvumist, nähes neis endiselt laulva revolutsiooni aegset sära ning mõistes nende olulisust Eesti ajaloos.

2006. aastal jäädvustas Aare rahvuslaste üritusi pronksõduri juures Tõnismäel. Aare oli alati kohal Sinimägede mälestusüritusel ja teistel eesti sõjameeste ja vabadusvõitlejate üritustel, ka ESSÜ korraldatud Alfons Rebase mälestuspäeval Mustlas, mil maja seinale paigaldati mälestusplaat. Ta ei piirdunud ainult Eestiga, vaid oli kohal ka kõigil Läti Leegioni päeva mälestusüritustel Riias. Alates aastast 2014 jäädvustas Leinpere Sinise Äratuse korraldatud vabariigi aastapäeva tõrvikurongkäike.

Aare kohta võib ka öelda, et ta oli tagasihoidlik inimene, kuid tegelikult ta ei pooldanud seda, milliseks osa Eestit on muutunud: ta ei tahtnud eriti pildistada kilinate ja kulinate jagamist ja tuimi, hingetuid aktusi, vaid oli kohal seal, kus olid aatelised tegemised.

Ajakiri Kultuur ja Elu on kaotanud oma parima fotograafi, kellega koostöö oli kahepoolselt rõõmu pakkuv, sest on nii oluline, kui inimesed hingavad samas rütmis. Koos kõigi rahvuslastega jääme ka meie temast puudust tundma.

Ma tean, kuid loobuda ei saa

Ei tahtnud öelda sulle seda, hea lugeja, et elu on keeranud meie poole selja ning näidanud meile olemise talumatult rasket poolt. Ei tahtnud öelda sellepärast, nagu ütleb laulusalm, et ei tahtnud kurvastada sind...

JÜRI KOTŠINEV

Inimestel on niigi rakse, ilma minu ütlemisteta. Seda enam, et need ütlemised ei tee kellegi olemist kergemaks. Ma tean, kuid loobuda ei saa. Ei saa loobuda ütlemast seda, mis vaevab minu südant, meeli ja mõtteid. Ma tean, kuid loobuda ei saa, mis siis kui...

Justkui eile veel

Noorus ja sellele järgnenud elu koos kõige sinna juurde kuuluva, elatud noorusaastate ja keskea raamidesse mahtuvaga möodus kiiresti ja kuidagi iseenele märkamatu. Oli justkui eile veel... kui mu saatjateks olid kaunitarid naerusuud, kelle nõtked kõnnakud ja painduvad pihad mõjusid igavese, närbumatu nooruse ja elu juurde kuuluvate saatjatena

ning kelle õhkõrnad naeratused ning imeviisidena mõjuvad hellad hääled ei tundunud iialgi kaduvat. See oli justkui eile.

Eile veel muretu ja meeldiv maailm näis. Kõik see kadus justkui hetkega ja elu oli läind, kui oleks näinud und. See oli aeg, kui polnud kunagi kuhugi kiiret ja iga asi oli käeulatuses. See oli aeg, kui sõpradega suheldes mõisteti kõike poolest naeratusesest ja põhilised vestlused peeti omavahel sõnu kasutamata. See oli aeg, kus kaunitaride üks leebe ilme kaalus üles kogu maailma raha ning kelle üheainsa sünnimärgi või põselohu eest võis ära anda kogu oma olemasoleva ja tulevase maise vara. See oli suur aeg. See oli minu armastuse kevadaeg. Kõik vanad kreeklaste müüdid tundusid lahti rulluvat minu silmade all, iidse ja igavese Rooma linna kohal kõrges ja sinises taevaletuses lendasid ülevate kotkaste kombel julged mõtted ning piiritud kavatsused teha ära see või teine asi suurel loomingupõllul.

See polnud aeg paluda, see oli aeg elada. Ja sai ikka elatud küll. Iga kevad tundus siis justkui esimene kevad ja iga sügis tundus siis justkui viimane sügis. Viimane üldse kõikide sügiste hulgast. See oli aeg, kui teinekord oli mõne luulerea kirjapanemine nii tähtis, et sai kritseldatud igale poole ja igasuguste vahenditega neid riimi surutud mõtteid ja värsiridu ning ei olnud vähimatki muret selle üle, kas ülestähendatu ka ülestähendamist vääris.

See oli nii ja see aeg ei olnud tegelikult üldse kaugel minu praegusest elust ja olemisest. Elu koosnes ju tegelikult vaid hetkedest. Täielikult õnnelik ja täiel määral elav on inimene sellise aja vältel, mis ei ole mõõdetav muuga kui hetkedega. Kui kõik need hetked kokku panna, siis saame me ajalõigu, mis on mõõdetav vast mõne tunniga, kindlasti mitte päeva või nädalaga. See hetkede kogum moodustabki meie jaoks elu selle sõna kõige vahetumas ja ülevamas mõttes. See on selline seisund, kus elu tähendab ühtlasi ka õnne ja olemise täiuslikkust. Vahend on ühtäkki sihiga sama ja teel olemine on sama sihile jõudmisega.

Tulid kogemus ja arusaamine

Noorusaega kuulus minu kogemuste pagas selle kohta, kui hea on osaleda koosmängus bändikaaslastega ja kui joovastav oli kooskõla kogemine. Ühistegevus andis ettekujutuse, milleks on võimeline ühte eesmärki taotlev muusikaline kollektiiv ehk bänd. Samasse vanusesse jäi kogemus sellest, et luua midagi püsivat võis ka üksinda ateljees olles, ning polnud tähtis, kas materjaliks oli savi või maalimise vahendid või kirjanduslik sõna, kuna kõik need materjalid olid vaid vahendid sihile jõudmiseks.

Siis tuli kogemus, et sentents „muusika ja matemaatika on kaks erinevat vormi ühele ja samale sisule“ on täiesti õige. Siis tulid kogemused selle kohta, et kiirustada on võimalik aeglaselt ning selle

“**Meie põlvkond on hakanud elulavalt lahkuma.**

— JÜRI KOTŠINEV —

kohta, et päeva püüdmine ja sellest maksimumi võtmine on täiesti võimalik ning isegi vajalik. Siis tuli arusaamine, et noorus on ilus aeg, mis iialgi enam tagasi ei tule. Siis oli hea teada, et see, mis on täna ja kohe võimalik, võib homme juba võimatu olla ning et julgust vajavaid asju ei maksa jätta homse varna, kuna homme võib olla juba hilja. See oli aeg, kus sai julgetud elada. Joodud sai elukarikast, mis oli täis ääreni, mitte aga pooltäis. Hea, et sellised mälestused on olemas, sest ma saan elusügisel, õigemini juba alanud elutalve aega sisenedes tõdeda, et on elatud ikka küll ja küll.

Kui kirjeldatud aegade jooksul olid mu saatjad elukevad ja möödunud nooruse päikesekuld ning õnnelike kevadtuulte paitavad ning sametised lained, siis nüüd kõnnivad minu kõrval ja minu selja taga kaks nukrat ning tusast õde – tusk ja kurbus. Need õed veavad suurt vankrit. See on suure koorma all krigisev vana vanker. See vanker on täidetud murede koormaga, mis justkui rasked põllukivid suruvad lagunenuid vankrirattad veel sügavemale lagunenuid vana tee porisesse pinda. Elu rikub sellist teed, nagu vanker viletsat ja vana küladeed, aga teha ei ole midagi.

Eatud, sootud ja hingetud robotid

Kunagi oli Merimetsa läheduses vanas ja heas Tallinnas selline tore koht nagu hipodroom. Sai seal käidud võidujookse vaatamas ning

vaadatud ratsahobuseid ja nende võidutraavimist suure huviga. Nüüdseks on kõik see igaveseks ajaks läbi. Vähemalt Tallinnas ei tule enam ratsutamine hipodroomil kunagi kõne alla. Vana hipodroomi kohale kerkib järjekordne uue ajastu märk uuslinnaku näol.

Selle projekti arendajad nimetavad oma vaimusünnitust ülivõrretega ja kiidavad taevani. Ma olen juba ennegi tähele pannud, et näiteks Põhja-Tallinnas üles ehitatud endiste tootmishoonete ümberehitamise käigus loodud Krulli või Volta kvartalite ning loodava Manufaktuuri kvartali elamis- ja äripindade müügi ning rentimisega tegelevate maaklerite isikute taga on peidus uue ajastu eatud, sootud ja hingetud robotinimesed.

Bioloogilised robotid või õigemini *cyborg*-olendid on need, kes kutsuvad lahkelt uusarendustesse endale elukohta või äripinda soetama potentsiaalseid tarbijaid. See potentsiaalne tarbija omab aksessuaarina pisikest toakoera ja kannab jalas kukepükse. Lõua all kannab ta kõveraks pöetud, lühikest juuksurihabet ja pea tagumisel poolel kukalt, mis on paljaks nuditud nagu omaaegsel punaväelasel nõukogude armees.

Eks kõik need urbanoidid ja *yuppi*'d, hipsterid, suunamudijad ning -muutjad ja muud tegelased on sisenenud oma aega ja on praeguse maailmakorralduse tegijad, nagu omal ajal olid minu põlvkonnakaaslased. See paistab olema elu väära-

matu seaduspära, aga nii, nagu on neil uutel jopskidel õigus lavale tulla, on minul õigus elulavalt rahulikult lahkuda, ilma et keegi mind jala-löökidega siit lahkuma kiirustaks.

“**Suur au oli tunda ja elada samal ajal selliste meestega.**

— JÜRI KOTŠINEV —

Juba vanas Roomas tavatsesid seeniorid öelda, et noorus on hukas. Ma ei ütle seda. Praegune noorus ei ole hukas, vaid on lihtsalt midagi, mis nooruseks ei aplikeeru. See on pigem kogum väikesi vanainimesi ja valmis kujul sündinud vanureid. Öelda nende kohta, et tegemist on mingil määral hukkaläinud nooruse esindajatega on sama vale kui öelda, et Šveik oli rumal tegelane.

Šveik, kellest kirjutas Jaroslav Hašek, ei olnud mitte rumal tegelane, vaid täielik idioot. Praegune noorus ei ole mitte hukas, vaid ta ei ole noorus kui selline mitte mingil määral ega mingis osas.

Oli aeg, olid kohad...

Oli aeg, kui sai istunud iga päev **Jaak Johansoniga** Kalamaja ja Soo tänava nurgal asuva kohviku välisterrassil ja arutatud maailma ning Eesti kulgemist tundmatu tuleviku suunal. Ma kirjutasin sel ajal iga päev oma viis lehekülge, kuna mul ilmus neil aastatel paar raamatut aastas. Alustasin ma kirjatööd umbes kell seitse

hommikul ja nii olin ma kella kahe- teistkümneks juba kohvijoomiseks Kalamaja terrassil valmis.

Jaak oli oma sebmised sättinud samuti nii, et kaheteistkümne paiku sai temagi ennast kohvilauda sättida. Nii toimus see suvel ja talvel ning sügisel ja kevadel, viis pikka aastat iga päev või peaaegu iga päev. Enne seda kogunesime aastaid Kloostri Aida kohvikus või õigemini sööklas või veel õigemini teatripuhvetis. See oli aeg, kus vaheldumisi Vanalinna Hariduskollegiumi Muusikamaja keldrikohvikuga, mis kandis nime Kohvikum, sai istunud ja Maailmapäästmise Komitee formaadis arutatud kõiki asju kokku üle viieteistkümne pika aasta.

Kohvikum oli koht, kus sai 1988. aastal, veidi peale selle avamist, tutvunud Eestit esimest korda külastanud iirlaste kultuuridessandiga. See oli koht, kus teinekord tegi roosipõõsa varjus uinakut rahva poolt armastatud muusik, helilooja ja interpreet **Riho Sibul**. See oli koht, kus istusid ja tundsid ennast hästi tollase teatri- maastiku suurkujud ja täielikud korüfeed. See oli koht, kus tutvusin praeguste aegade tegijate **Markus Järvi** ning **Varro Vooglaiuga**. See oli koht, kus sai arutatud **Sofia Joonsiga** Rootsi kuningriigi sise- ja välispoliitika küsimusi. See oli koht, kus sai räägitud **Merle Karusooga** ja **Sulev Tepartiga** möödunud aegadest ja teatrist kui sellisest. See oli aeg, kui kaks kurba õde – tusk ja muremeel ei külasthanud meid peaaegu kunagi ja kui külastasidki, siis ei peatunud nad eriti kaua.

Elu minu ümber on muutunud tundmatuseni ja linn minu ümber on muutunud veelgi rohkem. Jaak on nüüdseks juba aastaid surnud ja Riho Sibulat ka ei ole enam. Lahkunud siit ilmast on poetess **Ave Alavainu** ning vana hea kunstnik **Leo Lapin**. Surnud on **Henry Laks**, kellega sai omal ajal aastaid jahutud kõigest tähtsana tunduvast ning kadunud on veel paljud igavestena näi-

vaid sõpru ja tuttavaid. Sellest ajast, kui käisin esimese oma põlvkonda kuuluva lahkuja **Agu Pildi** matusel, on möödunud pea veerand sajandit.

Toona oli mul tunne, et meie põlvkond on hakanud elulavalt lahkuma. Oli ka tunne, et püüan justkui aega petta, üritades ronida üles klaasist mäest, kuid libisen lootusetult kogu aeg alla. Siis oli mul veel lootus, et niimoodi ponnistades on võimalik mäetippu jõuda. Oh seda naiivsust küll. Matusel mängisid CD-plaadil Agu Pildi lemmikud Pink Floyd ning Led Zeppelin. Kohal olid muuhulgas **Rita Raave**, **Raoul Kurvits**, **Ene-Liis Semper**, **Agü Püüman**, **Ain Talalaev**, **Maria Avdjuško**...

Oli aeg, kui elulavale astudes saime me kõik, mida vajasime, eelkäijatelt, nendelt, kes andsid meie kätte teatepulgad ja siis asusime me nende teatepulkadega edasi, meile ette nähtud distantse katma. Nüüd on meie kord enda poolt tehtu teatepulk järele tulijatele edasi anda. Nii lihtne see kõik tegelikult ongi.

Nii lihtne asi see elu ongi, aga kui mõelda, siis ei saa ju elu nii lihtne olla. Saab ja ei saa kah. Vanaks on raske saada, kuigi vana on kerge olla. Saab täis meiegi aeg ja siis tuleb meil kõigil astuda edasi tundmatusse. Igal ühel on selleks Jumala poolt ette määratud aeg. Mis meid ees ootab, selgub siis, kui saab joodud siin ilmas viimane tassike teed.

Mets mühis ja laulis kuuliprits

Kõige kirjutatu kokkuvõtteks tahan öelda lohutava sõnumina seda, et kui lõpeb maine elu, siis lõpeb ka maine valu ja me peaksime valmistuma tulevaseks, maisele kulgemisele järgnevaks.

Mis sellest kõigest arvab tantsutüdruk **Kaja Kallas**, ei pea meid üldse mingil määral huvitama. Eesti Wabariik elab edasi iga õige eestlase genomälus. Punastel reeturitel ei peagi sees olema midagi õigest Eestist.

Paul Maitla

Alfons Rebane

Harald Riipalu

Harald Nugiseks

Las kannavad endas neomarksismi ja sotsiaaldemokraatia ning muu laga ja õuduse ideoloogiat. Iga õige eestlane teab, kes olid Eesti aegumatu panteoni kuningad mui- nasaegadest kuni kahekümne sajandini, kui sai kätte võideldud oma riik – Eesti Wabariik.

Julgelt ja külmavereliselt astusid tiblalde lõpmatutele hordidele vastu eestlaste parimad pojad 20. Eesti Relvagrenaderide diviisis ning üle lahe võitleva vennasrahva, Soome Vabariigi relvajõudude 200. jala- väerügemendis. „Jookse, politruk, põgene, komissar, sul on elada jäänud veel hetk või paar, rohkem ringi ei saa sa hullata, kaetud peagi saad Eestimaa mullaga.“

Ei olnud nii, et legendikul põõsa vilus lamasid maas ainult langenud Eesti sõdurid. Palju aasiabolševismi toojaid leidsid siit teenitud huku. Võitlus oli liiga ebavõrdne, aga ka siis, kui suur sõda juba lõppenud oli, ei alistunud paljud vabad mehed juba mitte vaba maa metsades vallutajatele, vaid „mets mühis ja laulis kuuliprits“ veel kaua eestlaste maal.

20. sajandi teise poole kangelased ei ole mitte siimkallased ja muud seltsimehed, vaid **Paul Maitla**, **Alfons Rebane**, **Harald Riipalu** ja **Harald Nugiseks**. Nendele on Eesti

“ Nendele on Eesti võlgu tänutunde, sest nad võitlesid oma maa ja rahva eest punase, ülemaailmse katku vastu.

— JÜRI KOTŠINEV —

võlgu tänutunde, sest nad võitlesid oma maa ja rahva eest punase, ülemaailmse katku vastu

Inimese määratlus

Kunagi ütles mulle vanaonu, baltisakslane **Gleb von Malsch**, et inimese määratlus on sündida, ela-

da oma elu, täites talle ette nähtud kohustusi ja siis ära surra. Väga sõjamehelik ütlus ühelt endiselt Saksa ohvitseril. Raske on sellise inimese elumõttelise määratlusega mitte nõus olla.

Lembit Ulfsak ütles umbes pool aastat enne lahkumist siit ilmast, et see, kes arvab, et kõvaks meheks olemine on laval seljaga rahva poole pöörduda ja siis püksid alla lasta ning vaatajatele tagumikku näidata, eksib väga rängasti. Raske on vaiel- da sellegi tähelepanekuga.

Mõlemad mehed, nii von Malsch kui ka Ulfsak olid oma tõdede väljaütlemise ajal juba üsna vanad mehed. Mina olin vanaonust kolm- kümme seitse aastat noorem ja Lembit Ulfsakist viisteist aastat noorem. Seega oli mul põhjust endast vanemaid ja kogenumaid mehi kuulata küll ja küll. Naljakas tunne on mul siiamani, kui räägin endast noorematega. Loengutes või videoportaalides esinemiste ajal on kõik sujuv ja lihtne. Kui aga on vaja sõna võtta või loengut pidada elava kuulajaskonna ees, on natuke imelik tunne, nagu oleks minu mõtted ja teemad kõigile niigi ammu teada ja ma kordan kõike kuulajatele teadaolevat veel üks kord üle. Igaks juhuks veel üks kord, et kinnistada oma mõtteid nende mälus.

Tagasi kaotatud paradiisi

Tegelikult oleme me kõik selles elus vaid väikesed ja eksinud lapsed, kes üritavad igaüks omal moel ja kombel põgeneda tormide ja tuulte eest endale sobivamasse keskkonda. Me kõik tahame oma sügavama loomu poolest jõuda tagasi kaotatud paradiisi. Lapse seisund, kadunud ja eksinud lapse seisund, on inimestele väga omane.

Kõige lähedasem sellele ammu kaotatud kodule on meie lapsepõlve aeg. Valdaval enamusel on lapsepõlv olnud enam-vähem rahulik ja turvaline aeg. Paljudel oli see kindlasti ka õnnelik aeg. **Joel Friedrich Stein-**

feldt on sellest seisundist ja sellele järgnevast täiskasvanud inimese elust teinud laulu „Suur ja väike vanker“.

Seda laulu on aeg-ajalt hea kuulata ja mõelda selle üle, kas ikka on vaja valada välja nende peale, kellega teie mõtted ei kattu, oma viha ja vaen. Jätaks mõnikord päevas sigadused tegemata ja juba see muudab sellise päeva paremaks. Kui me jätame päevas kasvõi ühe sigaduse tegemata, siis on juba maailm natuke parem. Selle mõtte ütles mulle **Jüri Kuuskemaa**, kes samuti on minust oluliselt vanem ja kogenum mees. Ka temal oli õigus.

Mis asi see on, mis seob minu jaoks ühte ritta või isegi ühte formatsiooni Baltimaa vabahärra von Malschi, sajandi meesnäitleja tiitli pälvinud näitleja Lembit Ulfsaki, laulja ja laulukirjutaja Joel Steinfeldti ning kunstiajaloolase Jüri Kuuskemaa?

See, mis neid minuga seob, on kaaskodanikuks olemine, aga mitte ainult. Nad kõik olid ja jäävad minu jaoks ühe kadunud epohhi kangelasteks. Neid seob ühte ritta lisaks ajastule ka koht. See koht on Tallinn.

Vanaonu Gleb von Malsch sündis Tallinnas 1923. aastal. Jüri Kuuskemaa elas enamuse oma elust ja töötas kogu aja Tallinnas, Lembit Ulfsak kolis Rāpinast Tallinna väga noorena ja Steinfeldt on sündinud samuti Tallinnas, Nõmmel.

Lahkuva ajastu ajatud kangelasid olid kõik minu poolt loetletud mehed. Just sellised nad olid ja lisaks neile **Urmas Ott**, kes Otepäält Tallinna tuli ja jäigi siia. Nad kõik olid oma ajastu nägu kujundavad suured rahnud. Just nende tegemised voolisid ajamaterjalist välja just sellise Eesti, nagu me seda teame 20. sajandi lõpuveerandil ja pisut varemgi.

Eraldi teema on **Tõnis Mägi**, kelle looming läheb iga aastaga järjest paremaks, justkui vana ja hea konjak. Vahel tundub, et tema looming

enam paremaks minna ei saa, aga saab ikka ja see on fenomenaalne. Tõnis kuulub kahtlemata Eesti kultuurikuningate kotta ja seda ei väära miski ega keegi kohalike kultuuripoliitikute hulgast. Kõiki neid tegelasi, kellega omal ajal suhtlesin, ei ole võimalik ühes loos ära loetleda. Ainult Steinfeldti ma isiklikult ei tundnud, aga fakt on see, et ülimal määral omavahel erinevad inimesed olid kaaskodanikud mitte ainult asukohalises mõttes, vaid ka oma ajastu esteetika ja eetika sfäärides.

“**Tegelikult oleme me kõik selles elus vaid väikesed ja eksinud lapsed, kes üritavad igaüks omal moel ja kombel põgeneda tormide ja tuulte eest endale sobivamasse keskkonda.**

— JÜRI KOTŠINEV —

Uued tegijad mind ei kõneta

Suur au oli tunda ja elada samal ajal selliste meestega. Selliseid nagu Urmas Ott enam ei sünni. Eks nüüd on uute tegijate aeg ammu kätte jõudnud, aga need uued mind ei kõneta. Nende uutega ei ole mul asja ei rääkida, ei suhelda ega nendelt midagi kuulda. See on paratamatus ja siin ei ole mul kahetseda midagi. Igal ajal omad tegijad.

Jah, vanad roomlased ütlesid, et ajad muutuvad ja meie koos nendega, aga minule meeldib see, et ma ei muutu koos uute aegade. Mul on väga hea olla eilses päevas. Kunagi, aegu tagasi, oli see eilne päev alles olemata homne päev. See oli aeg, mis kujundas mind ja väga hea oli tunda neid kujundajaid. Need olid tegijad, kellest ma aru sain ja kelle poolt tehtut ma hindasin. Vestlused nende kõikidega ei ole minu jaoks lõppenud ega lõpe enne, kui saabub kord minugi aeg lahkuda lavalt nimega elu. **K&E**

Eluakrobaat

Endel Pärna

saatus oli olla näitleja

Kui rääkida Endel Pärnast, ilmuvad kohe lagedale anekdootlikud lood kümnes eri interpretatsioonis. „Midagi pole häbenenud. Kõik on õige, sellest rääkigegi. Näitleja peab olema rahvamees,” kinnitas rahva kunstnik, kes ei valutanud pead prestiiži pärast.

MARVI TAGGO

Julge pealeahkamine on pool võitu. Aga ülejäänud pool – mõistata, on see tõsi või nali? Seepärast ei pea võtma kõike nii faktiliselt. Kuid igas loos on oma tõetera.

**Vembumees, elumees,
tembumees**

Teatrimees, kes kolme noodiga viiendasse viisitooni jõudis. Kui Pärn oli tema ise, oli ta seda nõ mustas proovis, talle huvitava lavastajaga: Lüüdiku, Panso, Kergega.

Šarž. HELEND PEEP

“ Need näitlejad
võivad jõuda ka traagikani,
aga nad jõuavad sinna läbi koomika.
(à la Voldemar Panso)

Laval polevat tal kunagi olnud halb meeoleu. Selleks polnud lihtsalt aega. Õige teatrimees ju jätab oma mured ja kalossid ukse taha.

Aprill!

Pärn kerkis oma pärmi peal, säilitades lõhna ja maitse. Pärna üheks suuremaks võiduks oli võit Pärna üle, sestap oli Pärn rohkem õhus, kui maapeal. Kui Endel Pärn oleks seisnud kahe jalaga maas, poleks selga saanud panna frakki – viinalasest poleks saanud viinlane.

Pärn, kes elus end pillas, tuli lavale tagasi ja ütles: „Kui Jumal elu annab, hoolitsegu inimene oma tervise eest.” Inimesel tuleb uskuda oma jumalikku tulesädemesse, mitte rumalusse. Pärn tõstis liivakotte, ujus, tegi varjupoksi: ja ta tegi end teatavaks nii laval kui ka lava taga. Viskas rahvarohkes kohas mängleva kergusega hundirattaid. Provotseeris ja vaatas, kuidas koerustükid läbi lähevad.

Aprillis, kui talv läheb mööda, on kevad käes ja suvi tuleb nagu nii. Endel Pärn on sündinud aprilli lõpus, kuid Eestimaa Pärnadest õitsele puhkenud kõige varem – juba 16-aastaselt, kui „Vanemuisesse” sattus. Panso sõnul on Endel Pärn kõige kauem õitsev Pärn.

„Kui sügisel saab loodus esimesed „hallid juuksed”, sai Pärn uued

õied. ”Ainult korraks, viiekümne- date alguses, puistas ta lehed. Aga kevad tuli...”

Möödunule selg pöörata, polnud see niisama lihtne. Seda tuli ka pealt vaadata! Vaataski. Pärn vaatas pealt vägijoogi pruukimist ja tõukas veel takka: „Proosit, poisid!”

Ise oli aga kõikumatu.

Panso ja Pärn

„Pärnast käis nagu võbin läbi,” kirjeldab Panso Pärna elulava hull- julgeid, kuid andekaid totrusi.

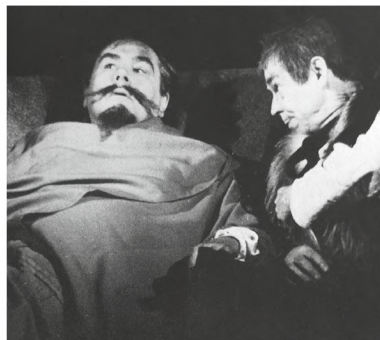
„Ainult nendest osadest võinuks raamatu kirjutada.”

Alustati. Nad kohtusid Beebi baari teisel korrusel, omaette lauas – Panso ja Pärn. Kuna rääkida oli palju, palus Pärn, et Panso hästi palju raha kaasa võtaks.

**Nahkhiir,
Dr Falke.**
"ESTONIA" 1953

**Mees
La Manchast,
Sancho Panza;
Georg Ots Don
Quijote rollis.**
"ESTONIA" 1971

**Kusagil lõunas,
Rodrigo;
Sophie Sooäär
Gonzalesena.**
"ESTONIA" 1958

Vahepealset nad ei mäletanud. Aga selgesti olnud meeles algus ja lõpp.

„Alguses toodi kotletid. Kui kelner selja pööras, pistis Pärn kotletid suhu ja hakkas kelneriga riidlema; miks talle ainult kapsad ja kartulid tuuakse. Ime polnud see, kui ruttu Pärn kotletid suhu toppis, vaid see, kui puhtalt täis suuga seejuures rääkis.”

Eluloo kirjutamine lõppes kuskil Juhkentali kandis. Eluloost polnud jälgegi.

Eluosadesse aga oldi ju nii kenasti sisse elatud. Pealegi olid kõik osad peaosad.

„Jämejalas öeldi mulle, et näitleja fantaasia on senikaua hea, kuni ta inimest ennast ära ei pööra. Sellest terve nahaga välja tulla, peab silmas pidama, et oleme potentsiaalsed patsiendid ja riigile ravi eest võlgu. Kahju, kui uut riigikorda ei tule, mis vanad võlad kustutaks.”

Pärna puändid

Seekord istusid Emajõe kaldal Pärn ja Romulus Tiitus. Pärn hüppas vette ja sinna ta kadus. Tiitus sattus paa- nikasse: saagu, mis saab, aga Pärn tuleb päästa! Romulus hüppas riided seljas vette. Sukeldus ja sukeldus – Pärna eikuski!?

Romulus istub jälle Emajõe kal- dal. Äkki hõigati kusagilt praami alt: ”Siin!”

Kui Pärn veest välja tuli, nuttis Tiitus nagu laps. Andis sõbrale litaka vastu nägu ja lubas Pärna ära uputada.

„Estonia” oli siis varemetes. Vanal turuplatsil uitasid ringi Endel Pärn ja kloun Harald Zarens. Pärn ütles, et Eino Uuli teeb laorumis ooperi proovi. Zarens taipas, et Pärnal on jälle mingi vigur mängus. Oligi. „Vaata, kui ilus valge hobune, tahad, ma maksan talumehele kümme rubla ja palun, et ta viiks hobuse ooperi proovi?” Ooperis olevat vaja valget hobust, aga hobune oli üleni sõnnikune. See just meeldiski. Pärn

andis talumehele kümme rubla, avas laoruumi ukсед: „Palun!”

Alguses Uuli ehmatas, seejärel vihastas, aga siis hakkas suure häälega naerma: „Teadagi, Pärn!”

Kui Pärn juba „ohjad” enda kätte võttis, ei jäänud ka viinalane tänavale. Pärn tuli Gloria Palace’ist, jalad ei kanna, kuidas koju jõuda? Tavaliselt seisid siis restorani ees kalessid. Voorimehed enamjaolt vanemad mehed. Vahel väsinud, tukkusid.

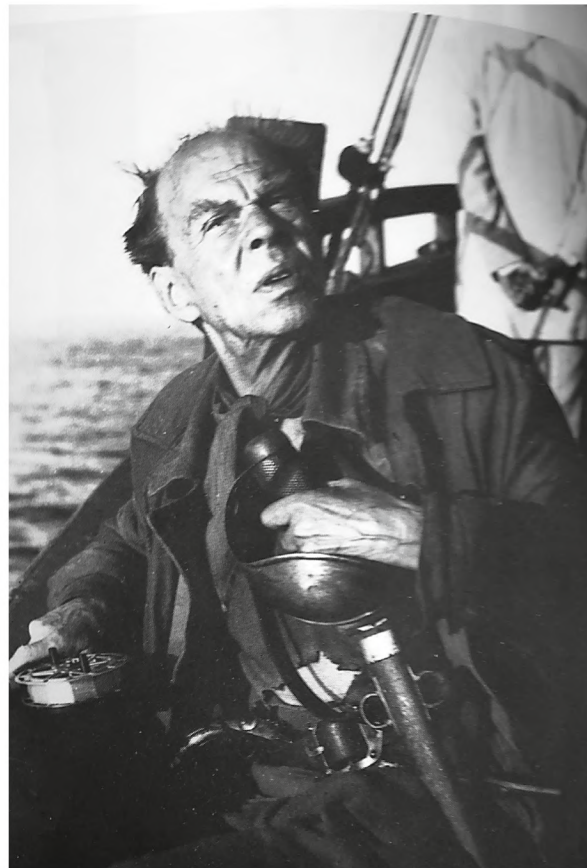
Nii ka siis. Pärn istus pukki, haaras ohjad ja sõit läks kodu poole. Koju jõudnud, ütles voorimehele: „Kuule, mees, tõuse üles, vaata, kuhu su hobune sind on toonud!”

Pinna oli Pärn

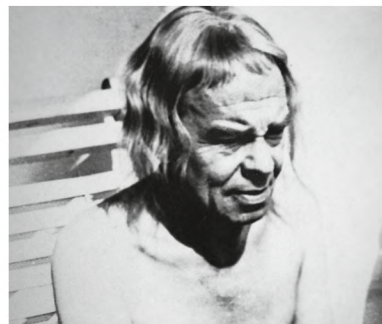
Pinna oli Pärn, nad olid verevennad. Koos leidsid end laval ja elulaval. Pinna õpetas oma noorele kolleegile kõike – frakikandmisest randme vabastamiseni.

Värav nr 2, Endel Pärn ja Jüri Järvet.
"TELEFILM"

Arabella, mereröövel Lahja Adam.
"TALLINNFILM" 1982

Teater on hullumaja.

Pimedad aknad, Ita Everiga. Saksa ohvitser.
"EESTI TELEFILM" 1968

Ühes draamatükis mängis Pinna isa, kes seisis poja kirstu juures. Pärn oli poeg. Saalist nähti nutust rappumas isa, aga Pinna näitas Pärnale sõrmede kõverdades: kaks õlut ja üks valge.

Pärn ja Pinna polnud sõbrad, vaid teekaaslased, kes teineteist igas mõttes rikastasid.

Eluakrobaat

Endel Pärn sündis Petrogradis 21. aprillil 1914, 110 aastat tagasi Vassiili saarel neljandal liinil.

“Miks ma sündimise ajaks sinna sattusin, sellest ei ole täpset ülevaadet. Mäletan, ema keetis suhkrut, pistsin näpu kuuma potti ja just sel

hetkel lendasid aknaklaasid eest. Need olid Aurora kogupaugud. Teatrit siis ei olnud, sest leiba ei olnud. Aga jõed olid. Eriti muidugi Neeva. Muusika oli meil peres kui ka veres. Ema laulis, isa mängis pilli ja onu oli kohe päris kõva pillimees. Tema nimi oli Joosep Kotkas ehk Kandle Juss.

Siis läksin kooli. See oli juba Taaralinnas, kuhu pere 1921. aastal elama asus. Kui Arno isaga kooli jõudis, olid tunnid juba alanud. Mina aga olin rohkem Joosep Tootsi moodi. Sellepärast oli mu jaoks kõik alles ees. Ka koolitunnid...

Muusikaõpetajaks oli Olavi isa Juhan Roots, kes kinkis viiuli, nagu

õpetaja Laur Arnole. Sellest ajast peale on mul laulmine ja võimlemine alati viied olnud. Teistest ainetest ma rohkem ei räägiks...

Esimene osa oli Karjapoiss, näitemängus "Leeni ehk vaeslapse jaaniöö." Lavastaja oli rätsepmeister Karro.

Järgmine osa mul ei õnnestunud. Olin kas munk või nunn, hästi ei mäleta. Igatahes üle lava me kirikumuusika saatel läksime. Ja hirmsasti ajas naerma. Mitte see, et üle lava läksime, vaid see, et orelimeister nii valesti mängis. Sain naermise pärast riielda. See oli esimene peapesu kutseliselt näitejuhilt."

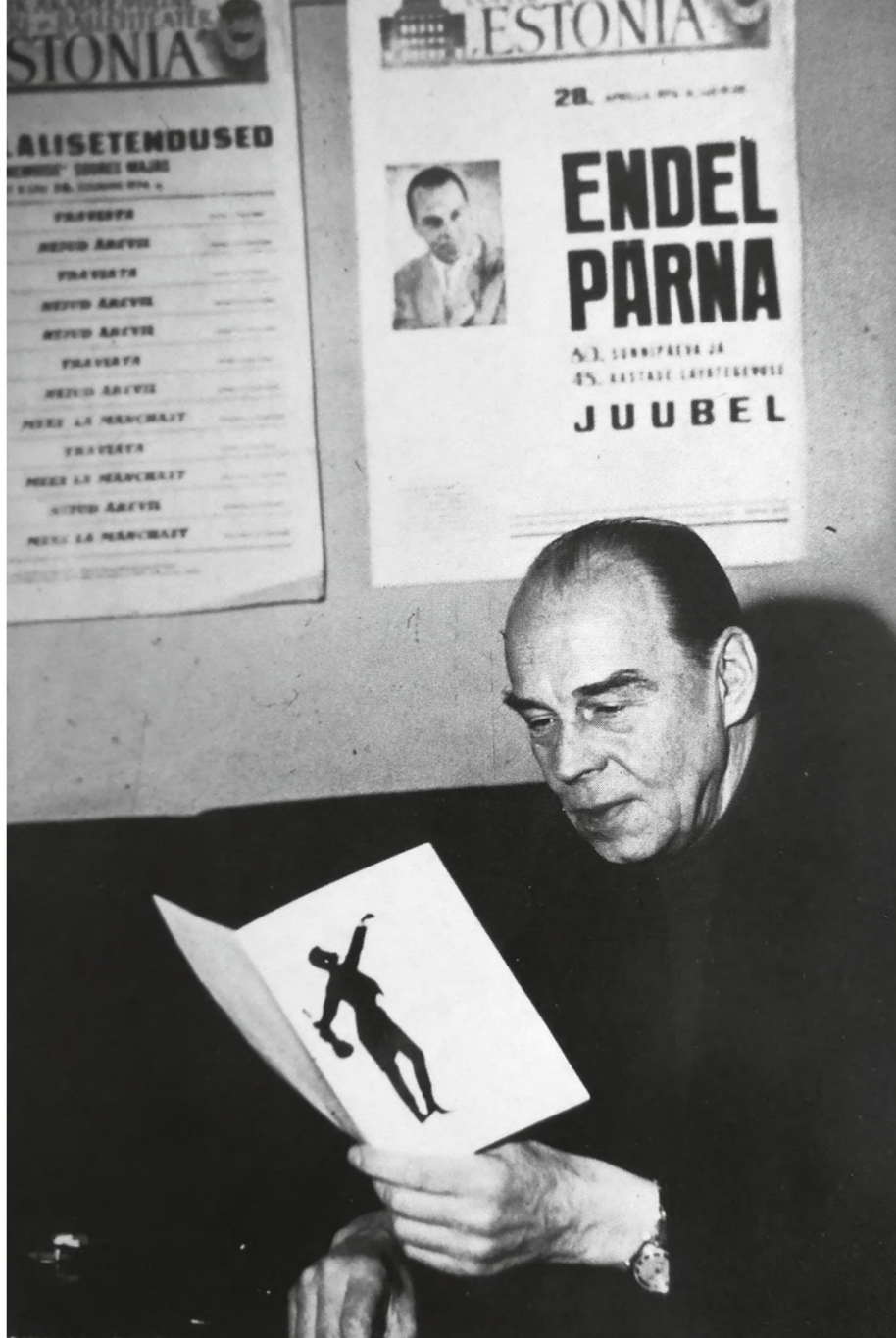
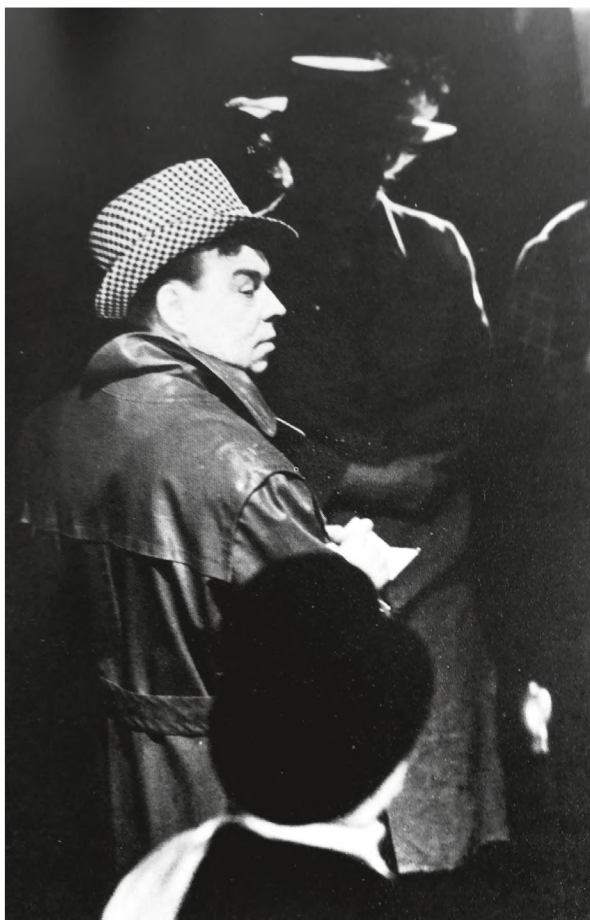
1929. aastal juhatas Eduard Türk Tartu rätseppade seltsis ühevaatuselist naljamängu. Seal hakkas silmasilma üks elavaloomuline

Suudle mind, Kate, Endel Pärn Mr Harrison-Howelli rollis. Georg Ots Fred Grahami rollis

"ESTONIA", 1966

Endel Pärna juubeliafišš.

Henry Higgins.

poiss. See poiss oli Endel Pärn, keda kutsuti „Vanemuise” „Libahunti” noor Margust mängima. Lavastaja oli Eduard Türk. Marguse ema osas Liina Reiman.

„Eduard Türk mind „Vanemuisesse” kutsuski. Ajakirjanikud on mulle esitanud naljakaid küsimusi, et kas ma olen rahul faktiga, et näitlejaks sündisin? Aga mis mul muud üle jäi! Kas ma läksin kohe lavale? Loomulikult ei. Alles viieteistkümnenda aasta pärast.”

Esimene läbikukkumine

„Esimene läbikukkumine oli saunas. Nimelt küsisin seal kassast rõdu piletit. Mulle vastati, et saunas rõdu

ei ole. Ütlesin, et kuidas – lava on, aga rõdu ei ole?”

Teater pole kolm tundi etendust

Teater on põlemine ja põletamine, taevalik õnn ja põrgulik väsimus, „piksevardaks” huumor.

Pärna žest, pilk, intonatsioonid, võisid olla ootamatud. Ta võis oma juttudega eksitada. Mis see nali muud on, mille peale ise ei tule, aga Pärn tuli. Seda temalt oodatigi.

Me võime üle ookeani lennata, leidmata operetis mõtet. Keegi pole ka öelnud, et Rooma paavsti mängides peab teadma, kuidas haned päästsid Rooma.

Neljakümne aastane Endel Pärn.

„Operetikarid pole mind hirmutanud. Mul on olnud kõik eeldused saada nooreks koomikuks e. koomiliseks armastajaks. Ja nagu olete aru saanud, olen neid eeldusi ka kasutanud. Rütmi harjutasin juba karjapoisina. Valmistasin endale seapõiest trummi ja mängisin seda päevad läbi. Muusikaarmastus tuli viiulit mängides. Mis operetti puutub, siis on see paljukannatanud žanr kriitikute arvates. Publiku arvates mitte. Ja kui olete minuga nõus, siis on teil hea maitse.”

Priit Põldroos armastanud sageli küsida, miks Kain Abeli maha löi. Sellepärast, et Abel rääkis vahetpidamata vanu anekdoote. Pärn mõtles anekdootlikke lugusi ise välja. Seega olid need kordumatud.

Kuidas Endel Pärn nime sai

„Mina armastan igasuguseid legende. Kuidas loomad endale sabad said? Teadupoolest olnud inimesed alguses ahvid. Elased puu otsas. Kes tahtis endale nime saada, pidi puu otsast alla ronima. Koos teistega hakkasid ka näitlejad endale nimesi võtma... Juba ronis alla Voldemar Panso. Maha sai ka Ervin Abel. Siis tuli oksti mööda Jaanus Orgulas ja hakkas inimeseks. Jüri Järvet. Aga mina olin ikka veel puu otsas – nimeta.

Ühel päeval tulid õpilased metsa ekskursioonile, kaasas transistorraadiod. Bioloogiaõpetaja palus nimetada metsas kasvavate puude nimetusi. Muusikaõpetaja raadiost kostvate lugude autoreid. Üks õpilane ütles: „Näe, pärn!” Õpilane, kes raadiot kaasas kandis, hõiskas; „Händel!” Nii võtsingi endale nimeks Endel Pärn ja tuln puu otsast alla. Koos minuga sündis üks turismialane reklaam: mitte töö ei teinud ahvist inimest, vaid ekskursioon.”

Selle legendiga esines Pärn ka Eesti televisioonis. „Televisiooni kutsus mind režissöör Virve Aruoja. Ütlesin Virve Aruojale, et ei oska televisioonis midagi teha. Virve ütles, et ka tema ei oskavat. Usaldades teineteist oskamatuses, andis Virve Aruoja mulle nimiosa telelavastuses ”Prohhor XVII”.”

Keegi poleks kahelnud, et Pärn oma leiva ka draamalaval oleks ära teeninud. Kuid Agu Lüüdiku asendajana võitis ”Estonia” teater endale Pärna isikuga uue näo.

„Ma ei oska öelda, kas see, mida Pinna, Laur, Üksip, Lüüdik, Eskola või Järvet laval tegid, on üldse õpitav...”

Eduard Türk kõndis alati turul ja sai sealt endale häid tüüpe. Mina sain oma Newtoni hullumajast. Proovis kõndisin seinä-äärt-pidi ja ainult vaatasin... Kalkun küsis, mida endast kujutad? Ma teen rolli, olen hull!

Üldiselt on nii, et ükskõik, mis tööd ma teatris tegin, nägin ma vaeva, et valmistada ette oma järgmist eksisammu. Sellepärast oli varuks ka tagavara elukutse – tunnid. Lepisime kunagi Jüri Järvetiga kokku, et kui meid teatrist vallandatakse, hakkame tünne värvima, ainult et seestpoolt.”

Kardavad pausi ja laenavad frakki?

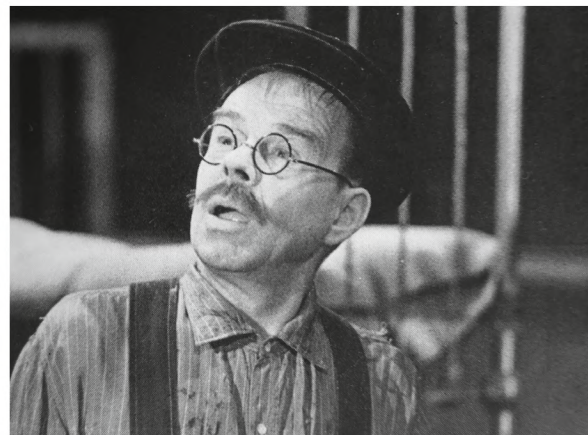
Voldemar Panso on oma õpilastele öelnud: vaadake seda meest, jälgige seda meest.

See mees tõusis aeglaselt, jõi musta kohvi, tõmbas sigaretti, jõi jälle kohvi, mõtles, pesi nii, et maja veesulinast kajas, riietus, kontrollis särki, lipsu. Käte valgeks saamiseks tõstis käed üles, siis alla. Pikad pilgud peeglist. Korras! Astus klõpsuvate sammudega tänavale. Tähelepanu – seal läheb näitleja! See oli demonstratsioon. Väljakutse kombelisusele.

Operett on igapäevaleib. Pärn ei pingutanud ülikonnas, steppides, laudes, tantsides ja võis ka monokkel silmas peapeal seista. Aga kui pingutas, oli televisiooniteatri Newton, Prohhor või mõni keegi teine hullumeelne professor.

Nüüd vist ei ole mõtet küsida kas Endel Pärn oli hea, halb, keskpärane, tantsiv, laulev või kõnelev näitleja. Nii elus, laval, ekraanil kui ka est-raadil oli ta ennekõike isiksus.

Illuminatsioon keravälgule, Bernhardi osas. TELELAVASTUS, 1969

Tõsise näoga naljad

„Ma olen eluaeg teatris töötanud, aga ma ei tea teatrit kostümeerijata, koori või orkestrita. Võta need ära ja vaata, mis jääb? Premjäärid ja priimad. Aga teatrit ei ole. Kui oboemängija puudub, saab teda asendada, aga riietaja puudumine võib teatris tekitada tõsise paanika.”

Endisaegne teatri meeste riietaja Lilli Birke mäletas üksikuid kordi, mil ta pidas vajalikuks Pärna frakki pressida.

„Härra Pärn oskas kostüüme kanda, neid ka hoolikalt riidepuule riputada.”

Avaldades proua Birkele austust ja tähelepanu, soolas seda huumoriga. Kui Tiit Kuusik hüüdis koridoris B i r k e e, teadsid kõik, et Birke nimi sisaldab vajalikud vokaalid, mis aitavad maestrol häält maskis hoida.

Ükskord kuuleb Birke, et ka Pärn hüüab „Bir-ke-eee!!!”

„Mõtlesin, et lähen õige vaatama. Ma teadsin küll, et Pärn teeb jälle oma tükke: nüüd teeb Kuusikut jälle.” Läks sussisahinal küsima: kas härra Pärnal kukkus hääl maskist maha? „Pärn ütles, et ainult Kuusikul võib hääl maskist maha kukkuda. Tema hääl on eluaeg maskis, eriti siis, kui Vivaldit laulab.” Aga Vivaldit pole Pärn kunagi laulnud.

„Siis nõudis Pärn saapaid, aga saapaid selles tükis vaja ei läinudki...”

Huumoriga võib teatri uurivärgis palju rohkem korda saata. Tõtt näkku öelda. Kiita ei tohtivat enne, kui näitemäng otsa saab. Laita võib ainult see, kes palka maksab. Seda ütles härra Pärn.

Kes on frakipärija?

Kui fraki kandmisest juttu tuli: “Muud kunsti polegi. Tuleb seista vasak jalg kümme sentimeetrit paremast eespool ja parem õlg kergelt peapöördes vasakule. Käed vabalt rippu kallutada end õige veidi ette-

poole – siis on väga lihtne. Proovige seda vaikselt nurga taga ja frakita.”

Frakikandjana ei olnud Pärn ju erand. Tema põlvkonna inimesed oskasid frakki kanda. Ka Georg Otsa ja veel paljude teiste seljas istus frakk hästi. Aga Endel Pärn on siiani silmade ees?

Endrik Kerge sõnul olid Pärnal laval erksad värvid ja karakterid. ”Endel Pärnas oli heas mõttes snobismi. Ta oskas kanda ainult mitte frakki, vaid ka ülikonda, mantlit, portfelli, jalutuskeppi. See oleneb paljuski kehahoiakust, liikumisest, vaimsusest, mis kõik on õpitavad.”

Miks viinlasel kogu aeg frakk seljas on?

„Sellepärast, et ta tantsib vahetpidamata valssi,” ütles Pärn, kellest sai viinlane.

„Viini valss – see on šampanja, aga mitte šampus, ammugi mitte viin mulgikapsastega.”

Tollal Estonia balletitantsijale Verner Loole hakkas eriti silma Pärna kõnnak ja žestid...

”Kui meie soojendasime enne lavale minekut jalgu, tegi Pärn lava

Steppides kolme tooniga suurde oktaavi...

Mundris ja frakis olen end alati hästi tundnud.

taga suuliigutusi, kõndis ja raputas käsi. Kui operetis mängisid kolm musketäri: Ots, Pärn ja Mägi, olime, noored poisid, alati lava taga valmis – nüüd tuleb jälle mingi nali. Need mehed improviseerisid enesekindlalt. Aga nad tegid seda alati nii, et teine ei vedanud teist alt.”

Kui Pärn oli vahel haige, siis asendas teda Agu Lüüdik. Kogu rolli ulatuses oli Lüüdikul rohkem oma teksti kui autoril. Agu Lüüdik improviseeris nii ehtsalt, nii oskuslikult.”

Lavastaja Valter Luts ütles: „Vana kooli mehed Agu Lüüdik, Ants Eskola, Endel Pärn –nendel oli roll ammu enne etendust valmis. Aga samas oli iga etendus improvisatsioon.”

Tugevad saavad olla nõrgad

„See, et Endlist sai Endel Pärn ja ta pääses vägijooigist, ei olnud ainult fakt, vaid sündmus. See oli pidev ja range režiim. Tänu abikaasale, kes seda režiimi oskas läbi viia.

Kui Pärn elule uue lehekülje pööras, öelnud eluvaist: „Mitte elulainetesse, Casanova, vaid nüüd läheme koju.”

„Lõpuks oleks ka hilja olnud mil-
lestki rõõmu tunda. Läksin doktor
Bremsi juurde. Seisime Jämejala
akna all, kus liikusid hallis riides
kogud. Doktor ütles, et mul on
kolm võimalust: kalmistu, eluaeg
siin... või kõigele, mis olnud, käega
lüüa. Elule uus lehekülg keerata.
Abikaasa aitas, sõbrad vahetasin
välja. Muide, sõprade vahetus on
peamine ja äärmiselt oluline. Ja võin
käsi südamel öelda, et ma olen kaks
korda sündinud...”

**Sulpa: kui siia
peale vajutad,
ei juhtu midagi
sõjamees
Valdo Peetri,
Muinaslugu
muusikas.**

“ESTONIA”, 1967.

Elulava näitemängud oleksid
kestnud. Neisse oli ju nii kenasti
sisse elatud. Pealegi olid kõik osad
peaosad. Viinakurat ajas taga ja
jooksutas aina kiiremini ja kiiremi-
ni. Lõpuks oli Pärnal, kui nii võib
öelda, „õnne” – ta murdis jalaluu.
Sealt, tänavalt, Valter Luts ta leidis
ja haiglasse viis. Arstid panid jala
kipsi, aga valesti. Siis murti luu
uesti katki ja seda korrati veel kaks
korda, kuni õnnestus. Tähelepanu-
väärt on see, et Endel Pärna ühte
jalga, mis sentimeeter-kaks teisest
lühemaks jäi, ei märganud keegi.

Paras peavalu

Et viinakuradist loobuda, oli vaja
söögi alla võtta maohapet. Terve
päev teatris, pidi Pärn maohappe pu-

**Sulpa viiuliga,
Muinaslugu
muusikas.**

deli kaasa võtma ja ta tegi sellestki
etenduse. Valis puhvetis rahvarohke
koha, tõmbas „vargsi” põuest pudeli
ja jõi lonksu... Pealtvaatajatest käis
läbi kahin: Pärn joo!?!...

Kui näitlejaks saamine toimus
vahetult ja kiiresti, siis inimeseks
saamine võttis aega. Kas sellest on
vaja rääkida?

„Sellest peabki rääkima. Nii ma
pätistus. Aga elasin sellegi üle.
Nagu ma teatris olen üle elanud 16
direktorit, 28 kostüümiala juhataja
ja lugematul arvul puhvetipidajaid.
Ja mina olin ikka ainult näitleja!
Miks ma seda kõike oma elus täht-
saks pean? Ainult lollid ja šarlatanid
ei eksi.”

Õllekruusi taga võis ju ihu nälga
jääda, kõri kuivada. Raha kõige
ostmiseks lõppeda. Aga silm ja
fantaasia puudust ei tundnud. Kui
raha otsa sai, ei kadunud napsi-
vennad, vennad Porrod, kloun
Zarens, Valgre, Karm... Hoobeldi ja
kaubeldi „ametisaladustega”, mida
Pärn kahe silma vahele ei jätnud,
lavale, estraadile ja ekraanile viis.
Nii ei jäänud teatrisse grimmikarp,
kostüümid, vaid Pärna ütlemissed –
elavad anekdoodid.

„Teater karjub Pärna järgi!” Seda
toonitas pidevalt ka Tõnu Kilgas.
Kui teatris niisugust meest ei ole,
siis tuleb ta enda jaoks välja mõelda.

Algul oli soov olla, hiljem purjus olla

„Kui ma noor alkoholist olin, tegin
ükskord laval niisuguse „pirueti” ja
kukkusin otse orkestrisse kontrabas-
si otsa. Olin laval kiiremini tagasi,
kui kukkusin... Ja viga ei olnud
midagi. Saalis oli suur aplaus. Seda
kontrabassi sai igast palgast neli-viis
aastat kinni maksta.”

Pärn oli ka elulaval isiksus ja teda
võeti ka kõrtsis hästi vastu. Müü-
rivahe õllepoe oli Pärn avamisest
sulgemiseni. Tal oli seal oma publik.

Kes aitas talle õlut osta, kes ära
juua. Ühel hommikul jäänud Pärn
õllepoodi hiljaks, vabandas oma
kundede ees: jäi hommikul magama.
Siis tutvustanud õllepoe omanik
kõigile Pärna: tema on meie õllepoe
peainsener.

Kui Vene väed teist korda sisse
tulid olid Pärn ja kloun Harald
Zarens aga Narva maantee õlle-
poe. Nad jõid seal õlut ja rääkisid
minevikust. Äkki ilmunud nende
lauda Ruut Tarmo: poisid, mis te
teete? Kas te tahate turul müüma
hakata? Mul on palju rämps – Mari
(Möldre) botikud, kellad, laudlinad,
arvelaud, mida saab müüa. Pealegi
on vene raha hädasti vaja. Pärn ja
Zarens olid sellega päri. Minki koos
Ruut Tarmoga koju ja tehti äriasjad
selgeks: 60% Tarmole ja 40% pidid
saama Pärn ja Zarens. Ei lähe läbi –
vaat, mis, ütles Pärn.

Tarmo jälginud eemalt, siis tul-
nud vargsi juurde küsima: palju sai-
te...? Öeldi muidugi hoopis vähem,
kui raha saadi. Kõik Mari Möldre
ja Ruut Tarmo vanad asjad müüdi
turul maha. Ainult arvelaud läinud
kaduma. Tarmo oli maruvihane.
Aga Pärn ütles, et ta ei tea seda
siiani, kuhu „hullukannel” kadus.

Pärnal ja Tarmol olnud oma-
vahel teisigi asju jagada. Kontsert
oli lõppenud, teatri valges saalis
pikad lauad kaetud. Dirigent Kirill
Raudsepp mängis klaverit. Pidulised
Ruut Tarmo ja Endel Pärn astusid
trepist üles. Järsku hüüdnud Tarmo:

„Parem püüda kõrbest kala, kui mängida operetis tola.” Siis haaras Pärn Tarmo frakisabast ja tõmbas alt üles lõhki.

Koka terviseks!

Kui Estonia teater ringreisile sõitis, küsis Pärn juba bussis, kuidas saunapeoga jääb?

Pärnu Kuursaalis mängiti „Bajadeeri”. Pärast etendust oli Rannahoones väike istumine. Pärn jõi vett ja hüüdis „Kallake klaasid täis. Võtame!” Juhuslikult ütles kelner, et kokal on sünnipäev. Sellest sai Pärn idee laulda koka terviseks. Esimesena kõlanud Pärna ülesvõtmisel „Hele täht”. Teisena esitas Georg Ots tulise pliidi peal Don Juani serenaadi. Pidu kestis hommikuni. Pärn hüüdis iga viie minuti järel: ”Koka terviseks!!!”

Jälle see Pärn!

„Muhulaste” filmimise ajal oli Ants Lauteril sünnipäev. Pärn esines hääleka lubadusega end täis juua. Kui šampanjat valati, palus ka endale valada. Siis vahetas šampanja veeklaasi vastu ja jõi klaasi põhjani. Ikka Lauteri terviseks! Lauteril sil-

mad hirmu täis: Pärn ei tohi pärast ravi tilkagi võtta... Pärn hakkas tuikuma, siis vajus põrandale, väänles maas ja ajas suust jama välja. Lauter, ei jõudnud ära imestada: Pärn on täis!

Lauteri uskuma saanud, tõusis Pärn krapsti püsti, kainem kui kunagi ja andis võidurõõmsalt Lauterile käe. Lauter ei saanud midagi muud öelda kui seda, mida ta läbi elu ikka pidanud ütleva: „Jälle see Pärn!”

Kui filmi „Mehed ei nuta” dubleeriti ja Lauterit kohal ei olnud, luges Endel Pärn Lauteri eest: „Mehed metsa langetama.” Kui Pärn Lauterit kohtas, provotseeris: “Kus sa olid? Ütlesin sinu eest.”

”Ei noh, sina oskad ikka kõik ära rikkuda,” oli Lauteri vastus.

Filmi esitlusel, “Mehed metsa langetama” -ajal tõusis Lauter püsti. Lahkus kinosalist. ”Jälle see Pärn!”

Ainult kord, „vana lehekülje” ajal, õnnestunud Lauteril Pärnale nõ. ära teha. Pärn oli teatrist mitu head aega ära olnud. Põhjus teada! Sel ajal oli Ants Lauter „Estonia” direktor. Helistas teatrisse ja tundis huvi, kas Pärn on majas. “Jah on.” Lauter palus kutsuda Pärna telefo-

nile. „Hallo, siin Pärn.” Lauter: “Oi, juba jälle haised viina järele.” Pärn: “Anna andeks, ma võtsin ainult piisakese...”

Üks diplom – Müürivahe õllepood

Mängust kasvas välja tegelik elu, elust tõeline mäng, kus jagus karaktereid. Rollinäoliseks ei tee üksnes grimm. Näotust ei varja ka maskiga. Õpid lavakunsti, teatri ajalugu, tunned autoreid. Ei plahvata! Kõik jääb sinna, kus „tärkamata” sündis.

„Ega midagi uut ju välja ei mõtle,” kinnitas Endel Pärn: “Kõik on enne juba olnud ja tulnud.”

Üksnes härradel Viinist pole oma naljad ja kombes. Ka viinalasel veinipeeki taga on tarkust, elust kokku kraabitud. Ja on veel inimlikult väiklane nägemaks patte ka teistel.

„Noored ütlevad tihti, et neil on diplom. Toogu see diplom lavale. Aga see diplom üksi ei tee laval midagi ära. Mul on üks diplom – Müürivahe õllepood. Aga see on

Pereliikmeid oli kombeks nummerdada tähtsuse järjekorras: 1 Endel, 2 Leida, 3 Aino, 4 koer Sultan.

Operetidoktor.

**Mees
La Manchast,
Sancho Panza.**
"ESTONIA", 1971.

minu jaoks igavik. Tänu arstidele. Nemad andsid kirja kaasa. Ulatasin direktorile ja Kääramees ütles, et tulgu homme „Nahkhiire” proovi. Ma ei tea siiani, mis seal kirjast oli...”

Kui oled sadulas

Pärn ehitas terve oma lavaelu Pärna. Asetades kivi kivi peale, ideaalidest, eluosadest ja osalistest elus. Omandas Lüüdiku laulumaneeri, pinnaliku mänguoskuse ja pärnaliku kordumatuse. Pärn polnud Pinna vari või Lüüdiku koopia, vaid ehtpärnalik Pärn.

Panso ei olnud

Pärna jaoks kunagi Volli, vaid Panso, Kerge Endrik. See on respekt.

Kui oled sadulas, pead seal ka püsima. Loomulikult aitavad näitlejat lavastajad, partner, kellega mängib.

Kui Georg Ots pidi esialgsete plaanide kohaselt professor Higginsi osas Pärnaga dubleerima, keeldus: tema joodikuga ei dubleeri. Hiljem, kui Ots oli Pärna professor Higginsit näinud, ütles, et ma ei julgenud sinuga dubleerida.

Operetimestor muusikalis

Muusikal „Mees La Machast” osutus Sulev Nõmmiku üheks paremaks lavastuseks. Loorberid langesid teadagi kolmele osatäitjale: Georg Ots, Helgi Sallo, Endel Pärn. Kõrvuni ulatava naeruga sörgib kannupoiss Sancho Panza Pärna professor Higginsi järel. Ja on jäägirult truu oma isandale, Don Quijotele. Endel Pärn, kes läbi lavaelu olnud sirge ja

sihvakas, oli kannupoiss Sanchona kui tuhakott, headusest laiali lagunemas. Süda kurbusest lõhkemas, kui pidi sulgema oma isanda silmad: „Mu isand on surnud.”

„Viimasel etendusel palus Ots mind „Palun sulge mu silmad.” Surmastseenis paistis prožektor talle silma. Sulgesin oma isanda silmad ja nägin, kuidas Georgil veeres põsele suur pisar... See oli Georg Otsa viimane etendus ja meie viimane kokkupuude laval.”

„1945. aastal olin tema „lavahalli” juures ja nägin, kuidas meister õitses... Lõpuks sulgesin silmad. Minu isand on surnud”.

Selga hetkegi sirgaks tõmbama, tõmbas Pärn Sancho Panza oma liistule. Vaist! Ise ütles: „Kui oled mängimud kolme erinevat lavakuju, oled mängimud ju kolme erinevat ellusuhtumist.”

Õnnistatud tähetund

Et end Higginsina maksma panna, vajas Pärn partnerina Linda Rummot nagu õhku.

Pärna forte oli alati valjem, ägedam?!

„Endel oli üdini artist, intensiivne näitleja, kes ei „kukkunud” hetkekski ära. Kui me koos mängisime, oli tema silmades ja olekus ikka väljakutse ja niisugune kaasaminek, tunne, et võiksim tantsida kuristikel...”. Ka ”Minu veetlev leedi” on Endel Pärna õnnistus, tema tähetund.”

Alates külmast ja üleolevast foneetika professorist „Küprose kujurini”, kes lõpuks armub oma kätetöösse – lilleneiu Elizasse. Kirjast „Minu veetlevale leedile” – Linda Rummole:

„Kui ma vaatasin laval sinu avali silmi, siis algul ei olnud mugav karjuda: ”Pange see pamp pühmekasti!” ... Siis andsin takka, kuni tüki lõpus oma kaabu alistumise märgiks silmadele tõmbasin. Tegelikult oled Sina kogu etenduse vältel täht, kellele mina sabana järele lendasin.”

Higgins grimmita

„Vahel rääkisime Pansoga proovis kolm-neli tundi ainult sellest, kuidas Higgins tegutseb, habet ajab ja muud...” Roll on nagu teine inimene, kes aitab tutvuda ei kellegi muuga, kui iseendaga... Jälgida tuleb kõike, käsi, jalgu, peapööret, kuidas see sinu loodav kuju tegutseb.”

Endel Pärn kaamerasurinas

Endel Pärna osad ei lõppenud operetilaval. Säravad operetikoomiku rollid jäävad kaugele teleteatri- ja filmirollidest. Moodustavad kolmandiku loomeloost. Tõsiosad, milles on isegi vapustavat traagikat.

Julgen arvata, et Pärn on üks neid näitlejaid, tänu kellele telesalvestused ja filmistsenaariumid režissööri portfelli ei jäänud. Enn Vetemaa „Illuminatsioonid keravälgule ja üheksale näitlejale” südameilt langes kivi juba siis, kui mängimiseks andsid oma nõusoleku Ants Lauter, Heino Mandri, Enn Kraam, Endel Pärn. Sest just neile oli autor juba kirjutamisel mõelnud.

Opereti Pärn polnud populaarne üksnes muusikaalsuse poolest ega kaotanud operetis lavakuju. Veelgi enam: „Endel Pärn on Estonia teatri parim laulja,” ütles lavastaja Paul Mägi.

Miks just Pärn?

„Pärna hääleulatus oli ainult kaks-kolm tooni. Aga ta võis nende kahe tooniga laulda lugusid, mis ulatusid sisuliselt kahe ja poole oktaavini.”

Sulev Nõmmiku öeldu: ”Pärn oli ruttu haarav, alati endast noorem, parastav. Temaga polnud kerge kellelgi.”

Lavastajaga, kes arvas, et küllap tal tüki mõte proovide käigus selgeks saab, läks Pärn norima, mis selle tüki mõte ikka on?!

Suure plaani näitleja

Tänaval näeb „näitlejaid” rohkem kui laval. Heal näitlejal saab osaks seda laval tõestada.”

Virve Aruoja poolt telekraanile seatud „Statisti” puhul, kus Endel Pärnal oli mängida keskne kuju Ilja Iljits, leiti arvustuses, et oleks pidanud olema rohkem suuri plaane jälgimaks näitleja nägu.

Vello Rummo „Füüsikute” telelavastuse õnnestumiseks peeti kõrvuti Ants Eskola, Mikk Mikiveri jt. loodud karakterite kõrval Newtonina ka Endel Pärna.

Ita Ever on öelnud: „Endel oli särav näitleja. Niisugune näitleja, keda on võtteplats täis; kes ei „sure” ära ka siis, kui öeldakse – ”Mootor! Kaamera!” Vastupidi, ta tegi siis topelthästi. Aga mis puutub karakteritesse, siis selles osas kuulus Pärn nende näitlejate hulka, nagu

näiteks Ants Eskola, kellel jätkus bussipeatuses kümnekonnast minutist selleks, et mängida kaks-kolm karakterit”.

Nikotiinusega

Vaikus. Parim, mida näitleja proovi ja etenduse vahel soovida oskab. Pausis lavasekundid, näitlejamineutid ja sellele järgnev täismäng.

Tugitoolis istub vana mees, sigaretiga... Öhtul kell seitse kõlas märguanne ja hüppas nagu vedrust püsti t e i n e – läbi ja lõhki näitleja, kes nüüd otsib dialoogi. Kuid mitte igäühega. Pärn helistas doktor Adda Mardnale, Baskinile, Kergele, rääkis Ita Everiga, kellega elasid lähestikku, peaaegu naabru-

ses. Rahutu looja, süda tahtis lüüa sama koormusega... Aeg piiritu, kell kirjutuslaua sahtlis. Eluring on

“ Kui Jumal elu annab, hoolitsegu inimene oma tervise eest.”

– ENDEL PÄRN –

täis. Laev randunud. Muretsegem nende laevade pärast, kes teel... Endel Pärn – Estonia teatri laulev ja tantsiv Pärn. Raadio kuuldemängudes mõtleb ja kõneleb Pärn, tele-ekraanil aga ISIK, mitte väline kuju. **K&E**

Reial pakub üdini puhtaid, loodusest inspireeritud ja taimedest ammutatud väga tervise- ja nahahooldustooteid

Tegemist on käsitööga. Toodetes kasutatud ravimtaimed korjan ise Eestimaa valitud korjekohtadest, et tagada puhtus ja kvaliteet ning taime vägi. Baasõlid on kõrgkvaliteedilised ja söögikraadiga, külmpressitud.

Puhas ja naturaalne tooraine on meie prioriteet!

Kõik on nii puhas, et pista kasvõi suhu!

Töötame südame ja pühendumisega. Taimekorjel ootame taime kutset, küsime luba keda võib korjata, ühineme energeetiliselt, teeme taotlused. Kogu töö ja kuni tellimuse saatmisprotsessini on tseremoniaalne ja isiklik. Kliendini jõudnud pakk on lisaks tellitud toodetele tulvil armastust, häid soove, üllatusi ja tänu.

Nature Essentials by
RE·AL

Reial OÜ www.reial.ee info@reial.ee

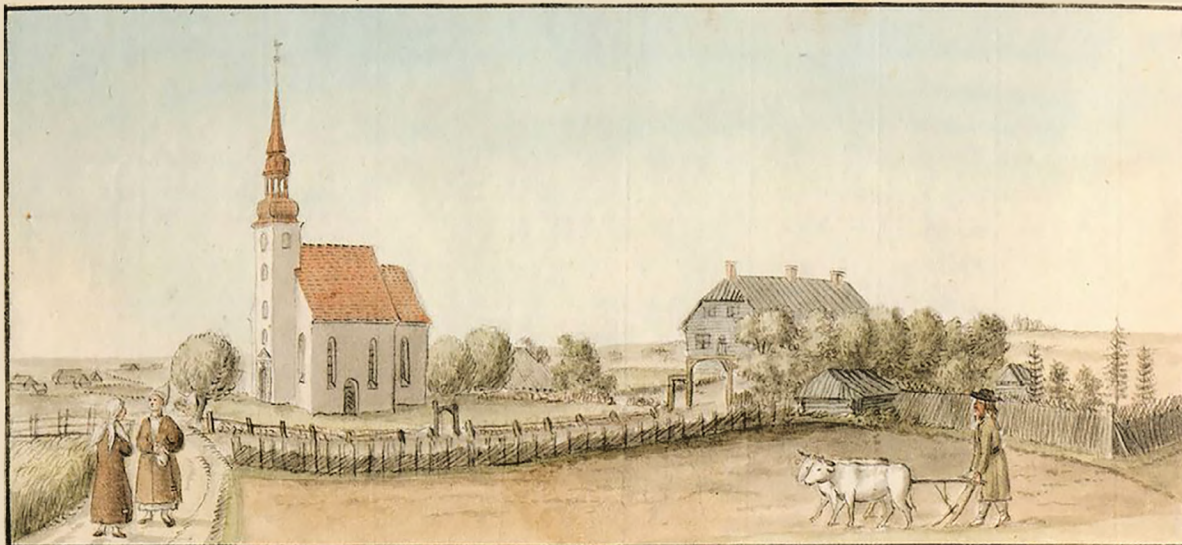
Luksuslik hoolitsus ja ravi sinu nahale ja meelele.

Loodus juhib Reial'i teed!

Ka edasimüügi tooted on valitud hoolikalt – õlid, seebid Indiast on kohalike külanaieste kätetöö.

Die Hallistsche Kirche mit dem Pastorate, 1800.

Halliste kirik 19. sajandi alguses. Fragment: Die Hallistsche Kirche mit dem Pastorate. 1800. Johann Christoph Brotze Estonica.

PILT RAAMATUST: JOHANN CHRISTOPH BROTZE ESTONICA. ESTOPOL OÜ 2006

Elust Abjas

19. sajandi esimesel poolel

See on esimene osa pikemast kirjutisest "Tallod – talude pärisestostmise, ülesehitamise ja hävitamise lugu", mis käsitleb Mulgimaal Abja mõisas sündinud vendi Tallosid, kes liikusid 19. sajandi keskel Saarde kihelkonda ja omandasid Tali mõisast eraldatud talukohad: Hans Marina, Peeter Rahessaare ja Tomas Peratsaare. Talud jäid vendade mitme põlvkonna järeltulijate majandada kuni nende hävitamiseni 1941. aastal.

ANNIKA TALLO, sotsiaalsühholoog

Lugu põhineb arhiivimaterjalidel (kirikuraamatud, hingeloendid jms), ajakirjanduses ilmunul, sugulaste ja hõimlaste suulistel ja käsikirjalistel mälestustel, kirjadel, aga ka isiklikel mälestustel.

Abja Tallod 19. sajandi esimesel poolel

18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse Abja koosnes Halliste ürgoru lõunaveerel asuvast värskelt välja ehitatud esinduslikust ehisaiaga mõisakompleksist ning Lõuna-Eestile iseloomulikust hajakülast – põldude ja metsadega eraldatud taludest. Maa-ameti pärandkultuuri kaart juhatab mitmele vesiveski- ja

mõnele koolikohale; ka ei saanud puududa kõrtsid. Viimane ei olnud siiski ainult joomakoht. Kõrts oli öömaja teekäijale, täitis seltsi- ja rahvamaja ülesandeid, oli kohakuulamise ja kaubategemise koht. Kõike seda pidid ühendama teed: postiteed koos postijaamadega ja kohalikud külavaheteed.

18. sajandi lõpul rajatud hilisbarokne Abja mõisa härrastemaja kipskrohviga lagede ja valgete kahelajudega ning seda ümbritseva mitmeosalise, liigendatud reljeefi, aedade ja tiikidega pargialaga oli teravas kontrastis talurahva rehetaredega, kus ainukesse ahjuga ruumi – rehetuppa – koondus kütteperioodil kogu talupere elu.

Abja rahva kodukirik - Halliste kirik – asus samal kohal, aga nägi teistsugune välja. Praeguse kuhu sai kirikuhoone 1860. aastatel rekonstrueerimise käigus pärast põlengut pikselöögi tagajärjel.

Praeguse Abja-Paluoja linna alal, Pärnu-Valga maantee (tänapäeval Valga-Uulu maantee) ääres, asus Paluoja maanteekõrts, mis ümberehitatuna on tänapäevani säilinud.

Linnale aluse pannud asula hakkas arenema ligi sada aastat hiljem – tänu 1895. aastal ehitatud Mõisaküla-Viljandi raudteele rajatud jaamale.

Minnes Abja-Paluojust mööda Sarja teed loode suunas, jääb enne tee ristumist Lüütre ojaga vasakut kätt kunagise Saadu talu asupaik. Talu lähedal voolab oja läbi kaitsealuse Lüütre oru, kus oja kaldale jäävad Lüütre oru paljandid. Üks paljanditest on saanud nime Saadu talu järgi.

Elati üksteise naabruses ja läbikäimises; abielluti naabritega (aga ka omavahel), mis viis sugulastest ja hõimlastest koosneva tugeva kogukonna moodustumiseni.

18. sajandi lõpul, pool aastat pärast esimese naise surma, võttis toona 45-aastane esiisa Toomas naiseks endast 20 aastat noorema, Mõnisi talus sündinud esiema Lena ja läks samal aastal Saadu tallu sulaseks. Sünnivad ühised lapsed

ja 19. sajandi algul tõuseb Toomas talus peremeheks.

Pärast Lena surma võttis Toomas 61-aastaselt veel kolmanda naise – 30 aastat noorema Rõõda.

Toomal oli kolm naist ja kaksteist last

Kuna väikelaste suremus oli 19. sajandil suur, käis arvestus selle järgi, mitu last täiskasvanuks sai ja kodumaale jäi.

Kui üks abikaasadest suri, abielluti võimalusel mõne kuu pärast uuesti. Sagedased olid suured vanusevahed mehe ja naise vahel; ei olnud haruldane, et ka naine sai endast oluliselt noorema mehe.

Talupoegade liikumisvabaduse piiratus tõi kaasa palju sugulaste vahelisi abielusid.

Talupere koosseisust annab aimu 1816. aasta Abja mõisa hingerevisjon.

Saadu talus elab 67-aastane peremees Toomas oma noore naise ja laste võõrasema Rõõda ning teismeliste laste Jaani, Anno ja Kaareliga.

Vanem poeg, 20-aastane Henn, on juba aastajagu naisemees: 30-aastane Kärt on esimese ühise lapse ootel.

Kui Kärdi esimene mees Hendrik suri, jäid kolmekuune ühine poeg Hendrik junior ja mehe lapsed tema esimesest abielust – Märt ja Ann –

Abja-Paluoja kõrts (muldade klubi) 19. sajandi lõpul.

ERM FK 355:47, EESTI RAHVA MUUSEUM, [HTTP://WWW.MUIS.EE/MUSEUMVIEW/664536](http://www.muuseum.ee/museumview/664536)

Kärdi kasvatada. Nüüd on kõikidest Hendriku lastest saanud Henu võõraslapsed ja nad elavad Kärdi ja Hennuga Saadul. Paradoks on selles, et Märt on aastajagu vanem kui tema võõrasisa Henn – Märt on sündinud 1795. aasta märtsis, Henn detsembris.

Oma paiga venna pere juures on leidnud ka Tooma eakas õde Ädu.

Kokku üksteist hinge.

Morits, Tooma poeg esimesest abielust, on 1909. aastal võetud nekrutiks. Teadmised tema saatuse kohta puuduvad. Kas ta on langenud Prantsuse-Vene sõjas – paljud Eestist Vene armeesse võetud nekrutid sõdisid Borodino lahingus – või on elus ja ootab 25-aastase ränkraske teenistuse lõppu, mis ei pruugi tähendada naasmist kodumaale, rääkimata kodukülalt.

Kas Saadu pere kodutare on teinud läbi uuendusi nagu korstna ehitamine ja köetava rehetare taga olevate kambrite akende klaasimine? Esimene võimaldaks vabaneda suitsust, teine muuta kambrid talvel kasutatavateks ning leevendada see läbi ruumi- ja privaatsuse puudust. Kas pimeduse vastu aitas ainult peeruvalgus?

17. ja 18. sajandi eesti talupoegade nimi koosnes lisanimest ning selle järele kirjutatud ristinimest. Lisanimi võis kujuneda talunimest (nt Sado Toomas) või isanimest, aga ka nende kombinatsioonist (nt

Saadu paljand Lüütre ojal.

FOTO: KERSTI LAINESTE 2013.

Monsi Henu t. Lena). 1819. aastal Liivimaal kehtima hakanud talurahva pärisorjusest vabastamine tõi kaasa perenimedega panemise. 1826. aastaks pidid korras olema kõik hingeraamatud, kus talurahvas koos perekonnanimedega kirjas. (Aadu Must)

1826. aasta vaherevisjoni järgi on Saadu renditalus kirjas juba Tallo nime kandvad inimesed: päras isa surma peremeheks tõusnud Henn, tema naine Kärt ning nende ühised lapsed; Henu vennad Jaan ja Kaarel – kes on küll selleks ajaks teistesse taludesse teenima läinud; Tooma lesk Rõõt; lisaks saab Tallo nime Kärti poeg Hendrik tema esimesest abielust.

Tallo on vanas kirjaviisis „talu“ – kas see sai nimevalikul määravaks?

Henu ja Kerti tütre Lena Mainil oli traagiline saatus. Ta suri 1846. aasta oktoobris vaid 29-aastasena. Sama surmakuupäev on tema lastel, tollal 8-aastaselt Hennul, 7-aastaselt Tiinal ja 2-aastaselt Hansul. Lena mees suri aasta varem, Lena vanemad 1846. aasta kevadel. Lena oli jäänud kolme väikelapsega üksi. Mis juhtus – kas tulekahju?

Esiisa Jaan Tallo abiellus 1826. aastal Viraku talus sündinud esiema Kadri Orravaga.

Mõlemad olid juba kodutalust välja teenima läinud. Abielumeetrikas on see kirjas nii: „Pallo Jaani tüdruk Kadri ja Killi Jaani poiss Jaan“.

Aastatel 1827–1844 sünnib perre seitse last, kellest täiskasvanuks saab kaks tütar ja neli poega.

Jaan on perega erinevates Abja ja Vanamõisa taludes sulaseks. Elu lõpuaastatel võis Jaani staatus tõusta: Jaan Tallo surma registreerimise kandes märgitud, et ta suri 1850. aastal 52-aastasena tiisikusse, olles peremehe (Wirth) staatuses.

Talude müümine Abja mõisast Abja mõis oli rüütlimõis Halliste kihelkonnas Halliste ürgoru lõuna-veerul Põlde külas.

1764. aastal külastas mõisa Vene tsarinna Katariina II.

18. sajandi lõpus läks Abja valdusõigus Friedrich von Stackelbergile. Talupoegade hinnangul oli tegemist kurja mõisnikuga. Halvast iseloomust hoolimata hakkas just tema Abja mõisasüdant esinduslikult välja ehitama. Kerkis kahekorruseline kivikatuseline mõisahooned ja hulk kõrvalhõoneid. Pargi kujundamiseks palgati aednik Saksamaalt.

Abja esimese Stackelbergi järeltulijad on rahva mällu jäädvustunud hoopis soojemas valguses. Poeg Georg von Stackelberg sai mõisa enda nimele 1824., pojapoeg Reinhold von Stackelberg 1844. aastal.

Stackelbergid viisid talud raharendile juba 1836. aastal ning 1843. aastal müüdi esimene talu 4000 hõberubla eest samast vallast pärit vendadele Johann ja Henn Kassele.

Talude ostmise protsessi tegelikuks alguseks Hallistes ning kogu Eestis võib pidada 1853. aastat, mil Abja „hull parun“ müüs korraka ära 25 talu ning 1854. aastal veel neli.

Talude müügi põhjuseks võis ühelt poolt olla paruni elulaad, mis ületas tublisti Abja mõisa tulusid. August Kitzbergi kirjapandu (“Ühe noore tuuletallaja mälestused”) alusel olla parun Euroopa reisirid oma Abjat hertsogiriigiks nimetanud, suuri säravaid pidusid korraldanud ja kord kuskil lõunamaal lasknud

uulitsa soolaga katta, et näidata, kuidas Venemaal saaniga söidetakse.

Mõisniku lai joon avaldus ka hea-

“ Talude ostmise protsessi tegelikuks alguseks Hallistes ning kogu Eestis võib pidada 1853. aastat.

tegevusena. Just tema lasi ehitada Kaidi koolimaja (kus koolmeistri ametit pidas Eesti rahvusliku liikumise tegelane Jaan Jung) ja mõisaproua Henriette käis mõisatöölise peredes katsikul, külakostiks beebi-riided ja söögipoolis. Maa-ameti Pärandkultuuri kaardil on kirjas, et tänulikud talunikud kandsid Abja mõisniku Reinhold von Stackelbergi (1819–1878) kätel Halliste surnuaiale viimsele puhkepaigale, sest mõisnik oli neile esimesena Eestimaal odavalt müünud päriseks nende talumaad. Sama austuse osaliseks sai ka tema naine.

Mulkide ränne

Talude pärisestamine tõi kaasa teatud sotsiaalse kihi (peremeeste vennad ja nooremad pojad, sulased) tekkimise, kellel ei olnud lootust kodukandis peremeheks saada. Viimased asusid mujal kohta otsima.

Nii tekkis 19. sajandi teisel poolel mulkide osturänne - liikumine üle oma traditsioonilise asualade piiride talude päriksostmise eesmärgiga.

Pikemalt on mulkide rännet käsitlenud ajaloolane Kersti Lust, sh ajakirjas Tuna 2014. a. ilmunud artiklis „Mulgi hädaoht ehk kuidas mulgid võõrsil talusid päriks ostsid“.

Mulkide ränne äratas tähelepanu eesti- ja isegi saksakeelses meedias ja ärkamisaegses ilukirjanduses (Lydia Koidula „Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola“); sellest pajatavad memuaarid ja pärimus.

Eesti Postimees kirjutas 1865. aastal: „[Halliste] kihhelkonna sullased on muialt kihhelkondades teinud mis muialt Kihhelkonna perremehed seal mitte ei sanud tehtud.” ja Baltische Wochenschrift 1866. aastal: „Jõukad Viljandimaa talupojad levivad kõigis suundades laiali kogu maa peale. Seal, kuhu nad tulevad, saavad neist ühiskonna eeskujulike majapidamiste rajajad ning tõuseb jõukus.”

Mulkide jõukust on seletatud varasema üleminekuga raharendile, mis tõi kaasa kiirema kohanemise kaubalis-rahaliste suhetega, aga ka linakasvatusega.

Ameerika Kodusõda

1861. alanud Ameerika Kodusõda jättis Euroopa tekstiilivabrikud ilma toorainest – puuvillast, mis asendati

linaga. Kasvav nõudlus omakorda tõstis lina hinnad kiirelt kõrgeks.

Mulke on kirjeldatud nutikate (taibukad, nõukad, kavalad) ja pealehakkajatena (südikad, riskijulged).

Kersti Lust on kirjutanud: „Mulke on peetud kavalaks, ent märksa

“**Mulke on peetud kavalaks, ent märksa enam väärib esiletõstmist nende riskijulgus.**

enam väärib esiletõstmist nende riskijulgus. Mulke tuli ja oli mõni kümmekond ehk mõni sada rubla taskus ja linategemise rehnung pääs, julges ja võttis koha ära. Mulgimaalt lähtunud osturännet on seletatud ka nii, et sealt tulid sulased või popsid, kes polnud rikkad, küll aga olid oma hoolega säälnud vähe raha korjanud või selle kokku laenanud ning täis pealehakkamist ja südikust, sest hää julgus on siin rohkem maksnud.“

Esiema Kadri ehk otsige naist

Sugupuud on enamasti perenime ja meestekesksed.

Ka traditsiooniline Tallode suguvõsa käsitus räägib Abjas elanud [Sado] Toomas {Tallo} pojast Jaan

Tallost, kelle pojad rajasid Talil edukad ja toimivad talud.

Poegadel pidi olema ärisoont. Kust see pärit oli? Abjas elanud Tallode meesliinist konkreetseid viiteid sellele seni leidnud ei ole (mis ei välista selle olemasolu).

Jaani naise, esiema Kadri Tallo (Orrav) suguvõsas aga ettevõtlikke inimesi jagub.

Äkki tuli “edukuse geen” suures osas just Kadri poolt!

Kadri enda toimetuleku võimele viitab fakt, et sulase seisuses abikaasa kõrval talust talu rännates suutis ta lapsed üles kasvatada; abikaasa surma järel sai üksinda hakkama kahe nooremaga (Tomas 6 ja Kadri 9 aastane) ja juba vanemas eas oli tal jõudu Talile kolida.

Kadri sündis 1804. aastal Abjas Viraku Hansu ja Anni tütreana. Viraku talu oli praeguse Ärma talu naaber.

Pere pidas talu tõenäoliselt juba enne Põhjasõda: esimene teadaolev esivanemast elanik oli 1729. aastal surnud Viraku Henn – Kadri neljanda põlve esiisa.

Kadri emapoolne suguvõsa oli seotud Tõõtsimõisaga, kus oli elanud vähemalt kolm põlvkonda tema esivanemaid.

ERA Kohapärimuse andmebaasis „Koobas“ on Tõõtsimõisa saamise lugu, kirja pandud 1935. a.:

“Vanal ajal käinud Abja mõisas teol üks Tõõtsi nimeline mees, kes oma töö ja teoga kiitmist ei suutnud ära teenida. Tõõts saanud laupäeva õhtudel, enne mõisast kodu minekut, alati peksta või ihunuhtlust.

Ühel pühapäeval sidunud Tõõts oma kimpsud-kompsud kokku ja rändanud naese-lastega kaugele põhja poole põlisesse metsa peitu. Mäe külje sisse teinud koopad, mida tarvitanud omale päävarjuks. Edaspidi hakkanud ka oma elu ülespidamiseks põldu harima ja vilja kasvatama.

Vahepeäl oli Abjas vanahärra ära surnud ja uus noorehärna asemele saanud. Ta oli kuulda saanud, et mõisast kaugel põhja pool üks talu koht pidada olema, kus ka inimesi

Abja mõis 1910.

FOTO JÜRGEN SILLI KOGUST

elavad. Pika otsimise varal leitud Tõõts pimedast metsast ülesse. Härra kiitnud päale kauba veel Tõõtsi tööd ja tegu, ning jätnud ta oma koha päale veel elamagi, aga määranud temale siiski veikese rendi maksu, mida Tõõts iga aasta pidanud mõisas ära tasuma. Kohale pannud härra nimeks Tõõtsimõisa.

Veel hiljem, jaganud mõisahärra selle koha kolmeks taluks, kuhu igasse talusse ise peremees saanud. Ka meie päävil on alles Abja Perakülas kolm Tõõtsimõisa talu. Abja mõisat, niisama ka Tõõtsimõisat ei lahuta enam põline mets, vaid selle vahe pääl asuvad talu, talu kõrval, mis kõik müüdüd.”

Mõned põnevamad ja nimekamad Kadri nõbud

Abja talupoeg Peter Widriks (1817-1879) sai tuntuks kui Penuja mõisa omanik.

Ajaloolase Mati Lauri andmetel ostis ta mõisa 1870. aastal 20 800 rubla eest. Suurema osa osturahast sai ta talude edasimüügist: ostnud 1853-1856 kolm talu 6662 rubla eest, müüs ta need aastatel 1867-1870 edasi juba 19 200 rubla eest.

August Kitzberg – ka Kadri kaugem nõbu – iseloomustab oma memuaarides “Ühe vana “tuuletallaja” mälestused” mulgist mõisnikku Widriksit järgmiselt:

“... Ta oli sel ajal juba vanaldane mees, sõi võid ainult meega pooleks, oli rasvane, paksu kõhuga. Tema tuju oli alati hea, ta armastas ninakatele ninanipsu ja vingerpussi mängida. Laokile jäänud mõisa põllud seadis

Penuja mõisa peahoone, 1971.

FOTO: V. RANNIKU

PAREMAL:

Roobe mõisa härrastemaja.

FOTO VALGA MUUSEUMI KOGUST

ta varsti korda, aga muidu püüdis võimalikult talupoja elu elada ja riiete poolest talumeheks jääda.”

Oma ainukeele pojale Peeter Widriks juniorile ostis ta Seliküla ja Lähtru mõisad. Need ei jäänud noore Widriksi kätte kauaks. Ta hakkas Peterburis äritsema ja läks pankrotti. Väidetavalt jõudis ta Saksamaale, lõi rahapuudusel kampa ühe joodikust graveerijaga ja hakkasid tegema Vene 25-rublaseid.

Teisest abielust noore naisega sündis Peter Widriks senioril tütar Marie.

Marie abiellus Tallinnas Nigu-

hiljem sai ta **Roobe mõisa** pandipidaja õigused variisiku kaudu. 1867. aastal ostis Matsi poeg **Hans** mõisa ametlikult.

Jõukaks sai Mats 1812. aastal kroonuvoorides käies ning teravilja ja linaga kaubeldes.

Matsi naise, Kadri nõbu **Kärt Erdelliga** on seotud järgmine lugu /Tõnis Erilaid, “Õhtuleht” aprill 2021/:

“Kui (Matsi poeg) Hans oli ülikooli lõpetanud ja mõisa endale saanud, siis kutsunud ta kaastudengid ja professorid Roobele olengule. Ta ema Kärt juhtus just sel ajal sealt läbi sõitma. Hans käsutanud tema hobused talli, aga ema külaliste hulka ei kutsunud – lasknud talle teises toas laua katta.

Kärt oli kange naine. Lasi toitu maitsmata hobused kohe uuesti ette panna ja sõitis minema.

Kus Mats saanud seda kuulates püha viha täis. Käskis oma kuulsa musta täku puutelgedega vankri ette panna ja kihutas müriinal Roobe mõisa. Külalised olnud veel seal. Mats tormanud saali, müts peas, Mulgi särk seljas ja pastlad jalas. Võtnud pojalt rinnust kinni ja käre gatanud: „Sina, koerapoeg! On need linnasaksad sinu koolitanud? Ah et sa koolipingis ole istnu, nüüd häbened ema sinna panna, kus su linna poisiks sööma? Noh, siis pole sul ka mõisat tarvis ega kedagi! Minu Kärt ja kõrvaltuppa sööma – häbened untantsakate ees! Mõistad nüüd paluda ema ja isa käest andeks ja lepitada oma rumalust võõraste ees, siis jääd pojaks ikka. Muidu ma sind enam ei

“ Jõukad Viljandimaa talupojad levivad kõigis suundades laiali kogu maa peale. Seal, kuhu nad tulevad, saavad neist ühiskonna eeskujulike majapidamiste rajajad ning tõuseb jõukus.”

— BALTISCHE WOCHENSCHRIFT 1866 —

liste kirikus Georg/Jüri Köhleriga, kunstnik **Johann Köhleri** vennapojaga, kes oli Strasbourgi ülikooli lõpetanud meditsiinidoktor ja riiginõunik. Marie tütreid omakorda abiellusid kahe Puhki vennaga – Eduard ja Voldemar Puhkiga.

Mats Erdell (1792-1847) rentis juba 1830. aastal Patküla mõisa ja kolis perega sinna. Mõned aastad

tunne ja minu mõisa maa pääle ära sa jalga ka tõsta!“

Poeg palunud koos külalistega andeks ja kutsunud isa külaliste sekka istuma, aga too sõitnud minema, öeldes: „Niisuguste untsantsakate hulka minusugune mees ei istu.““

lired – Suure-Losu taluhäärberi ehitajad Abja Perakülas

“Arhitektide Burmani ja Perna büroos projekteeritud majas olid vannituba, puhvetituba, peremehe kabinet ja sisekäimla. 1939. aasta põllumajandus-loenduse andmeil oli 1914. aastal ehitet laastukatusega puust ja kivist majas pinda kokku 360 m², siin oli üheksa eluruumi ning veevärk.

Talu ostis 1863 Abja mõisast parun Reinhold Stackelbergilt 2627 rubla 20 kopika eest Jaan Iir. 1894. aastal sai peremeheks tema poeg Märt Iir, pärast Märdi surma 1925. aastal tema poeg Märt jun.” /”Halliste kihelkonna taluhäärberid – moodsa taluelu sümbolid”. Heiki Pärdi/.

Mats Kissa (1887–1956) – eesti toorlinatööstuse rajajaid

Mats Kissa lõpetas 1911. aastal Riia Polütehnilise Instituudi tehnoloogiansenerina ja reisis pärast seda Euroopas, tutvudes tähtsamate toorlinavabrikutega, püüdes leida meie oludele sobivaimat linaleotusviisi.

Suure-Losu talu häärber Abja Perakülas 1920. a.

FOTO MÕISAKÜLA MÜUSEUMI KOGUST.

Inseneri loss.

FOTO: ERAKOGU

Linavabrikut võib pidada Mats Kissa elutööks. Ta oli aastatel 1913–1940 vabriku väljaehitamise ja arendamise juht. 1914. aastal tööd alustanud Abja linavabrik oli esimese soojaveeleotusega toorlinavabrik Venemaa Keisririigis.

Mats Kissa luksuslik elamu ehk Inseneri loss valmis 1920ndate aastate alguses arhitekt Heerwageni kavandite järgi.

Esimesel korrusel olid kabinet, elutuba, kaks saali, veranda ja söögituba ning kolm magamistuba, teisel korrusel kaks külalistetuba, peosaal ja teenijatoad, mille juurest viis eraldi trepp alla kööki.

Saalides oli pähklipuumustriga tammeparkett. Enamus muid ruume olid laudpõrandaga, vannitoad kivipõrandaga. Mats Kissa kabineti seinad olid kaetud pähklipuust paneelidega. Elutoas oli tammepuust lagi, muud laed olid kaunistatud kipsornamentidega. Fuajee laes oli

kasutatud klaasi. Kamin oli kaetud Meissneri portselanist kividega.

Häärberi lähistel oli kahe korteriga ametnike maja ning eemal kaks suuremat tööliste kortermaja.

Teisel pool häärberit, metsa ääres oli garaaž kahele autole, mille teisel korrusel oli autojuhi korter. Häärberit ümbritses prantsuse stiilis aed, kus oli umbes 100 viljapuud, sh 60 õunapuud.

Nõukogude okupatsiooni saabudes tõsteti Mats Kissa oma perega Inseneri lossist välja. Inseneri Lossist sai linavabriku klubi. Pärast Abja linavabriku töö seiskumist lagunes ka Inseneri loss.

Praegu kuulub hoone OÜ Kissa Varale, kes on võtnud kavaks hoone taastada ning rajada sinna konverentsikeskus. (Wikipedia). **K&E**

järgneb

3 SAMMU UNISTUSTE JUUSTENI

PLACENT ACTIVE
info@placentactive.ee
www.placentactive.ee

Valter Soomre – mitmekülgne kunstnik ja Treimani ankur

Igal majakal oma tuli. **Valter Soomre** hingetuli viis inimesed hariduse, ilu ja kunsti juurde, muusika, maalikunsti ja tantsu võlumaailma. Selles kunstimaailmas on inimene õnnelikum ja vaimselt rikkam – seda kõike andis Valter ümbruskonna rahvale.

Noormees seisab mere ääres ja laulab: “Ütle, meri, mu meri, miks sa siia mind tõid? Ütle, meri, mu meri, kas ma lahkuda võin?”

“Ei või!” mühiseb meri, “Treimani rahvas vajab Sind.” Ja küsijast Valter Soomrest saab Treimani rahva kultuurimajakas.

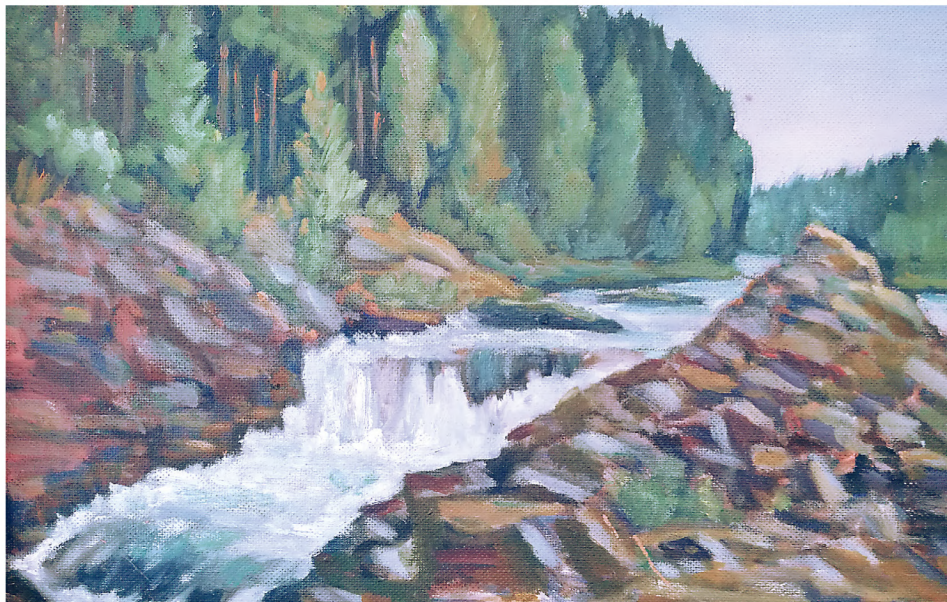
Mitmekülgne kunstnik ja Treimani ankur Valter Soomre sündis 3. oktoobril 1916. aastal Pihkva kubermangus. Aastail 1938–1939 õppis ta Tallinnas Riigi Kõrgemas Kunstikoolis aiandusarhitektuuri.

1943. aastal abiellus Valter Lepa talu peretütre Lindaga ja asus elama Treimanisse. Peale vabanemist Nõukogude Armee tööpataljonist sai temast talupidaja. 1947. aastast töötas ta Metsapoolse 8-klassilise kooli kunstilise kasvatusõpetajana, Treimani rahvamaja juhatajana ja Kilingi-Nõmme rajooni kultuuri-osakonna juhatajana.

Mitmekülgne kultuuriedendaja

Kilingi-Nõmmes juhatas Valter meeskoori, Treimanisse moodustas nii mees-, nais- kui segakoori, millega esineti ümbruskonnas, kuid käidi ka vabariiklikel isetegevusülevaatustel ning saadi sealt auhindu. Tema osalusel loodud ansamblid ja duetid olid kontsertidel oodatud esinejad. Rahvatantsurühm Valter Soomre juhendamisel võttis osa mit-

Karjala kosk,
õli, papp.

metest tollaegsetest rahvakunsti-õhtutest. Tema eestvõttel ehitati Orajõe jõekääru laululava ja peeti piirkondlikke laulupäevi.

Valter Soomre oli mees, kellele polnud antud aunimetusi ega suuri tiitleid, kuid ta oli rannarahvale kultuuri ja vaimsuse kandja – tuletorn,

emakeele hoidja. Kõike, mida ta tegi, tegi ta südame sunnil ja suure pühendumisega. Looja oli talle kinkinud rohkelt andeid: muusika, kunsti ja tantsu vallas tundis ta end nagu kala vees. Ta oli suurepärase suhtleja ja seltskonnahing.

Diplomitöö:
Noota nõudmas,
õli, papp, 1976.

Aiandushuvi

Aiandusspetsialistina aitas ta muuta kaunimaks oma küla. Veel praegugi kasvavad Metsapoolse kooli peasissekäigu ees peenardel Valtri poolt istutatud pojengid, mis kevadel õiteilus koolilõpetajaid uutele radadele saadavad.

Väga abivalmi ja hooliva inimesena oli ta osavõtlik kõiges ja ulatas alati abivajajale käe: oli leinapärgade ja -lintide tegija ja lahkunu viimsele teekonnale saatja, oli pulmavanem, nääri- ja jõuluvana.

Värskas motiiv, akvarell 1975.

Sügismaastik Aluksne järvega, akvarell.

Tegus organisatsioon

Loodus oli Valter Soomret õnistanud rikkalike annetega ja elu õpetanud tööd tegema. Kõiki oma andeid ja oskusi – aedniku, organisäätori, oraatori, õpetaja, kultuurihinge ja taidluskunstnikuna – tahtis ta rakendada maksimaalselt. Väljaõppinud aednikuna tõi ta Treimani mitmeid uusi kultuure ja edumeelseid töövõtteid.

Alates 1964. aastast, kui avati uus klubi, oli ta selle juhataja ja muusikaringide juht. Samal ajal andis ka koolis joonistamise, joonestamise, laulmise ja tööõpetuse tunde, lisaks veel kodune aiand ja majapidamine...

Aastate jooksul etendati Valter Soomre eestvedamisel mitmeid näitemänge. Lavale toodi A.H. Tammsaare "Kõrboja peremees", Egon Ranneti "Kadunud poeg" ja palju teisi näidendeid.

Kunstõpingud vanemas eas

1964–1977 täiendas ta end Tartu Riikliku Kunstimuseumi kujutava kunsti kaugõppekursusel, juhendaja kunstnik Silvia Jõgever. Enamik Soomre töödest kujutavad rannamotiive ja kalurite elu. Mereteema oli ka tema diplomitöö, õlitehnikas figuraalse kompositsiooni "Mõrda nõudmas" aluseks. Paljude pliiatsi- ja sõejoonistuste, akvarellide ja õlimaali juures on tunda otsinguhimulist kätt. Kõrvuti natüürmortidega on portreed, aktid, interjöörid, maastikumaaolid.

Seenesaak, akvarell.

Enim vastukaja leidis Juhan Smuuli „Kihnu Jõnn“. Kõikide näidendite dekoratsioonid olid tema kavandatud ja valmistatud. Ta lavastas ja mängis ise mitmeid osi. Klubi juhatajana töötas ta kuni 1970. aastani, hiljem jätkas veel ringijuhina.

Valtrist kiirgas ammandamatut energiat. Toonased kolleegid meenutavad tema kaunist lauluhäält, kerget tantsujalga, väledat kunstnikukätt ja nakatavat elurõõmu. Jääb vaid imestada, kuidas ta küll kõike jõudis. Lisaks kõigele kasvas üles 4 last, kes kõik said ka kõrghariduse.

Pereisa

Valtri elus väga erilisel kohal olid pere ja lapsed. Tema ütlus oli: „Seal, kus nõõril kuivavad lapsemähkmed ning kostab laste nuttu ja kilkeid, kestab elu.“ Oma pere lapsed on kasvanud tublideks, töökatteks kultuurivaimsuse edasikandjateks nagu oli nende isagi. Valtri elutöö jätkub tema järeltulevates põlvedes.

Valter Soomre elutee lõppes 29. oktoobril 1987. aastal.

2016. aastal tähistas kohalik Treimani rahvas oma majaka 100. sünniaastapäeva.

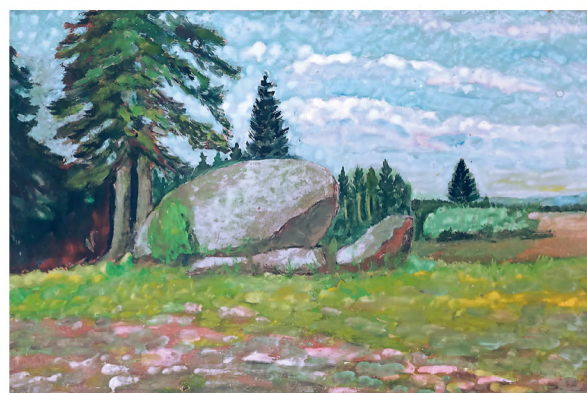
Otepää maastik ja Angla tuulikud, õli, papp.
Rannamaastik, õli, papp.

Treimani kalmistu, akvarell.

**Valter Soomre
matusepäeval
4. novembril 1987. a. on
Tiit Merenäkk kirjutanud**

*Üks mees läheb teele
rannaküläst
mees kes kasvatas lilli ja lapsi
VAIMU tunglaga sütitas
südameid
meretuul tuleb krüsanteemi-
õitega
katma ta kalmu
kabeli kell
keset küla
häälitseb
HÜVASTI!*

Nagu rannamännid...

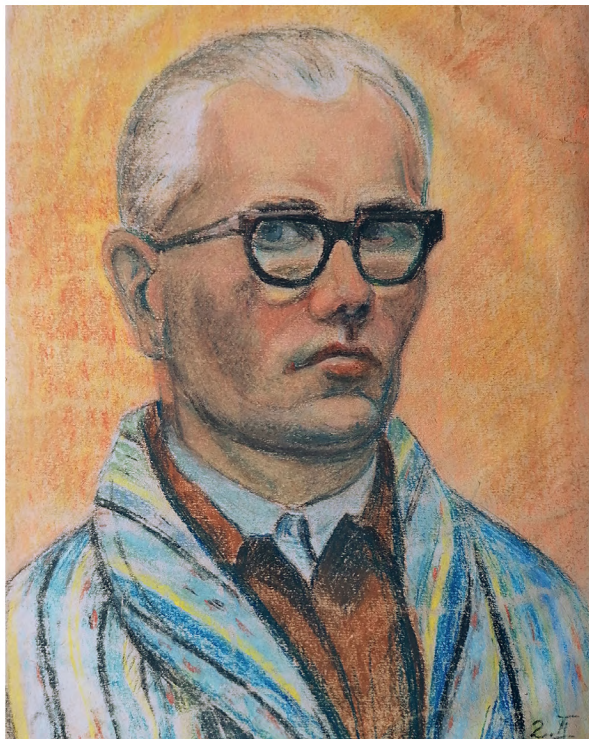
Väljavõte ajakirjandusest:
„Pärnu Kommunist“ 7. detsember
1965, R.Tomson.

Sellele kõige esinduslikumale klubile Pärnu – Riia tee ääres on iseloomustav ka innukas isetegevus. Kuid kas on „kurja juureks“ ainult uus klubihoone? Heidame korra pilgu kaugemale tagasi. 1949.aastal tuli Metsapoolle õpetajaks Valter Soomre. Muusika-, näitemängu-, laulu- ja rahvatantsusõbrana lõi ta ka siin kõigil neil aladel kohe kaasa. Mõne aja möödudes kujunes ta nagu enesestmõistetavalt isetegevuse eestvedajaks. Tollal kasutati koolimaja ruume kõigi kohalike kultuuriürituste korraldamiseks. Ruumikitsikusele ja ringijuhitete puudumisele vaatamata kõlas siinkandis koorilaul (vahel oli koguni kolm koori – mees-, nais- ja segakoor – Valter Soomre taktikeppi jälgimas), ei lastud sammalt selga kasvada rahvatantsukunstil ega unustuse hõlma langeda näitemängul.

Natüürmort,
guašš.

Valter Soomre
autoportree,
pastell.

Siin on lavale toodud A.H.Tammsaare „Kõrboja peremees“, Egon Ranneti „Kadunud poeg“ ja palju teisi näidendeid. Lavastajaks, dekoraatoriks, näitlejaks, näitejuhiks oli kõigil neil aastail nüüd juba hallipäine, kuid alati reibas ja hea pealehakkamisega Valter Soomre.

Kõige rohkem laineid löödi niisuguse rannarahva hulgas kui sisemaal tänavu lavastatud J.Smuuli „Kihnu Jõnnuga“. Kolhoosi esimehest Uno Uibost sai Jõnn, paljusid ookeane näinud vana merekaru Voldemar Sarapuu kehastab Peepu. Valter Soomre kannab vaheldumisi admiralipaguneid ja löbustab kõrtsiküllastajaid...

Täis tegutsemishoogu on ka naiskoor, meesansambel ja segarahvatantsurühm. Instrumentaalansambli koosseis on omapärane: Valter, Ilmar ja Raimo Soomre... Soomrete pere ongi aktiivsemaid klubilasi. Kooliteed kõndivad Raimo ja Ilmar hoolitsevad koos isaga peoõhtutel muusika eest, väike Viljar esineb solistina, ema laulab naiskooris. /...../

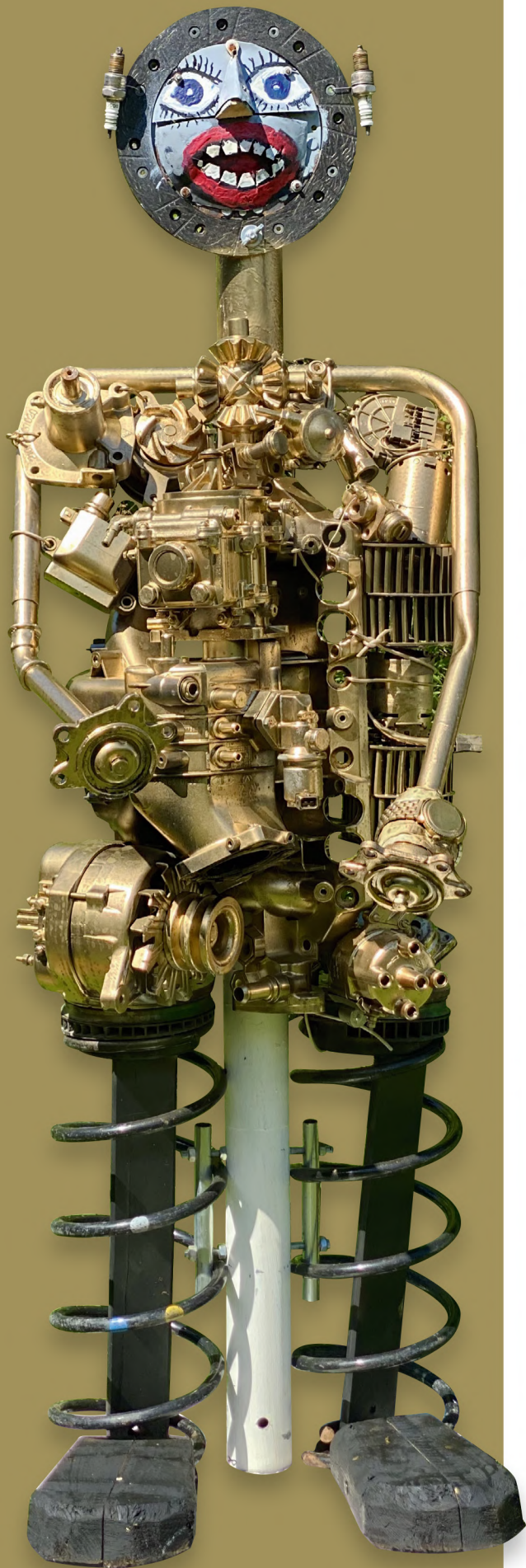
Klubi juhataja ise on kooli joonistamise, joonestamise ja laulmise õpetaja. Nii võib teha järelduse: Valter Soomre õpetab laulmist põlvkondadest põngerjatest hallipäist taatide-memmekesteni. /...../

Enne punktipanekut veel mõni sõna „Kaluri“ klubi juhataja Valter Soomre ühest eriharrastusest. Oktoobrirevolutsiooni 48.aastapäeva auks pani ta klubi saalis välja oma maalide näituse. Kohalik rahvas oli otse rabatud. „Ei teadnudki, et ta nii hästi pintsli valitseb. Dekoraatsioonid küll... see nagu oli iseasi.“ Huvi maalikunsti vastu on Valter Soomret saatnud lapsepõlvest peale. Huvi oli, kuid puudusid võimalused õppimiseks. 1939. aastal õnnestus tal mõnda aega viibida Tallinnas kõrgema kunstikooli kuulajana. Nüüd mõne aasta eest võttis kätte ja hakkas kaugõppe teel Tartu kunstikoolis õppima.

Näituse väljapanekud annavad hea ülevaate tema annete mitmekülgsest ja sügavusest. Paljude pliiatsi- ja sõejoonistuste, akvarellide ja õlimaalide juures ontunda otsinguhimulist kätt. Kõrvuti natüürmortidega on portreed, aktid, interjöörid, maastikumaaalid. Meistritaseme saavutamiseks tahab ta veel tükk vaevarikast teed läbida, kuid visadus viib sihile. Ja seda Valter Soomrel on. On jätkunud seda õppimiseks ja teiste õpetamiseks, isetegevuses mitte ainult kaasalöömiseks, vaid ka selle lõkkel hoidmiseks.

Saali ehivad veel hiljutise maskiballi dekoratsioonid: korstnapühkija, kloun, kurg ja muud lõbusvaimukad kujutised. Nende looja aga sügab kukalt eeloleva pulmapeo dekoratsioone kavandades. „Vankriratas korstna otsa... et see kurg ei lendaks metsa,“ laulab ta endamisi. „Midagi sellist peab tegema.“

Klubi on rannarahvale niisama lähedaseks saanud nagu nende kodu ümbruses kohisev männimets ja ainult talvel vaikiv meremüha. Visalt nagu rannamännid hoiavad siitkandi inimesed kinni kord juba saavutatust, samal ajal on nad vastuvõtlikud ka uuele, eesrindlikule... nagu rannamännidki, mis ei keela üha uut tuultel oma ladvus kohisemast. K&E

Auto inimese sees

Olen valmis meisterdanud monumendi inimesest, kellel sees on tema auto. Auto inimese sees. Tavaliselt inimene on auto sees.

Tänapäeva inimene on autoga ülrängalt seotud nii füüsiliselt kui ka vaimselt. Inimene suhtleb autoga hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni. Auto olemasolust oleneb inimese tööde-tegemiste tulemus. Seetõttu ongi auto praktiliselt auto inimese sees. Monumendil ongi auto osade kaupa inimese sees.

Monument on tavalise inimese suurune. Monumendi koosseisu kuuluvad: siduri ketas (Scorpio), bensiini pump (Ford 17 M), veepump (Ford 17 M), veepump (žiguli), diferentsiaali ristik koos satelliithammasratastega (Ford V 8), mootori kate (Scorpio), kojamehe motor (Scorpio), õhupuhur (Scorpio), karburaator (Moskvitch), dünamo (Volga), jagaja-katkesti (Moskvitch), piduri silinder (Ford 17 M), süüteküünal (Bosch), esisilla vedrud (Peugeot), süütepool (Scorpio), rooli šarniirid (Ford 17 M). Kõik need osad on minul pika eluaja jooksul erinevate autode kasutamisel kogunenud.

Auto kohta on väga eriskummalisi arvamusi. Nimetan siinjuures mõningaid:

- Auto on inimese mõõdupuu!
- Auto on nagu medal rinnas, mis näitab, mida mees on saavutanud.
- Auto peab olema tänavaristleja!
- Auto väärtust saab hinnata selle ukse sulgemise hääle järgi.

Matti Kurvits
insener-konstruktor

**Elagu autoomanikud!
Ei automaksule!**

Unusta igavad argiroad!
Telli parimad maailmaköögi
toiduained Umamist

Veebipood: umami.ee
Kauplused:
Tallinna Balti Jaama Turg
Tartu, Tehnika tn 9

maailm täis maitseid
umami

PIIBE TEATER

piletitasku

ARLET PALMISTE

STAHLI

grammatika

16.–28. juuli

Kukenoosi küün, Albu, Järva vald

REIMO SAGOR

TARVO SÕMER LIIS HAAB

RIHO ROSBERG

www.piibeteater.ee